

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
М. П. ДРАГОМАНОВА

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

Рубан Ольга В'ячеславівна

Прим. № _____

УДК 141.329.8:[305:316.3462](043)

ДИСЕРТАЦІЯ
ТРАНСФОРМАЦІЯ ГЕНДЕРНИХ РОЛЕЙ В БУТТІ СУЧАСНОЇ
ЛЮДИНИ

за спеціальністю 09.00.04 – «Філософська антропологія, філософія
культури» (033 – Філософія)
галузі знань 03 – Гуманітарні науки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук

Дисертація містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на
відповідне джерело _____ (О. В. Рубан)

Науковий керівник:

доктор філософських наук, професор,
провідний науковий співробітник інституту
філософії імені Г. С. Сковороди НАН України
Хамітов Назіп Віленович

Київ – 2019

АНОТАЦІЯ

Рубан О. В. Трансформація гендерних ролей в бутті сучасної людини. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук (доктора філософії) за спеціальністю 09.00.04 – «Філософська антропологія, філософія культури» (033 – Філософія). – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2019.

Актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлена сучасними цивілізаційними пріоритетами. Згідно з ними, рівність прав і можливостей чоловіків і жінок вважається запорукою миру, процвітання та сталого суспільного розвитку. Поміж тим, українці часто з великим спротивом сприймають гендерні стратегії ініційовані різноманітними міжнародними організаціями, вважаючи їх головною загрозою існуванню соціального порядку, який визначив їхню етнокультурну самобутність. Тенденційне сприйняття ідеї гендерної рівності проглядається і серед чоловіків, і посеред жінок, котрі часто не вважають себе приниженими навіть за умов грубого порушення їхнього права на професійну самореалізацію, а подекуди й насильства. З огляду на сказане, цілком своєчасним видається дослідження особливостей формування гендерної поведінки та чинників, які визначають поведінку чоловіків і жінок.

Отже, мета дисертаційного дослідження полягає у розкритті світоглядних та соціокультурних підвалин гендерно-рольових трансформацій сучасного суспільства, виявленні суперечностей та перспектив цього процесу, у тому числі й конкретно-історичному вимірі сучасного українського буття.

Об'єкт дослідження – гендерна система суспільства.

Предметом дослідження є суперечності в бутті людини, що зумовлені гендерно-рольовими трансформаціями.

Наукова новизна дослідження полягає у розкритті світоглядних та соціокультурних підвалин гендерно-рольових трансформацій сучасного суспільства, виявленні суперечностей та перспектив цього процесу, у тому числі й конкретно-історичному вимірі сучасного українського буття.

У процесі дослідження обґрунтовано положення, які мають наукову новизну і виносяться на *захист*:

Вперше:

✓ показано, що активізація жіночого руху стала закономірним наслідком індустріалізації, котра зумовила залучення жінки у сферу суспільного виробництва, поміж тим не забезпечивши її конкурентоспроможність на ринку праці, що й стало причиною виникнення фемінізму, як суспільного руху спрямованого на подолання гендерної дисгармонії у світоглядній, правовій, політичній та економічній площині. Фемінізм не отримав безроздільної підтримки у зарубіжній, так і українській соціально-політичній думці через неоднозначність стратегій та методів боротьби, які нерідко призводили до фемініциду;

✓ означено, що сучасний інтелектуальний дискурс пропонує дві основні програми досягнення гендерного паритету у суспільстві, який, з одного боку, може реалізуватися у процесі подолання біполярної моделі світу шляхом формування андрогінного типу особистості, а з іншого – завдяки запровадженню контрактно-договірної системи гендерної взаємодії;

✓ встановлено, що гендерні конфлікти є закономірним наслідком тиску гендерних стереотипів, котрі істотно обмежують можливості соціальної реалізації особистості через зовнішньо задану вимогу корегувати свою поведінку зважаючи на задані соціальні стандарти, у періоди докорінних трансформацій у гендерній системі суспільства;

✓ окреслено основні суперечності гендерно-рольових трансформацій у сучасній Україні та виявлено непересічний вплив колективної пам'яті на розвиток української гендерної системи, її світоглядні ідеали та соціальні пріоритети.

Уточнено:

✓ понятійний апарат дослідження та показано, що дослідження гендерної проблематики у синхронному вимірі нерозривно пов'язане з усебічним дослідженням гендерних ролей, під якими розуміють типові для певного соціокультурного середовища зразки зазвичай тільки чоловічої і жіночої

поведінки, які відображують панівні світоглядні уявлення та забезпечують ефективну соціальну взаємодію. Виявлено, що дослідження гендерно-рольової своєрідності суспільства наразі відбувається у відмінних, а подекуди навіть суперечливих світоглядних парадигмах, що зумовлює амбівалентні висновки щодо соціальних перспектив жіноцтва;

✓ наявні сьогодні підходи до розуміння гендерної ідентичності та показано, що свідоме позиціонування своєї унікальності в контексті заданої гендерної системи, не завжди супроводжується високим рівнем відповідності до схвалених у певному суспільстві соціальних ролей та образів фемінного і маскулінного, що призводить до знецінення біполярного поділу суспільства через його неспроможність забезпечити сталий суспільний розвиток.

Набуло подальшого розвитку:

✓ дослідження процесу концептуалізації гендерної тематики, у процесі якого було показано, що різке зростання суспільної уваги до проблем гендеру, яке відбулося у кінці XIX ст., було закономірним наслідком соціальної програми Модерну, спроби практичної реалізація котрої, з одного боку, продемонстрували потребу у звільненні жінок від патріархального поневолення, а з іншого – актуалізували дослідження та соціальні стратегії спрямовані на закріплення традиційної гендерної взаємодії з притаманною їй інтенцією на підкреслення меншовартості жінок;

✓ вивчення концептуальних принципів патріархально орієнтованої гендерної системи, у процесі якого було доведено, що в її основі лежить принцип доцільності, котрий передбачає наявність деякого наперед визначеного призначення людини, котре у домодерну добу визначалося принципом «згідно з природою», який частково був знецінений світським гуманізмом, що однак не стало причиною переосмислення патріархальних норм, у тому числі й через їхню відповідність загальному інтересу щодо розбудови гармонійного суспільства на засадах розуму;

✓ дослідження соціального потенціалу гендерних стереотипів, у процесі якого було виявлено, що вони функціонують у суспільній свідомості як стандартизовані шаблони, які задають відповідні до суспільних очікувань моделі

поведінки і риси характеру чоловіків і жінок. Притаманна їм категоричність гальмує суспільних розвиток, обмежуючи можливості реалізації соціального потенціалу як чоловіків так і жінок, що однак не дає підстав розглядати стереотипи тільки як негативне явище. У часи нестабільності, задані ними стандарти та соціальні ідеали істотно полегшують формування гендерної ідентичності, тим самим сприяючи гармонізації суспільних взаємин.

✓ вивчення своєрідності української гендерної системи у діахронному та синхронному вимірі у процесі якого показано амбівалентний вплив історично неоднозначної української традиційної гендерної системи та своєрідність сучасних гендерних відносин, які нерідко вибудовуються на патріархальних засадах навіть попри чітке усвідомлення їхньої невідповідності соціальним та економічним вимогам.

Висновки та окремі теоретичні положення зроблені у дисертаційному дослідженні можуть і повинні враховуватися не тільки у процесі розробки національних стратегій спрямованих на досягнення гендерної рівності, а й у ході реформування змісту та методів української освіти. Багато положень дисертації можуть стати теоретичним підґрунтям діяльності культурно-просвітницьких громадських організацій, орієнтованих на розвиток демократичного суспільства в Україні.

SUMMARY

Ruban O.V. The transformation of gender roles in the being of modern human. - Qualification scientific work as a manuscript.

The dissertation for the degree of Candidate of Philosophy (Doctor of Philosophy), specialty 09.00.04 - "Philosophical Anthropology, Philosophy of Culture" (033 - Philosophy). - National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv 2019.

The relevance of the topic of dissertation research is due to modern civilizational priorities. According to them, equality of rights and opportunities of men and women is considered the key to peace, prosperity and sustainable social development. Meanwhile, Ukrainians often with great resistance perceive gender strategies initiated

by various international organizations, considering them the main threat to the existence of the social order that determined their ethnocultural identity. A tendentious perception of the idea of gender equality is visible both among men and among women who often do not consider themselves humiliated even in the face of a gross violation of their right to professional self-realization, and sometimes violence. Given the above, it seems quite timely to research the characteristics of the formation of gender behavior and the factors that determine the behavior of men and women.

Therefore, the goal of the dissertation research is to reveal the worldview and sociocultural foundations of gender-role transformations of modern society, to identify the contradictions and prospects of this process, including the concrete historical dimension of modern Ukrainian life.

The object of research is the gender system of society.

The subject of research is the contradictions in human beings, caused by gender-role transformations.

The scientific novelty of the research lies in the disclosure of the ideological and sociocultural foundations of gender-role transformations of modern society, the identification of contradictions and prospects for this process, including the concrete historical dimension of modern Ukrainian life.

In the process of research substantiated state, that have scientific novelty and is submitted for *defense*:

For the first time:

✓ it is shown that the activation of the women's movement was a natural consequence of industrialization, which led to the involvement of women in the sphere of social production, while not ensuring its competitiveness in the labor market, which led to the emergence of feminism as a social movement aimed at overcoming gender disharmony in the worldview, legal, political and economic plane. Feminism did not receive undivided support in both foreign and Ukrainian socio-political thought due to the ambiguity of strategies and methods of struggle, which often lead to femicide;

✓ it is noted that modern intellectual discourse offers two main programs for achieving gender parity in society, which, on the one hand, can be realized in the process of overcoming the bipolar model of the world through the formation of the

androgynous personality type, and on the other, through the introduction of a contract-based system of gender interaction;

✓ it was established that gender conflicts are a natural consequence of the pressure of gender stereotypes, which significantly limit the possibilities of social realization of an individual through an externally given requirement to correct their behavior over given social standards during periods of radical transformations in the gender system of society;

✓ revealed the main contradictions of gender-role transformations in modern Ukraine and identified the outstanding influence of collective memory on the development of the Ukrainian gender system, its ideological ideals, and social priorities.

Clarified:

✓ the conceptual apparatus of the study and it is shown that gender research in the synchronous dimension is inextricably linked with a comprehensive study of gender roles, which are understood as typical for a particular sociocultural environment pattern of usually only male and female behavior, reflecting the prevailing worldviews and provide effective social interaction. It has been revealed that research on the gender-role-specific identity of society now takes place in different, and sometimes even contradictory worldview paradigms, which causes ambivalent conclusions regarding the social prospects of women;

✓ current approaches to understanding gender identity and it has been shown that conscious positioning of one's uniqueness in the context of a given gender system is not always accompanied by a high level of compliance with the social roles and images of the feminine and masculine approved in a particular society, which leads to the depreciation of the bipolar division of society through its inability to ensure sustainable social development.

Received further development:

✓ research of the conceptualization of gender issues, during which it was shown that the sharp increase in public attention to gender issues that occurred at the end of the 19th century was a natural consequence of the Modern program, the practical implementation of which, on the one hand, demonstrated the need for release women

from patriarchal enslavement, and on the other hand, research and social strategies aimed at consolidating traditional gender interaction with the inherent intension to underscore the inferiority of women;

✓ studying the conceptual principles of a patriarchal oriented gender system, in the process of which it was proved that it is based on the principle of expediency, which provides for the presence of some predetermined purpose of a person, which in the pre-modern era was determined by the principle “according to nature”, which was partially depreciated by secular humanism, which, however, did not cause a rethinking of patriarchal norms, including due to their conformity to the common interest in developing a harmonious society on the basis of reason;

✓ research on the social potential of gender stereotypes, during which it was discovered that they function in the public mind as standardized patterns that set patterns of behavior consistent with public expectations and character traits of men and women. Their categorical nature inhibits social development, limiting the possibilities of realizing social potential as men and women, which, however, does not give grounds to consider stereotypes only as a negative phenomenon. In times of instability, their standards and social ideals significantly facilitate the formation of gender identity, thereby contributing to the harmonization of social relations.

✓ the study of the identity of the Ukrainian gender system in diachronic and synchronous dimensions, during which are shown the ambivalent influence of the historically ambiguous Ukrainian traditional gender system and the originality of modern gender relations, which are often built on patriarchal principles, even despite a clear awareness of their discrepancy with social and economic requirements.

Conclusions and individual theoretical provisions made in the dissertation research can and should be taken into account not only in the process of developing national strategies aimed at achieving gender equality but also in the course of reforming the content and methods of Ukrainian education. Many provisions of the dissertation can become the theoretical basis for the activities of cultural and educational public organizations focused on the development of a democratic society in Ukraine.

АННОТАЦІЯ

Актуальность темы диссертационного исследования обусловлена современными цивилизационными приоритетами. Согласно им, равенство прав и возможностей мужчин и женщин считается залогом мира, процветания и устойчивого общественного развития. Между тем, украинцы часто с большим сопротивлением воспринимают гендерные стратегии, инициированные различными международными организациями, считая их главной угрозой существованию социального порядка, который определил их этнокультурную самобытность. Тенденциозное восприятие идеи гендерного равенства просматривается и среди мужчин, и среди женщин, которые часто не считают себя униженными даже в условиях грубого нарушения их права на профессиональную самореализацию, а иногда и насилие. Учитывая сказанное, вполне своевременным представляется исследование особенностей формирования гендерного поведения и факторов, определяющих поведение мужчин и женщин.

Итак, цель диссертационного исследования заключается в раскрытии мировоззренческих и социокультурных основ гендерно-ролевых трансформаций современного общества, выявлении противоречий и перспектив этого процесса, в том числе и конкретно-историческом измерении современного украинского бытия.

Объект исследования - гендерная система общества.

Предметом исследования являются противоречия в бытии человека, обусловленные гендерно-ролевыми трансформациями.

Научная новизна исследования заключается в раскрытии мировоззренческих и социокультурных основ гендерно-ролевых трансформаций современного общества, выявлении противоречий и перспектив этого процесса, в том числе и конкретно-историческом измерении современного украинского бытия.

В процессе исследования обосновано положение, имеющие научную новизну и выносятся на защиту:

впервые:

✓ показано, что активизация женского движения стала закономерным следствием индустриализации, которая обусловила привлечение женщины в сферу общественного производства, между тем не обеспечив ее конкурентоспособность на рынке труда, что и стало причиной возникновения феминизма, как общественного движения, направленного на преодоление гендерной дисгармонии в мировоззренческой, правовой, политической и экономической плоскости. Феминизм не получил безраздельной поддержки в зарубежной, так и украинской социально-политической мысли, из-за неоднозначности стратегий и методов борьбы, которые нередко приводят к феминциду;

✓ отмечено, что современный интеллектуальный дискурс предлагает две основные программы достижения гендерного паритета в обществе, который, с одной стороны, может реализоваться в процессе преодоления биполярной модели мира путем формирования андрогинного типа личности, а с другой - благодаря внедрению контрактно-договорной системы гендерного взаимодействия;

✓ установлено, что гендерные конфликты являются закономерным следствием давления гендерных стереотипов, которые существенно ограничивают возможности социальной реализации личности через внешне заданное требование корректировать свое поведение учитывая заданные социальные стандарты, в периоды коренных преобразований в гендерной системе общества;

✓ обозначены основные противоречия гендерно-ролевых трансформаций в современной Украине и выявлено незаурядное влияние коллективной памяти на развитие украинской гендерной системы, ее мировоззренческие идеалы и социальные приоритеты.

Уточнено:

✓ понятийный аппарат исследования и показано, что исследования гендерной проблематики в синхронном измерении неразрывно связано с всесторонним исследованием гендерных ролей, под которыми понимают типичные для определенного социокультурной среды образцы обычно только

мужского и женского поведения, отражающие господствующие мировоззренческие представления и обеспечивающие эффективное социальное взаимодействие. Выявлено, что исследования гендерно-ролевого своеобразия общества сейчас происходит в отличных, а иногда даже противоречивых мировоззренческих парадигмах, что вызывает амбивалентные выводы относительно социальных перспектив женщин;

✓ имеющиеся сегодня подходы к пониманию гендерной идентичности и показано, что сознательное позиционирование своей уникальности в контексте заданной гендерной системы, не всегда сопровождается высоким уровнем соответствия с одобренными в определенном обществе социальными ролями и образами феминного и маскулинного, что приводит к обесцениванию биполярного разделения общества через его неспособность обеспечить устойчивое общественное развитие.

Получило дальнейшее развитие:

✓ исследование процесса концептуализации гендерной тематики, в процессе которого было показано, что резкий рост общественного внимания к проблемам гендера, который произошёл в конце XIX в., было закономерным следствием социальной программы Модерна, попытки практической реализации которой, с одной стороны, продемонстрировали потребность в освобождении женщин от патриархального порабощения, а с другой - актуализировали исследования и социальные стратегии направленные на закрепление традиционного гендерного взаимодействия с присущей им интенцией на подчеркивание неполноценности женщин;

✓ изучение концептуальных принципов патриархально ориентированной гендерной системы, в процессе которого было доказано, что в ее основе лежит принцип целесообразности, который предусматривает наличие некоторого заранее определенного назначения человека, которое в домодерную эпоху определялось принципом «согласно природе», который частично был обесценен светским гуманизмом, что однако не стало причиной переосмысления патриархальных норм, в том числе и из-за их соответствия общему интересу по развитию гармоничного общества на началах разума;

✓ дослідження соціального потенціала гендерних стереотипів, в процесі якого було виявлено, що вони функціонують в суспільному свідомості як стандартизовані шаблони, які задають відповідні суспільним очікуванням моделі поведінки і риси характеру чоловіків і жінок. Присуща їм категоричність затримує суспільне розвиток, обмежуючи можливості реалізації соціального потенціала як чоловіків так і жінок, що, однак, не дає підстав розглядати стереотипи тільки як негативне явище. В період нестабільності, задані ними стандарти і соціальні ідеали, суттєво полегшують формування гендерної ідентичності, тим самим сприяючи гармонізації суспільних відносин;

✓ вивчення особливостей української гендерної системи в діахронному і синхронному вимірюванні, в процесі якого показано амбівалентне вплив історично неоднозначної української традиційної гендерної системи і особливості сучасних гендерних відносин, які нерідко вистраиваються на патріархальних принципах навіть незважаючи на чітке усвідомлення їх невідповідності соціальним і економічним вимогам.

Висновки і окремі теоретичні положення, зроблені в дисертаційному дослідженні, можуть і повинні враховуватися не тільки в процесі розробки національних стратегій, направлених на досягнення гендерного рівності, але і в ході реформування змісту і методів української освіти. Багато положень дисертації можуть стати теоретичною основою діяльності культурно-просвітительських суспільних організацій, орієнтованих на розвиток демократичного суспільства в Україні.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України, які входять до міжнародних наукометричних баз даних:

1. Рубан О. Теоретичне підґрунтя формування світоглядних основ у філософській літературі з гендерно-рольової тематики: паритетний підхід. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 131(4). С. 299–303.

2. Рубан О. В. Гендерно-рольове питання у сучасному українському суспільстві: світоглядний аспект. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2018. № 23. С. 31–34.

3. Рубан О. Зміна світоглядних уявлень у гендерній сфері в сучасному українському суспільстві: рольовий аспект. *Гілея: науковий вісник*, 2018. Вип. 136 (9). С. 172–176.

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Рубан О. В. Становлення гендерних досліджень на пострадянському просторі. Актуалізація проблеми гендерних ролей. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2007. Випуск 65. С. 144–152.

2. Рубан О. В. Гендерні ролі в Україні, сучасний етап: зміна світоглядних стереотипів. *Вісник національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»: філософія, педагогіка, психологія*. 2008. № 2 (23). С. 31–33.

3. Рубан О. В. Прояви маскулінності та фемінності в сучасному українському суспільстві. *Філософські науки: збірник наукових праць*. Суми, 2009. С. 123–129.

4. Рубан О. В. Гендерна рівність: реалії та перспективи. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Філософія. Політологія. 2009. Вип. 91–93. С. 168–171.

5. Рубан О. В. Гендерна складова сучасної філософії освіти. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка*. 2011. Вип. 95. Чернігів, 2011 (Серія: філософські науки). С. 138–141.

6. Рубан О. В. Гендерно-рольовий баланс у бутті сучасної людини: екзистенціальний вимір. *Філософія науки: традиції та інновації: науковий журнал*. 2011. № 2 (4). С. 151–159.

7. Рубан О. В. Вплив гендерної освіти на буття сучасної людини: рольовий аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Історія. Філософія. Політологія. 2019. № 16. С. 64–68.

Наукові статті в інших виданнях:

1. Рубан О.В. Теоретические основы формирования мировоззренческих направлений философской литературы по гендерно-ролевой тематики.

Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. М.: РАЕ, 2013. № 10. С. 184–187.

2. Рубан О.В. Світоглядні тенденції щодо гендерних ролей у сучасній Україні. // *Nauki Społeczno-Humanistyczne. Polsko-ukraińskie czasopismo naukowe*. 2018. № 03 (19). URL: https://sp-sciences.io.ua/s2634963/ruban_olha_2018._worldview_trends_about_qender_roles_in_contemporary_ukraine._social_and_human_sciences._polishukrainian_scientific_journal_03_19_.

3. Рубан О.В. Актуалізація гендерно-рольового питання у бутті людини. ЛОГОΣ. Мистецтво наукової думки. Вінниця: ГО «Європейська наукова платформа», 2019. № 5. С. 105–107.

Тези і статті в матеріалах наукових конференцій:

1. Рубан О. В. Традиційні і новітні ролі чоловіка і жінки як проблема філософії статі. *Дні науки 2005*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. (Дніпропетровськ, 2005). Філософія. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2005. С. 38–39;

2. Рубан О. В. Гендерний аспект проблеми зайнятості жінок з вищою освітою. *Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє*: матеріали Третої Міжнарод. наук.-практ. конф... та Другої Міжнарод. наук.-практ. конф. «Гендерний компонент у структурі вищої технічної освіти і природних наук» (Київ, 3-5 листопада 2005). К. : [б. в.], 2005. С. 91–94;

3. Рубан О. В. Гендерний аналіз взаємовідносин чоловіка і жінки в Україні: сучасний етап. *Гендерна реконструкція українського суспільства*: матеріали науково-практичної конференції (Луцьк, 26-27 жовтня 2006). Луцьк: ТЗОВ «Євро Сервіс». С. 87–90;

4. Рубан О. В. Політика рівності: гендерний аспект проблеми зайнятості жінок (Україна, Британія). *Дні науки 2006*: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (Дніпропетровські, 17-28 квітня, 2006). Том 31. Філософія. Дніпропетровськ: Наука і освіта, квітень, 2006. С. 31–34;

5. Рубан О.В. Гендерні ролі в Україні: зміна світоглядних стереотипів та вища освіта. *Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє*: матеріали Четвертої Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 6-8 листопада 2008). К.: СПД «Пісоцький», 2008. С. 81–84.

6. Рубан О.В. Актуалізація питання гендерної освіти в Україні. Збірник Науково-методичної конференції викладачів та студентів (Конотоп, 23 квітня 2009). Суми: СумДУ, 2009. С. 80–82.

7. Рубан О.В. Інформаційне суспільство: актуалізація питання гендерного паритету. Освіта в інформаційному суспільстві: філософські, психологічні та педагогічні аспекти: матеріали всеукраїнської наук.-практ. конф. (Суми, 27-28 жовтня 2010 р.). Суми: Університетська книга, 2010. С. 24–25.

8. Рубан О.В. Трансформація гендерних ролей на території Центрально-Східної Європи в пострадянський період. Гендерна мапа Центрально-Східної Європи: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Суми, 21-22 квітня 2011 р.). Суми: СумДУ, 2011. С. 105–108.

9. Рубан О.В. Гендерно-паритетні відносини – крок до суспільства рівних можливостей. Молодь в освіті та науці як умова відродження українського суспільства (до 20-річчя незалежності Української держави). XIV науково-практична міжвузівська конференція студентів та аспірантів «Дні науки ФСП»: зб. матеріалів. К.: НТУУ «КПІ», 2011. С.186–189.

10. Рубан О.В. Гендерні ролі в Україні: зміна світоглядних стереотипів. Філософсько-антропологічні студії 2012. – Ч. 2: Творча спадщина В.І. Шинкарука та сьогодення (До 80-ліття від дня народження). К.: Стилос, 2012. С. 219–221.

11. Рубан О.В. Теоретичне підґрунтя формування світоглядних основ у філософській літературі з гендерно-рольової тематики – патріархальний підхід. Dny vědy – 2013: materiály IX mezinárodní vědecko – praktická konference. Díl 24. Filosofie. Praha: Publishing House «Education and Science», 2013. S. 70–74.

12. Рубан О. В. Позиції жінки в українській сім'ї. *Особистість, стать, сім'я: виклики та відповіді філософської антропології, психоаналізу та арт-терапії, підхід філософської антропології як метаантропології*: збірник наукових праць Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 30-31 березня 2017). К. Ієтерсервіс, 2017. С. 135–137

13. Рубан О. Стать та гендер в майбутньому: від бінарності до багатомірності. *Майбутнє людини та людства: в контексті філософської антропології, психоаналізу та арт-терапії філософської публіцистики (підхід філософської антропології як метаантропології)*: збірник наукових праць V

Міжнародна науково-практична конференція кафедри філософської антропології НПУ імені М. Драгоманова (Київ 30-31 березня 2018). Київ, 2018. С. 147–150.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА І ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ ГЕНДЕРНИХ РОЛЕЙ У СУЧАСНОСТІ	28
1.1. Гендер як об'єкт філософсько-антропологічного дослідження	28
1.2. Визначення основних понять дослідження	48
<i>Висновки до I розділу</i>	64
<i>Література до I розділу</i>	67
РОЗДІЛ 2. ІДЕЙНІ ВИТОКИ ОСНОВНИХ НОРМАТИВНИХ ПРОГРАМ ГЕНДЕРНОЇ ПОВЕДІНКИ	78
2.1. Гендерна програма патріархального світогляду	78
2.2. Досягнення та суперечності нормативної програми фемінізму	92
2.3. Соціальна взаємодія на засадах гендерного паритету	109
<i>Висновки до II розділу</i>	125
<i>Література до II розділу</i>	130
РОЗДІЛ 3. ГЕНДЕРНІ РОЛІ В КОНТЕКСТІ ІДЕНТИЧНОСТІ, СТЕРЕОТИПІВ ТА КОНФЛІКТІВ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ	142
3.1 Гендерні ролі та гендерна ідентичність	142
3.2. Роль стереотипів у трансляції та узвичаєнні гендерних ролей	152
3.3. Гендерні ролі і гендерні конфлікти	164
<i>Висновки до III розділу</i>	176
<i>Література до III розділу</i>	178
РОЗДІЛ 4. ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ БУТТІ УКРАЇНИ	189
4.1. Гендерна система українського суспільства: історія та сучасність ...	189
4.2. Проблеми і перспективи реалізації гендерного паритету в Україні ...	202
<i>Висновки до IV розділу</i>	216
<i>Література до IV розділу</i>	218
ВИСНОВКИ	230

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Роки незалежності чітко демонструють прагнення України стати рівноправним партнером у стосунках з європейськими державами. Реалізація цього завдання передбачає запровадження у життя українського суспільства тих фундаментальних цінностей, які визначили образ сучасної Європи. Такі вимоги цілком раціональні – їх реалізація забезпечить зростання соціальних стандартів та розвиток справедливого суспільства, всі інститути котрого, будуть сприяти професійній самореалізації кожної особистості. Цілком очевидно, що побудова такої держави є осердям соціальних запитів українців, які, поміж тим, з великою засторогою сприймають європейські стратегії соціальної і, особливо, гендерної політики.

Попри те, що сьогодні у західноєвропейському світі рівність прав і можливостей чоловіків і жінок вважається запорукою миру, процвітання та сталого суспільного розвитку, українці нерідко з великим спротивом сприймають гендерні стратегії ініційовані різноманітними міжнародними організаціями, вважаючи їх головною загрозою існуванню соціальному порядку, який визначив їхню етнокультурну самобутність. Тенденційне сприйняття ідеї гендерної рівності проглядається і серед чоловіків, і посеред жінок, котрі часто не вважають себе приниженими навіть за умов грубого порушення їхнього права на професійну самореалізацію, а подекуди й насильства.

Вкрай неоднозначна оцінка українців перспектив запровадження гендерної рівності, вочевидь є однією з причин декларативності тих законодавчих ініціатив української влади, що спрямовані забезпечити гендерну рівність. Звісно, ратифікація цілого ряду міжнародних документів, орієнтованих на забезпечення чоловікам і жінкам, рівних прав, можливостей та обов'язків є зовнішнім проявом визнання Україною європейських цивілізаційних стандартів і може сприяти розвитку партнерських стосунків України з країнами Європи. За умови збереження гендерної нерівності, вони є вагомою, проте не визначальною передумовою досягнення суспільного розвитку, а з ним і добробуту. Нерівність, у тому числі й гендерна, зумовлює цілий ряд негативних наслідків, серед яких далеко не останню роль відіграють витрати на добробут населення, а з ними й на

управління. Вони зазвичай стають причиною зниження продуктивності праці, що істотно пригальмовує економічне зростання.

Попри чималий суспільний спротив, сьогодні все більше проглядається тенденція до переосмислення несвідомо привитих традицією гендерних ролей. Вона зумовлена високим рівнем горизонтальної та вертикальної мобільності українців, котрі, зважаючи на зовнішні щодо них умови, все частіше переглядають несвідомо привиті традицією гендерної ролі. Утім, за відсутності відповідних запитам часу та суспільного розвитку соціальних стандартів, трансформація гендерних ролей може супроводжуватися численними гендерними конфліктами, котрі мало сприяють сталому суспільному розвитку.

Зважаючи на те, що гендерна рівність наразі вважається запорукою сталого суспільного розвитку, цілком закономірним видається непересічна увага до неї у західноєвропейському інтелектуальному дискурсі. Вона була започаткована роботами С. де Бовуар, А. Дворкін, К. Міллет, Ш. Файерстоун, Б. Фрідан, Н. Фрезер та багатьох інших теоретиків фемінізму. Саме вони першими показали соціокультурні витоки гендерної нерівності, розкрили проблеми з якими зустрічаються жінки у прагненні реалізувати свій соціальний потенціал, показали її економічний та соціальний ефекти. Перспективність та аргументованість подібних розвідок не викликає жодного сумніву, як мінімум з огляду на те, що сьогодні ряд міжнародних організацій, і передусім ООН, розглядають гендерну нерівність, як одну з наріжних проблем сучасності.

Слід зазначити, що чітко виражена в українській суспільному світогляді тенденційність щодо західноєвропейських гендерних ініціатив, не стала причиною відсутності уваги українських науковців до проблеми гендерної рівності. Беручи до уваги напрацювання західних мислителів, українські вчені-інтелектуали, приділили чимало уваги дослідженню витоків гендерної нерівності, шляхів реалізації гендерної рівності, механізмів формування та трансляції гендерних стереотипів. У даному контексті цікавими та плідними видаються роботи В. Агеєвої, М. Богачевської-Хом'як, І. Гояна, О. Кісь, О. Кікінежді, С. Крилової, Л. Кобилянської, С. Сторожук, Ю. Стребкової, Т. Марценюк, Т. Мельник, Н. Хамітова та багатьох інших українських вчених,

праці котрих сприяють усвідомленню витоків притаманної українцям патріархальності та причин постійного спротиву українського суспільства трансформаціям, що прямо або опосередковано стосується гендерної системи.

Вагомість та актуальність вказаних досліджень не викликає жодного сумніву, поміж тим значна їх частина присвячена дослідженню світоглядних та соціокультурних чинників збереження гендерної нерівності, натомість проблеми та чинники гендерно-рольових трансформацій сучасного українського суспільства, наразі залишаються поза увагою широкого кола фахівців, що й робить наше дослідження актуальним та своєчасним.

Зв'язок роботи з науковими програмами. Дисертаційна робота виконана на кафедрі культурології та філософської антропології факультету філософії та суспільствознавства НПУ імені М. П. Драгоманова у межах комплексної науково-дослідницької роботи кафедри. Тема дисертаційного дослідження затверджена вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова від 24 лютого 2015 року, протокол № 7.

Мета дисертаційного дослідження полягає у розкритті світоглядних та соціокультурних підвалин гендерно-рольових трансформацій сучасного суспільства, виявленні суперечностей та перспектив цього процесу, у тому числі й конкретно-історичному вимірі сучасного українського буття.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- ✓ здійснити філософську реконструкцію процесу концептуалізації гендерної тематики та охарактеризувати основні напрямки її дослідження;
- ✓ визначити засадничі для дослідження сучасних трансформації гендерних ролей поняття та уточнити їхній зміст;
- ✓ розрити своєрідність патріархально орієнтованої гендерної системи та висвітлити причини її сучасного знецінення;
- ✓ охарактеризувати передумови виникнення та соціальну програму фемінізму, акцентуючи водночас увагу на причинах відсутності безроздільної її підтримки як в українському, так і зарубіжному інтелектуальному дискурсі;

- ✓ визначити умови досягнення гендерного паритету в суспільстві;
- ✓ розрити своєрідність гендерної ідентичності та показати її вплив на гендерно-рольову своєрідність суспільства;
- ✓ проаналізувати вплив соціальних стереотипів на формування гендерно-рольової своєрідності суспільства;
- ✓ дослідити світоглядні та соціокультурні витоки гендерних конфліктів та окреслити їхній соціальний ефект;
- ✓ охарактеризувати своєрідність української гендерної системи у діахронному та синхронному вимірі;
- ✓ визначити основні суперечності гендерно-рольових трансформацій у сучасній Україні.

Об'єкт дослідження – гендерна система суспільства.

Предметом дослідження є суперечності в бутті людини, що зумовлені сучасними гендерно-рольовими трансформаціями.

Методи дослідження. Вивчення гендерно-рольових трансформацій сучасного суспільства – це складана і багатогранна тема, яку досліджують психологи, соціологи, антропологи, сексологи, психіатри, філософи, юристи, етнографи та багато інших фахівців. Їхні напрацювання сприяють всебічному осмисленню окремих аспектів гендерно-рольової проблематики, усвідомлення пояснювального потенціалу яких, відбувається завдяки появі цілого ряду робіт узагальнюючого філософсько-антропологічного характеру. Це стало головною причиною широкого використання міждисциплінарного підходу у процесі дослідження гендерно-рольових трансформацій сучасного суспільства. Утім не менш важливу роль у процесі дослідження відіграв і принцип об'єктивності, котрий дав можливість дистанціюватися від ідеологічного впливу панівних сьогодні гендерних програм традиціоналізму та фемінізму, з відповідними їм гендерно-рольовими ідеалами.

Об'єктивне і незаангажоване дослідження гендерно-рольових трансформацій сучасного суспільства потребує широкого використання у процесі дослідження історичного підходу. Він дав можливість виявити

світоглядні та соціокультурні витоки гендерних стереотипів, показати механізми їх трансляції, водночас розглядаючи їх, як кінцеві історичні феномени.

Важливу роль у процесі дослідження відіграв метод категоріально-понятійного аналізу, який використовувався для окреслення змісту базових категорій дисертації заради уникнення понятійної плутанини, котра може закладати підвалини для суперечностей, зумовлених непорозуміннями здатними викликати соціальні конфлікти. Саме з огляду на це, у дисертації широко використовувався принцип неупередженості, який дав можливість розглянути гендер, не тільки з середини, тобто з жіночої перспективи, а представити його як важливу та актуальну проблему сьогодення, вирішення якої не можливе без забезпечення рівних прав, обов'язків та можливостей представників усіх існуючих гендерів.

Філософсько-антропологічний аналіз гендерно-рольових трансформацій сучасного суспільства не можливий без інтерпретації текстів, до яких належать не тільки вербалізовані філософські, історичні, літературні та наукові тексти, а й соціокультурно обумовлені конкретно-історичні гендерні системи. Це, своєю чергою, породило потребу у використанні принципів філософської герменевтики, й передусім принципів невичерпності автентичного тексту та іманентної критики, а також герменевтичного підходу. Він дав можливість виявити засадничі для пояснення гендерно-рольової своєрідності суспільства смисли, які, будучи імпліцитно присутні в тексті, проявляються тільки у процесі інтерпретації.

Поряд з вказаним, у процесі дослідження гендерно-рольових трансформацій сучасного суспільства широко використовувалися методи компаративного аналізу та інтегративної системності, а також цілий ряд таких загальнонаукових методів як індукція і дедукція, аналіз і синтез, аналогія, порівняння, ретроспектива тощо.

Кожен з вказаних методів використовувався для вирішення конкретних дослідницьких завдань у відповідних розділах дисертації.

Наукова новизна дослідження полягає у розкритті світоглядних та соціокультурних підвалин гендерно-рольових трансформацій сучасного

суспільства, виявленні суперечностей та перспектив цього процесу, у тому числі й конкретно-історичному вимірі сучасного українського буття.

У процесі дослідження обґрунтовано положення, які мають наукову новизну і виносяться на *захист*:

Вперше:

✓ показано, що активізація жіночого руху стала закономірним наслідком індустріалізації, котра зумовила залучення жінки у сферу суспільного виробництва, поміж тим не забезпечивши її конкурентоспроможність на ринку праці, що й стало причиною виникнення фемінізму, як суспільного руху спрямованого на подолання гендерної дисгармонії у світоглядній, правовій, політичній та економічній площині. Фемінізм не отримав безроздільної підтримки у зарубіжній, так і українській соціально-політичній думці через неоднозначність стратегій та методів боротьби, які часто призводять до фемініциду;

✓ означено, що сучасний інтелектуальний дискурс пропонує дві основні програми досягнення гендерного паритету у суспільстві, який, з одного боку, може реалізуватися у процесі подолання біполярної моделі світу шляхом формування андрогінного типу особистості, а з іншого – завдяки запровадженню контрактно-договірної системи гендерної взаємодії;

✓ встановлено, що гендерні конфлікти є закономірним наслідком тиску гендерних стереотипів, котрі істотно обмежують можливості соціальної реалізації особистості через зовнішньо задану вимогу корегувати свою поведінку зважаючи на задані соціальні стандарти, у періоди докорінних трансформацій у гендерній системі суспільства;

✓ окреслено основні суперечності гендерно-рольових трансформацій у сучасній Україні та виявлено непересічний вплив колективної пам'яті на розвиток української гендерної системи, її світоглядні ідеали та соціальні пріоритети.

Уточнено:

✓ понятійних апарат дослідження та показано, що дослідження гендерної проблематики у синхронному вимірі нерозривно пов'язане з усебічним дослідженням гендерних ролей, під якими розуміють типові для певного соціокультурного середовища зразки зазвичай тільки чоловічої і жіночої поведінки, які відображують панівні світоглядні уявлення та забезпечують ефективну соціальну взаємодію. Виявлено, що дослідження гендерно-рольової своєрідності суспільства наразі відбувається у відмінних, а подекуди навіть суперечливих світоглядних парадигмах, що зумовлює амбівалентні висновки щодо соціальних перспектив жіноцтва;

✓ наявні сьогодні підходи до розуміння гендерної ідентичності та показано, що свідоме позиціонування своєї унікальності в контексті заданої гендерної системи, не завжди супроводжується високим рівнем відповідності до схвалених у певному суспільстві соціальних ролей та образів фемінного і маскулінного, що призводить до знецінення біполярного поділу суспільства через його неспроможність забезпечити сталий суспільний розвиток.

Набуло подальшого розвитку:

✓ дослідження процесу концептуалізації гендерної тематики, у процесі якого було показано, що різке зростання суспільної уваги до проблем гендеру, яке відбулося у кінці XIX ст., було закономірним наслідком соціальної програми Модерну, спроби практичної реалізація котрої, з одного боку, продемонстрували потребу у звільненні жінок від патріархального поневолення, а з іншого – актуалізували дослідження та соціальні стратегії спрямовані на закріплення традиційної гендерної взаємодію з притаманною їй інтенцією на підкреслення меншовартості жінок;

✓ вивчення концептуальних принципів патріархально орієнтованої гендерної системи, у процесі якого було доведено, що в її основі лежить принцип доцільності, котрий передбачає наявність деякого наперед визначеного призначення людини, котре у домодерну добу визначалося принципом «згідно з природою», який частково був знецінений світським гуманізмом, що однак не стало причиною переосмислення патріархальних норм, у тому числі й через їхню

відповідність загальному інтересу щодо розбудови гармонійного суспільства на засадах розуму;

✓ дослідження соціального потенціалу гендерних стереотипів, у процесі якого було виявлено, що вони функціонують у суспільній свідомості як стандартизовані шаблони, які задають відповідні до суспільних очікувань моделі поведінки і риси характеру чоловіків і жінок. Притаманна їм категоричність гальмує суспільних розвиток, обмежуючи можливості реалізації соціального потенціалу як чоловіків так і жінок, що однак не дає підстав розглядати стереотипи тільки як негативне явище. У часи нестабільності, задані ними стандарти та соціальні ідеали істотно полегшують формування гендерної ідентичності, тим самим сприяючи гармонізації суспільних взаємин.

✓ вивчення своєрідності української гендерної системи у діахронному та синхронному вимірах у процесі якого показано амбівалентний вплив історично неоднозначної української традиційної гендерної системи та своєрідність сучасних гендерних відносин, які нерідко вибудовуються на патріархальних засадах навіть попри чітке усвідомлення їхньої невідповідності соціальним та економічним вимогам.

Теоретичне значення дисертаційного дослідження. У дисертації вперше в українській соціогуманітарній науці розкрито світоглядні та соціокультурні підвалини гендерно-рольових трансформацій сучасного суспільства, виявлено суперечності та перспективи цього процесу у конкретно-історичному вимірі сучасного українського буття. Зроблені у дисертації висновки та узагальнення сприятимуть зростанню рівня знань суспільства про дискримінаційні суспільні практики, що породженні патріархальним світоглядом.

Висновки та теоретичні узагальнення зроблені в дисертації можуть бути використані в процесі викладання філософської антропології, психології, етнографії та ін., а також для подальшого вивчення гендерної проблематики.

Практичне значення отриманих результатів. Висновки та окремі теоретичні положення зроблені у дисертаційному дослідженні можуть і повинні враховуватися не тільки у процесі розробки національних стратегій спрямованих на досягнення гендерної рівності, а й у ході реформування змісту та методів

української освіти. Багато положень дисертації можуть стати теоретичним підґрунтям діяльності культурно-просвітницьких громадських організацій, орієнтованих на розвиток демократичного суспільства в Україні.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є самостійною науковою роботою. Розв'язання комплексу поставлених завдань, оформлення їх у відповідні положення та висновки здійснені особисто дисертанткою на основі результатів, одержаних у процесі самостійного дослідження. Використані у дисертації ідеї, гіпотези та положення інших авторів мають відповідні посилання.

Апробація результатів дослідження. Окремі положення дисертації оприлюднені на наступних наукових конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції «Дні науки 2005» та «Дні науки 2006» (Дніпропетровськ, 2005, 2006); Міжнародній науково-практичній конференції «Гендерна реконструкція українського суспільства» (Луцьк, 2006); Третій та Четвертій Міжнародних науково-практичних конференціях «Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє» (Київ, 2005, 2008); Всеукраїнській науковій конференції «Філософсько-антропологічні читання: “Творча спадщина В.І. Шинкарука та сьогодення (до 80-ліття від дня народження)”» (Київ, 2008); регіональній науково-методичній конференції викладачів та студентів (Конотоп, 2009); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Освіта в інформаційному суспільстві: філософські, психологічні та педагогічні аспекти» (Суми, 2010); Міжнародній науково-практичній конференції «Гендерна мапа Центрально-Східної Європи» (Суми, 2011); XIV науково-практична міжвузівська конференція студентів та аспірантів «Дні науки ФСП» «Молодь в освіті та науці як умова відродження українського суспільства (до 20-річчя незалежності Української держави)» (Київ, 2011); Міжнародній науково-практичній конференції «Dny vědy – 2013» (Прага, 2013); Міжнародній науково-практичній конференції «Особистість, стать, сім'я: виклики та відповіді філософської антропології, психоаналізу та арт-терапії, підхід філософської антропології як метаантропології» (Київ, 2017); V Міжнародній науково-практичній конференції кафедри філософської антропології НПУ імені М.П.

Драгоманова «Майбутнє людини та людства: в контексті філософської антропології, психоаналізу та арт-терапії філософської публіцистики (підхід філософської антропології як метаантропології)» (Київ, 2018).

Публікації. Основні ідеї та результати дисертаційного дослідження викладені у 26 публікаціях, з них: 10 – у фахових періодичних наукових виданнях, що зареєстровані ДАК МОН України для філософських наук, у тому числі 3 – у виданнях, внесених до міжнародних наукометричних баз, 3 – статті у збірниках наукових праць, 13 – у збірниках матеріалів міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях.

Структура роботи відповідає меті дослідження та відображає послідовність вирішення поставлених у дисертації завдань. Дисертаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, які включають у себе десять підрозділів, та висновків. Загальний обсяг дисертації – 235 сторінок, з них – 178 основного тексту. Список використаних джерел до першого розділу включає 147 джерел, з них 37 – іноземною мовою; до другого – 139, з них – 23 іноземною мовою, до третього – 115, з них – 11 іноземною мовою, до четвертого – 124, з них – 4 іноземною мовою. Загальний список використаних джерел становить 457, з них – 67 іноземною мовою.

РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА І ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ ГЕНДЕРНИХ РОЛЕЙ В СУЧАСНОСТІ

1.1. Гендер як об'єкт філософсько-антропологічного дослідження

Бінарна опозиція чоловічого та жіночого зустрічається у міфах та нарративах усіх відомих сьогодні суспільств. Вона була тим незмінним джерелом з якого починалося життя людини, а тому закріплювалася різними соціальними інститутами. У традиційному суспільстві вона уособлювалася подружжям. З часом, сім'я, незмінною основою якої була єдність чоловічого і жіночого початків, перетворилася на своєрідний прообраз соціальних відносин з чітко окресленими гендерними ролями. Вказане припущення цілком підтверджується численними прикладами з епічної поеми Гомера «Одіссея». В цьому творі чи не вперше в історії людства відображено своєрідність чоловічих та жіночих функцій та окреслено приписувані їм ролі. Наше зауваження підтверджує загальновідомий фрагмент епічної поеми про сватання до Пенелопи, в якому вона звертається до співака щодо припинення пісні про повернення греків з Трої. На прохання своє вона отримує відповідь сина Телемаха:

«Краще до себе вертайся й пильнуй там своєї роботи,
Кросен своїх, веретен, та доглянь, щоб служниці у домі
Всі працювали як слід. А розмови вести – чоловіча
Справа, найбільше ж моя, бо єдиний я в домі господар.
Подиву повна, до себе вернулаесь тоді Пенелопа, –
Синове слово розумне їй глибоко в душу запало.
В горницю верхню вона із служницями разом ввійшовши,
За Одісеем, за мужем коханим, там плакала...» [21].

Цими, здавалось би непримітними зауваженнями Телемаха, Гомер вперше відобразив гендерно-рольову своєрідність античного суспільства та чітко відобразив роль та функції чоловіка та жінки у тогочасному суспільстві. Так, приміром, чоловік, як свідчить поема, виступає в образі захисника та воїна, а

тому відсутність чоловіка у домі веде до стану незахищеності, порушення стабільності, котре не може подолати жінка. Це й не дивно, адже її життя та діяльність пов'язані з домом – вона, як свідчить вищенаведений фрагмент поеми, займається прядінням, слідкує за належним виконанням роботи служницями – тобто, її діяльність незмінно пов'язана з домом. Натомість приймати рішення, які не пов'язані з домашнім господарством, вона не може.

Попри те, що відображені Гомером в «Одіссеї» гендерні ролі – незмінно пов'язані з античним світом, соціальні розпорядження щодо функцій чоловіка і жінки не зникли навіть у Модерну добу. Навпаки, у період раннього Модерну спостерігалось посилення патріархального принципу. Лігши в основу сімейних відносин, він стає осердям гендерної взаємодії, заразом узаконюючи соціальні та гендерні норми, цінності та пріоритети [141, с. 214]. В епоху Модерну, сімейні ролі перетворюються на очікувані та нормовані суспільством зразки гендерної взаємодії, осереддям якої й надалі залишається біологічний принцип. Згідно з ним, статеві ознаки визначають соціальний потенціал людини та окреслюють приписані та дозволені їй соціальні ролі.

Попри тривале домінування біологічного чинника у визначенні соціального потенціалу людини, останніми роками цей принцип помітно знецінився. Звісно, теоретичні підвалини цього занепаду були закладені у кінці XIX ст. у філософії Ф. Ніцше [66], а концептуально оформлені у працях О. Вейнінгера [12]. Дослідник, який відзначався в усьому був нетривіальним, у дусі попередньої доби поклав в основу своїх філософських роздумів фізіологічний підхід та показав, що у біологічній природі (в тому числі й людини) не існує чіткого розмежування на статі. Не маючи найменшого уявлення про гормональну систему та її роль у формуванні статевих ознак, в тому числі й людини, О. Вейнінгер прийшов до висновку, що у кожній людині поєднуються жіночий і чоловічий початки. З огляду на те, що їхнє поєднання зазвичай не пропорційні, маємо велику розмаїтість людських характерів та індивідуальних особливостей, які визначають усю суспільну активність людини.

Попри плідність та перспективність окремих ідей О. Вейнінгера, його теорія не набула особливої популярності серед дослідників гендерної

проблематики. Певною мірою це було зумовлено негативною оцінкою вченим жіночого початку, який, на його думку, є другорядним і підпорядкованим через те, що не має ніякого конструктивного призначення, а тільки веде людину до гріха. Натомість чоловічий початок забезпечує позитивний розвиток людини, а тому повноцінною може бути тільки та людина, в якій домінують чоловічі ознаки.

Ідеї О. Вейнінгера привернули чимало суспільної уваги на початку ХХ ст., проте не визначили напрям подальшого розвитку гендерної тематики. Це було зумовлено відвертим расизмом та антисемітизмом дослідника, котрий, до того ж обґрунтовував відверто антижіночу теорію, у якій жінці відводилося підпорядковане місце через деструктивний характер її властивостей. Цікаво, що подібні думки були висловлені саме в той період, коли патріархальні принципи вперше похитнулися під впливом суфражизму. Його ідейною основою стала робота «Поневолення жінок» [61] британського філософа-позитивіста Дж. С. Міла. Він став першим європейським мислителем, який почав говорити про те, що історично сформована система поневолення жінок чоловіками, не сприяє гармонізації суспільних відносин та розробці справедливого суспільства на засадах розуму [61, с. 371–372]. Стверджуючи, що залежність жінок є пережитком рабовласницького суспільства, мислитель обстоював поширення виборчого права на жінок. Ідеї Дж. С. Міла отримали чималий суспільний резонанс, результатом котрого стало виникнення суфражизму. Його прихильниці часто вдавалися до непопулярних та радикальних методів, завдяки яким і домоглися поширення на жінок загальних прав людини [86, с. 702].

Зумовлений суфражизмом суспільний резонанс отримав своє відображення у літературі. У межах нашого дослідження, на увагу заслуговують ідеї, відносно особливостей трактування сексуальної поведінки та своєрідності гендерної взаємодії, що розкриті у творчості В. Вулф. Творчий шлях письменниці припадає на першу половину ХХ століття, а популяризація її творів розпочинається у 70-х рр. ХХ ст., тобто в період актуалізації гендерної проблематики. У широко відомому сьогодні творі «Між діями» [147], письменниця відобразила своєрідність поєднання у людині жіночого та

чоловічого початків та показала їхній вплив на поведінку людини. У роботах «Власний простір» [15], «Місіс Деллоуей» [16], ідеї письменниці продемонстровані образами персонажів, які своєю поведінкою та роздумами доводять існування різних світоглядних позицій у суспільстві стосовно соціального потенціалу жінок. Згідно з висновками, письменниці, поділ обов'язків та визначення потенціалу людини за біологічними ознаками, можливий тільки у світоглядно заангажованому суспільстві. З огляду на це, В. Вулф вважає перспективним, об'єктивним й історично закономірним процесом формування паритетних відносин у суспільстві, що доводять літературні персонажі письменниці.

Попри значні здобутки та чималий суспільний резонанс суфражизму, який перебуваючи на шпилі свого розвитку у 20-ті рр. ХХ ст., з початком нового десятиліття почав різко занепадати, що призвело до нової хвилі патріархального поневолення жінок. Свого апогею вона досягла після Другої світової війни. В цей час, увесь західноєвропейський світ зацентрував ключову увагу на проблемах пов'язаних із забезпечення миру, гармонії та процвітання. Через це, як справедливо зауважують С. Сторожук та І Гоян, жінкам, які змушені в роки війни зайняти робочі місця чоловіків, працювати в установах і на заводах, «відкрилася можливість» повернутися до звичних «природних» занять і знайти задоволення в традиційному домашньому колі, не піклуючись про свої амбіції і права в громадській сфері. З цієї метою, суспільна думка почала звеличувати образ жінки-берегині домашнього вогнища та звабливої красуні. Ця ідея, розвивалася всіма засобами масової інформації та масової культури. В даному контексті варто пригадати кінематограф 50-тих років ХХ ст., й передусім фільми Дугласа Сірка, серед який одне із центральних місць посідає художній фільм «Все, що дозволено небесами» (1955 р.). В цьому, та багатьох інших фільмах, на перший план висувається типовий для Америки 50-рр. образ домогосподарки з притаманними їй мріями та бажаннями. Фактично, Д. Сірк звів провінцію в статус абсолюту, оживив «ідеальний будинок» з рекламної картинки, де рум'яні розумні діти вже вивчили домашні завдання, а бездоганна мати подає коктейль (сорочку абощо) зразковому джентльменові. Західне суспільство усіма

можливим засобами транслювало жіночу мрію незмінно пов'язану з ситим та задоволеним чоловіком, здоровими дітьми та будинком, що сяє чистотою завдяки новій формулі миючого засобу [142, с. 72].

Попри здавалось би «ідеальне та безтурботне життя» європейських жінок у післявоєнні роки, все ж у 60-х рр. ХХ ст., у суспільній свідомості починає проглядатися зростання інтересу до гендерної проблематики. Частково це було зумовлено опублікованою у 1949 році працею С. де Бовуар «Друга стать» [9]. В цьому творі, французька дослідниця переконливо показала, що причиною залежного становища жінок є не тільки біологічні відмінності представників двох статей та правова нерівність, а й історично сформовані уявлення про роль жінки в суспільстві. Досліджуючи міфологію, літературу, національні традиції та цінності, систему виховання дівчаток, сімейні моделі, С. де Бовуар, досить переконливо показала, що головною перешкодою на шляху до жіночої свободи стала пануюча у суспільній свідомості ідея «вторинності» жіночого буття. Цікаво, що усупереч своїм попередницям, французька письменниця-феміністка стверджувала, що жінки самостійно надають собі роль «другої статі», тим самим утверджуючи психологічну залежність, внаслідок чого втрачають здатність брати відповідальність за власне життя і претендувати на реалізацію особистісних здібностей поза сімейною сферою [9].

Не менше значення для активізації жіночого руху, як доводять С. Сторожук та І. Гоян, мала праця Бетті Фрідан «Загадка жіночності» [142, с. 73]. У цій праці американська письменниця не тільки досить точно передала «затишні концтабори» американських домогосподарок, а й висвітлила засоби конструювання суспільних ідеалів. Зокрема, дослідниця зацентувала увагу на тому, як тогочасні ЗМІ – жіночі журнали, книги, реклама тощо, розвивали ідеал жіночності, який зазвичай ототожнювався із образом домогосподарки. «Мільйони американок, – зауважувала Б. Фрідан, – наслідували в своєму житті образ чарівної американської дружини, цілуючи чоловіка перед виходом на прощання, проводжаючи його на роботу, під'їжджаючи з дітьми до школи на великій машині і посміхаючись, водячи новеньким електропилососом по бездоганно чистій кухонній підлозі. Вони самі пекли хліб, самі шили собі і своїм

дітям і цілий день не вимикали пральну машину і сушку... і шкодували своїх бідних матерів-невдах, які колись мріяли про кар'єру. Єдине, про що вони мріяли, – це бути ідеальною дружиною і матір'ю» [101, с. 7].

Попри «ідеальне» життя американських домогосподарок 50-х рр. ХХ ст., саме в цей час, як доводить Б. Фрідан, назривала загальновідома «проблема без назви». Незважаючи на всі блага, які отримали тогочасні домогосподарки, жінки почали відчувати себе економічно і психологічно залежними від чоловіків. Відповідно, зворотною стороною медалі «благополучного життя» ставали транквілізатори, а подекуди і суїцид, до яких нерідко вдавалися жінки, відчуваючи обмеженість власного життя. Усупереч тому, що причини масових особистісної криз у жінок усвідомлені були не одразу, ця тема неодноразово підіймалася у літературних творах, які тільки з плином часу отримали належну оцінку. Показовим прикладом у даному контексті може бути екранізований у 2008 році роман Р. Єйтса «Дорога змін» (Revolutionary Road). Ця робота була опублікована у 1961 році, тобто в період коли усвідомлення назрілої у суспільстві проблеми ще не відбулося, а тому популярність ця робота здобула тільки з часом.

Переломним моментом у розвитку другої хвилі феміністичного руху став 1968 р. Він увійшов у історію не завдячуючи травневим студентським бунтам, які поряд з іншим поставили й питання жіночої емансипації, а й нетривіальним випадком на конкурсі «Міс Америка» у Атлантик-Сіті. Під час виступу конкурсантки зібрали бюстгальтери і пояси від панчіх та публічно їх спалили. Попри те, що на перший погляд, цей вчинок не мав глибокого ідейного навантаження, у дійсності це далеко не так. У патріархальній культурі, бюстгальтери і панчохи – це символи цнотливості та жіночності, а тому їх публічне спалення – це своєрідна спроба звільнити жінок від патріархального гноблення та показати, що образ жінки, який транслюється конкурсами краси, створений штучно і не має нічого спільного з природою та прагненнями самої жінки. Звісно, згадана акція не отримала ані належної оцінки, ані суспільного схвалення, поміж тим, вона стала важливим кроком на шляху переосмислення соціальної ролі жінок та утвердження гендерної рівності [142, с. 74].

Вищезгадані приклади чітко засвідчують, що проблема самовизначення жінки в суспільстві починає актуалізуватися у 60-ті рр. ХХ ст.. Приблизно у цей же час відбувається становлення гендерних студій, які, усупереч панівному в українському інтелектуальному дискурсі переконанню, на зорі свого виникнення не мали стосунку до жіночої тематики. Адже, термін «гендер» у 1955 році був введений у науковий дискурс американським психологом та сексологом Дж. Мані [133]. У своїй працях дослідник зацентрував увагу на розходженні феноменів стать та соціальна роль у транссексуалів. З огляду на це, вчений запропонував для позначення соціальної статі людини використовувати поняття «гендер». Через тринадцять років, тобто у 1968 році, американський психолог Р. Столлер вже без жодних засторог використовував термін «гендер» як самостійний концепт, позначаючи ним соціальні прояви приналежності до статі [141].

Незважаючи на те, що термін «гендер» почав використовуватися у науковому дискурсі ще до виникнення фемінізму, саме завдяки останньому це поняття стало загальноживаним, що засвідчують праці Дж. Лорбер [49], Д. Зиммерман [96] К. Уест [96], С. Дж. Шафетц [116], Ш. Файерстоун [94], К. Міллет [63], С. Браунміллер [114], К. МакКіннон [131] та ін. Попри широке використання терміну «гендер» для позначення соціальних проявів статі, воно так і не отримало однозначного тлумачення. Саме тому, у сучасному інтелектуальному дискурсі, гендер можуть тлумачити як певний соціальний конструкт, зміст якого визначений світоглядними, соціальними та економічними чинниками. Подекуди це поняття використовують, як один з елементів соціальної стратифікації, тим самим застосовуючи для характеристики тих докорінних соціокультурних трансформацій, які відбуваються у сучасному світі. Натомість представники постмодернізму розглядають гендер як культурну метафору, яка визначає зміст фемінного та маскуліного в конкретно-історичному вимірі й забезпечує упорядкування та оформлення дійсності [54, с. 63].

Попри те, що кожен з вищезгаданих напрямків тлумачення терміну «гендер» надає йому деякої змістової та функціональної своєрідності, всі вони більшою чи меншою мірою розглядають цей феномен з позиції соціального

конструювання. Концептуальні засади такого підходу були розроблені в роботах Г. Гарфінкела [121], І. Гофмана [122], Д. Зіммермана [96], К. Уеста [96] та багатьох інших теоретиків соціального конструктивізму. Ці дослідники у своїх працях прагнули показати, що гендер, або соціальна стать, так само як і пануючі у різні історичні періоди типи соціальної взаємодії між жінками й чоловіка, є результатом цілеспрямованої роботи базових соціальних інститутів. На думку прихильників цього підходу, гендерна ідентичність формується в процесі соціалізації і визначається сім'єю та пануючою у певний історичний період системою економічних відносин та зумовленими ними особливостями поділу праці. Не меншою мірою гендерні норми визначають релігійні уявлення чи інші авторитетні для пересічних індивідів джерела інформації, прикладом яких у сучасному суспільстві є телебачення та ЗМІ. Подібні думки обґрунтовані у працях вчених у даному Дж. Гайдта [123], Г. Гарфінкела [121], Д. Зіммермана [96], К. Уеста [96] та багатьох інших зарубіжних вчених.

Загалом, на думку прихильників теорії соціального конструктивізму, «робити гендер», означає не що інше, як створювати умови, які сприятимуть формуванню відповідної вимогам часу та суспільства гендерної своєрідності суспільства, через «значущих інших» [19, с. 325]. Така своєрідність проявляється через діяльність людини в процесі соціальної взаємодії завдяки програванню соціально схвалених гендерних ролей.

Засадниче значення соціальних інститутів (сім'ї, церкви, освіти), економічних чинників та культури у процесі формування гендерної приналежності людини, обґрунтовували й американські соціальні психологи С. Кесслер та У. Маккенн. Водночас із цим вони наполягали на тому, що біологічна стать, так само як і гендер, є соціальним конструктом або продуктом стійких інтерпретативних практик, що виникають на основі когнітивних схем сприйняття. Інакше кажучи, у соціальному та психологічному вимірі, біологічна стать задає людині простір для самовизначення. З огляду на це, С. Кесслер та У. Маккенн вважали, що термін стать варто використовувати тільки тоді, коли мова йде про репродуктивну функцію, в усіх інших випадках доречно говорити про гендер [126, с. 20].

Цікавими та плідними у контексті нашого дослідження видаються також теоретичні зауваги американської прихильниці теорії соціального конструктивізму Дж. Скотт. У своїх працях вона досліджувала гендер як стратифікаційну категорію. Це, дало можливість дослідниці показати, що гендерні ознаки, так само як і вікові, расові, класові та ін., покликані впорядковувати відносини між чоловіками та жінками, попри те, що нерідко сприяють ієрархізації суспільства [83, с. 237–239].

Ідеї Дж. Скотт набули свого подальшого розвитку у роботах французької постмодерністськи Т. де Лауретіс. У своїх працях вона аргументовано довела, що гендер – це засіб конструювання образу чоловічого і жіночого згідно з панівними у певний історичний період суспільними нормами та очікуванням. Конструювання гендерної ідентичності, як доводить дослідниця, відбувається на основі таких нормативних змінних, як раса й клас, а тому призводить до закріплення владної системи суспільства. Інакше кажучи, для Т. де Лауретіс, гендер – це певний механізм за допомогою якого відбувається самовизначення людини у просторі панівних суспільних уявлень, а тому зазвичай призводить до постання типового соціального суб'єкта [46, с. 34].

Не менш цікавими видаються теоретичні зауваги та висновки тих дослідників, котрі вбачають у гендері культурну метафору. Так, приміром, М. Мід доводила, що у соціальному і символічному (культурно-символічному) вимірах статті (на противагу біологічному), виразно проявляється сукупність ціннісних орієнтацій і установок суспільства. Саме вони, на думку дослідниць, задають соціальні орієнтири, згідно з якими, все, що має стосунок до чоловічого або ж ототожнювано з ним, вважається позитивним, значимим і домінуючим. Натомість те, що визначається «жіночим», отримує негативне забарвлення та перетворюється на вторинне [132, с. 279-280].

Слід зазначити, що саме завдяки притаманному статевій дихотомії ціннісному забарвленню, чоловічі якості набули пріоритетного соціального значення. Трансляція цієї «культурної метафори» на терміни та феномени, що не мають статевої визначеності, зумовлює формування суспільної та природної ієрархії навіть тоді, коли ті не мають ніякого статевого чи гендерного змісту.

Показовим прикладом у даному контексті можуть бути непоодинокі приклади з міфології, в межах якої Землі надавалися жіночі риси, а небу – чоловічі. За тим же принципом відбувалося статеве визначення усіх речей у світі, що добре відображено в родах слів української мови, які свідомо чи несвідомо закладають основи природної та соціальної ієрархії.

Зауважимо, що саме завдяки входженню чоловічого і жіночого як онтологічних початків у систему інших базових категорій трансформує їх власний біологічний/природно-біологічний зміст і, тим самим перетворює стать на культурну метафору [120, с. 44]. Завдяки цьому, як доводить Є. Фі, стать перетворюється на культуротворчий чинник та символ, який впливає на розвиток норм, цінностей та суспільних пріоритетів, насамперед у традиційній культурі. Цілком очевидно, що остання поки що утримує сильні позиції, що є однією з причин утвердження гендерної нерівності, а з нею і дискримінації.

Підводячи підсумки панівних сьогодні підходів до тлумачення змісту гендеру, хотілося б зацентрувати увагу на тому, що всі вони більшою чи меншою мірою розкривають складний соціокультурний процес соціального конструювання чоловічих і жіночих характеристик та ролей, разом акцентуючи увагу на тому, що гендер – це ніщо інше як історично змінний культурно обумовлений продукт. Попри раціональність та аргументованість подібних твердження та відмінності суспільних пріоритетів у контрєно-історичному вимірі, у суспільному світогляді аж до кінця ХХ ст. панівним лишалося переконання у наявності чітко виражених природних (біологічних) відмінностей у представників різних статей. На думку прихильників такого переконання, фізіологічні відмінності людей визначають особливості їхньої соціальної взаємодії. Утвердження та практично безроздільне панування таких, часто дискримінаційних переконань, забезпечуються соціалізацією, у процесі якої люди засвоюють систему історично сформованих норм і цінностей та виражають лояльність до них через зовнішній вигляд, манеру поведінки, сферу діяльності тощо.

Попри те, що на рівні буденного світогляду передусім пересічних українських громадян, поки що панують традиційні уявлення про взаємодію

двох статей та особливості формування гендерної ідентичності, котра зазвичай розглядається як наперед визначена певними біологічними ознаками, останнім часом навіть у транзитивних суспільствах, на зразок України, спостерігається помітне зростання суспільного інтересу до проблем гендеру. Він зумовлений знайомством з напрацюваннями цілого ряду зарубіжних дослідників, які довели необхідність розмежування статі та гендеру та аргументували, що останній доцільно використовувати для позначення соціальних і культурних норм, правил і ролей, які суспільство диктує людям з огляду на їхню стать. Це сприяє поступовому усвідомленню того, що фемінність і маскуліність – це якості, які залежать від соціокультурних обставин, а також класових, вікових, родинних або соціальних нормами та світоглядних пріоритетів, що досить аргументовано показали у своїй працях такі авторитетні дослідники як Р. Ангер [3], А. Річ [135], Г. Рубін [77].

Завдяки дослідженню проблем прямо чи опосередковано пов'язаних з гендером, було розкрито багато аспектів формування індивідуальної ідентичності та показано, що «статус» індивіда – це не наперед дана «генетична» ознака, а мета, яку має досягнути індивід (К. Уест, Д. Зіммерман [96, с. 194]). Звісно, знецінення історично сформованих та здавалось би об'єктивних соціальних приписів, які забезпечили панування та домінування однієї частини людства над іншою, зумовило різкий суспільний спротив. Саме цей спротив чітко показав, що стать протягом віків залишалася дієвим механізмом збереження соціальної нерівності закріплення влади. Саме таку позицію обстоювали такі загальновідомі сьогодні теоретики фемінізму як А. Дворкін [37; 119], К. Маккінон [131], К. Міллет [63], Б. Фрідан [101] та ін.

Так, приміром, А. Дворкін у роботі «Порнографія: чоловіки володіють жінками» [119], американська дослідниця та активістка жіночого руху, експлікувала порнографію як індустрію дегуманізації, засновану на ненависті до жінки. Порнографія, зауважує А. Дворкін, виступає формою насильства над жінкою у період її створення, однак не менш згубними є і її соціальні наслідки – вона змушує чоловіків еротизувати домінування, приниження і жорстоке поводження з жінками.

Не менш плідними були й подальші роботи А. Дворкін, яка у своїх публічних виступах та наукових розвідках акцентує увагу на непересічній ролі порнографії у процесі перманентного насилля над жінкою та відсутності відповідної суспільної реакції. «Виснажений єврей, – зауважує А. Дворкін, – за колючим дротом, майже голий, покалічений ножом нацистського лікаря – це визнана жорстокість. В'єтнамець в клітці з тиграми, майже голий, зі зламаними і викривленими кістками, плоть в синцях – це визнана жорстокість. Чорний невільник на американській плантації, майже голий, в ланцюгах, плоть в рубцях від батога – це визнана жорстокість. Жінка під тортурами – сексуальна розвага. Жінка під тортурами сексуально збуджує. Муки жінки, яку катують, сексуально захоплюють. Приниження жінки, яку катують, сексуально зачаровують. Принижене становище жінки, яку катують, сексуально приємне, сексуально хвилююче, дає сексуальне задоволення» [37]. Експлікуючи насилля над жінкою як різновид терору, А. Дворкін, цілком справедливо, підносить проблему жіночого насилля до рівня глобальних. Водночас, дослідниця цілком свідома того, що подолання дискримінації за статевою ознакою та забезпечення гендерної рівності, забезпечити надзвичайно складно, оскільки державне законодавство зазвичай запроваджене чоловіками, а тому коли жінки кидають виклики порнографії, їх заарештовують, катують заявляючи при цьому, що діють як законні захисники «свободи слова». По суті ж вони діють як законні захисники чоловічих привілеїв, чоловічий власності і фалічної влади [37].

Зауваження А. Дворкін щодо ролі порнографії у процесі утвердження гендерної нерівності та дискримінації, дають всі підстави говорити про те, що стать на соціальному рівні нерозривно пов'язана з сукупністю очікуваних, а зазвичай і соціально схвалених ролей та ціннісних пріоритетів особистості. Подібну думку доводив свого часу американський соціолог Дж. Мід. Досліджуючи особливості соціальної взаємодії та комунікації, він прийшов до висновку, людина ніколи не залишається «просто людиною», оскільки в суспільній взаємодії вона проявляється у тій чи іншій ролі, тобто є носієм певних соціальних функцій та суспільних нормативів [58, с. 43, 74].

Розглядаючи соціальну взаємодію крізь призму соціальних ролей, а якщо бути більш точними, то «сприйняття ролі іншого», Дж. Мід не запропонував чіткої та однозначної дефініції «соціальної ролі», оскільки використовував його як метафору запозичену з театральної сфери. Поміж тим, саме ця обставина у єдності з плідністю цілого ряду його висновків, активізувала подальше вивчення теорії соціальної взаємодії та проблем пов'язаних з формуванням соціальних ролей. Так, приміром, американський антрополог Р. Лінтон, досліджуючи ці питання прийшов до висновку, що соціальні зв'язки індивіда, варто розглядати крізь призму ролі та статусу. З огляду на це, дослідник стверджував, що статус – це місце індивіда у певній соціальній системі. Натомість, термін «роль», на думку Р. Лінтона, варто використовувати для опису суми культурних зразків поведінки, які очікують від представників певного статусу. Інакше кажучи, соціальна роль – це зовнішня поведінка представника певного соціального статусу, а відтак її варто розглядати як динамічний феномен, котрий розкриває систему очікуваної поведінки індивіда, який займає певний статус [47, с. 175–190].

Процес концептуалізації понятійного апарату в рольових теоріях особистості відбувався у нерозривній єдності з дослідженням умов формування та своєрідності програвання соціальних ролей. У результаті маємо цілу низку рольових теорій, в межах яких чимало уваги приділяється проблемі класифікації соціальних ролей. Так, приміром, Т. Сарін і В. Ален ведуть мову про формальні та неформальні соціальні ролі, Т. Шабутані поділяє соціальні ролі на конвенціональні та міжособистісні, Р. Лінтон досліджує активні та латентні соціальні ролі [47], а Д. Тібо та Г. Келлі виокремлюють приписані та досягнуті соціальні ролі [146].

Згадані та багато інших класифікацій соціальних ролей мають вагомe значення в процесі дослідження гендерних ролей як у діахронному, так і у синхронному аспектах. Приміром, жінки та чоловіки у сучасному світі мають багато неформальних ролей, програвання яких не регламентується жорсткими та наперед визначеними очікуваннями щодо норм поведінки. В даному контексті можна згадати жінок, які виконують роль годувальника сім'ї, або ж чоловіків на

яких покладена функція виховання дітей. Ці ролі є неформальними, а відтак не супроводжуються якимись чітко визначеними чи очікуваними зразками чи стандартами поведінки, котрі можуть визначати соціальний статус людини або ж виявляти їхню відповідність суспільним очікуванням.

Вищенаведені приклади дають всі підстави говорити про те, що соціальна роль – це досить складний та неоднозначний феномен, через що, сьогодні не існує однозначного його тлумачення. Враховуючи цей факт, та усвідомлюючи необхідність авторського окреслення змісту поняття «гендерна роль», видається доцільним звернутися до теоретичних узагальнень та висновків американських соціальних психологів М. Дойч і Р. Краусса [118]. Ці дослідники, наполягають на тому, що вивчаючи соціальні ролі, варто уникати всеосяжних дефініцій, акцентуючи увагу тільки на тих аспектах поведінки, котрі привертають найбільше уваги дослідників. Власне кажучи, мова йде про те, що у процесі вивчення соціальних ролей, варто зосереджуватися тільки на тих аспектах поведінки індивіда, котрі дають можливість сконструювати типову для певної соціальної ролі поведінку.

Стверджуючи проблематичність формування всеосяжних дефініцій соціальних ролей, М. Дойч і Р. Краусса пропонують розглядати соціальну роль як деяку «існуючу в суспільстві систему очікувань щодо поведінки індивіда, який займає певне положення при взаємодії з іншими, або як систему очікувань індивіда стосовно себе, тобто як уявну модель своєї власної поведінки у взаємодії з іншими індивідами... Подекуди, продовжують свою думку дослідники, соціальна роль розглядається як відкрита поведінка індивіда, який займає певне положення та яку спостерігають зовні» [118, с. 173-211].

Загалом визнаючи наявність раціонального зерна у зауваженнях М. Дойча і Р. Краусса про те, що програвання соціальної ролі обумовлено особистими та суспільними очікуваннями, все ж хотілося б зацентувати увагу на тому, що ці дослідники оминули своєю увагою вивчення своєрідності гендерних ролей. Це питання було розглянуто у працях І. Клециної [37; 38], Л. Семенової [80], В. Семенова [80], О. Юркової [109] та інших дослідників, які, вивчаючи та конкретизуючи зміст соціальних ролей, приділили чимало уваги дослідженню

тих чинників, які визначають гендерну поведінку, а з нею і гендерні ролі. Останні, на думку згаданих дослідників, є соціальним приписом, який пропонується кожному індивіду при народженні. Згодом, тобто у процесі соціалізації, дитина навчається виконувати ту чи іншу гендерну роль [37, с. 202-205; 80, с. 212-218]. Подібні думки зустрічаємо й в роботах І. Кона. Він досить аргументовано доводить, що гендерні ролі завжди пов'язані з певною нормативною системою, яку особистість засвоює та відтворює у своїй свідомості та поведінці [41, с. 375].

Цікавою у контексті нашого дослідження видається теорія «природної» взаємодоповнюваності статей Т. Парсонса та Р. Бейлса [134]. Ці дослідники розділили ролі чоловіка та жінки на дві окремі сфери – інструментальну та експресивну. Інструментальна роль передбачає підтримку зв'язку родини з зовнішнім світом, тобто це професійна діяльність людини, яка забезпечує матеріальний добробут та соціальний статус родини. Головним же завданням експресивної ролі є піклування про дітей та впорядкування сімейних відносин. Відповідно, здатність жінки до дітонародження та потреба дітей у тривалому догляді стали головними причинами історичного закріплення за жінкою експресивної ролі. Натомість чоловік, який не може виконати біологічні функції пов'язані з народженням дітей, бере на себе інструментальну роль [70, с. 243–253]. Цей, здавалося би цілком аргументований поділ соціальних ролей, призводить до того, що біологічні ознаки людей набувають значення фундаментальних і визначають особливості соціальної взаємодії.

Не жодного сумніву, що на рівні буденного світогляду, зауваги Т. Парсонса та Р. Бейлса видаються досить переконливим, поміж вони не могли задовольнити прихильників фемінізму. В даному контексті привертають увагу теоретичні узагальнення російської дослідниці Н. Пушкарьової, котра, всебічно і, що важливо, об'єктивно досліджувала вплив притаманної жінкам здатності до дітонародження на їхнє соціальне самовизначення і прийшла до висновку, що материнство – це складаний і неоднозначний період в житті жінки. В усі історичні періоди він оцінювався крізь призму панівних у суспільстві норм і цінностей. Звісно, Н. Пушкарьова визнає, що здатність жінки до дітонародження

– це біологічна константа, проте все, що її супроводжує, згідно з висновками дослідниці, має «приписаний (аскриптивний) статус» [74]. Подібні переконання поділяли й інші феміністи через що і доводили потребу у докорінних змінах в житті жінки, які, на їхню думку, вимагають знецінення патріархальних відносин та притаманних їм цінностей [143, с. 149-159].

Загалом Н. Пушкарьова, так само як багато інших прихильниць фемінізму, на противагу Т. Парсонсу і Р. Бейлсу, прагнули показати, що в основі панівного у сучасному світі поділу соціальних ролей на інструментальні та експресивні, лежать не біологічні відмінності індивідів, а соціальні норми. Вони істотно обмежують можливості індивідуального саморозвитку та самопрояву і чоловіків, і жінок, що у підсумку своєму може зумовлювати розбіжність між суспільними нормами/вимогам та особистісними якостями особистості (традиційні соціальні норми вимагають від чоловіка сили, рішучості, наполегливості і тому подібні характеристики, а від жінки навпаки: покірності, турботливості, доброти...), породжуючи оціночні «соціальне кліше», на зразок «чоловік у спідниці», «мачуха», «ганчірка, а не чоловік», «підкаблучник». Відповідно, цілком закономірне прагнення людини виправдати очікування соціуму за відсутності певних особистісних якостей, може зумовлювати глибокі внутрішні конфлікти та кризи особистості.

З огляду на зроблені зауваження та аргументовану позицію фемінізму, є всі підстави стверджувати, що теорія «природної» взаємодоповнюваності статей Т. Парсонса та Р. Бейлса ідейно пов'язана з патріархальним світоглядом, який узаконює традиційні соціальні ролі, тим самим позбавляє підлеглу та підпорядковану частину соціуму особистісного розвитку. Звісно, це не дає підстав повністю знецінювати напрацювання згаданих американських соціологів. Як відомо, їхні висновки справили чималий вплив на подальші дослідження рольової проблеми, а з нею й дослідження гендерної своєрідності суспільства. Так, на наш погляд, цікавими та плідними є роздуми вчених щодо механізмів засвоєння ролей й особливо системи заохочень та покарань, котру здійснює суспільство пропонуючи певну систему символів та культурних зразків. Не менш перспективним видається заклик дослідників звернутися до

вивчення тих змін, які відбуваються у відповідній певній ролі поведінці у процесі її сприйняття та відтворення.

Попри різку феміністичну критику біологічного детермінізму у самовизначенні людини, його ідейні підвалини були знеціненні тільки завдячуючи теоретичним узагальненням та висновкам таких філософів-постмодерністів як-от: Ж. Дерріда [26], Ж. Ф. Ліотар [48], М. Фуко [102] та ін. Їхні ідеї визначили напрям розвитку та проблематику сучасних гендерних досліджень, котра прямо чи опосередковано оберталася навколо концепту «смерті суб'єкта», обґрунтованого у працях М. Фуко [102, с. 22]. Вчений одним із перших зацентрував увагу на тому, що у підсумку знецінення ідеалів світського гуманізму, особистість, як носій певних цінностей та уявлень про права та обов'язки індивідів, втратила сенс. Саме тому, у сучасних умовах говорити про певні суспільні ідеали, норми чи суспільні стандарти і навіть чітко визначену ідентичність людини надзвичайно складно. За таких умов, людина втрачає той стержень, який визначав її поведінку та своєрідність, внаслідок чого вона «помирає» – її змиває, як «пісок біля води» [102, с. 404].

Зауваження М. Фуко набувають особливої гостроти у випадках, коли мова йде про певні узвичаєні гендерні ролі. Патріархальні традиції останнім часом швидко втрачають своє значення, проте на зміну їм не приходить певна чітка та продуктивна система гендерної взаємодії. Навпаки, гендерні ролі та образи змінюються, а подекуди просто розмиваються, набуваючи вигляду «unisex». Ці зміни, не завжди сприймаються однозначно, а тому потребують всебічного та ґрунтовного осмислення та пояснення.

На етапі становлення, постмодерністи зосередили увагу на соціокультурних трансформаціях зумовлених знеціненням метанаративів. Натомість останніми роками, їхні напрацювання істотно поступаються перед теоретичним та метрологічним принципам постструктуралізму, представники якого зосереджують чимало уваги на проблемах повсякденного функціонування різних типів мови, контексту, передумов та своєрідності висловлювань. Не оминули увагою цієї теми й такі авторитетні прихильниці фемінізму як Дж. Батлер [6; 7], Л. Іригаре [32], Ю. Кристева [43]. Ці дослідниці зацентрували

суспільну увагу на тому, що більшість національних мов характеризуються лінгвістичним сексизмом, який сприяє закріпленню традиційних гендерних стереотипів та ролей. З огляду на це, вони обґрунтували необхідність створення мовних практик, які не будуть зумовлювати дискримінації жінок, а виявлять альтернативний щодо традиційного простір буття, який наразі досить яскраво проявляється у «жіночому письмі» [78]. Звісно, підкреслення унікальності «жіночого письма», дає можливість говорити про альтернативний щодо чоловічого, світ жінки, поміж тим, залишаючи відкритим питання про те, чи забезпечить такий підхід встановлення гендерного паритету?

Попри цілий ряд дискусійних моментів щодо особливостей жіночого письма, котре відображає поведінкові та когнітивні особливості жінок, його дослідження поза будь-яким сумнівом є важливою віхою у процесі подальшого вивчення умов формування, специфіки оприявлення та своєрідності програвання тих чи інших гендерних ролей. Теоретичні основи дослідження цієї проблематики, як було зауважено вище, заклали такі широковідомі сьогодні зарубіжні дослідники як Р. Лінтон [47], Р. Мертон [57], Р. Ромметвейт [76], Т. Сарбін [79], П. Бергер [8], Дж. Мані [133], Я. Морено [64] та ін. Утім, праці цих мислителів, тільки намітили розвиток гендерної теорії, концептуальна основа котрої була сформована у працях С. де Бовуар [9], К. Гілліган [18], А. Дворкін [37], К. Міллет [63], Н. Чодороу [105], Б. Фрідан [101] та ін. Не оминули своєю увагою особливості гендерної взаємодії й менш чисельні теоретики «чоловічих рухів», серед яких хотілося би згадати праці П. Брюкнера [10], І. Кона [39, 40, 41], М. Кіммела [34], Р. Коннелла [117].

В українському інтелектуальному дискурсі останніх років хоча й спостерігається помітне зростання наукового інтересу до проблем гендерної взаємодії, проте сьогодні говорити про істотні здобутки українських науковців у цій царині видається не доцільним. Більшість наявних тут досліджень відзначається дисциплінарним характером, що істотно ускладнює формування цілісних концептуальних підходів, котрі могли б стати основою чітко спланованої гендерної політики держави. Так, приміром, у роботах М. Богачевської-Хом'як [113], І. Жеребкіної [28], О. Забужко [29],

Н. Зборовської [31], Н. Лавриненко [45], Л. Малес [51], С. Павличко [69], М. Рубчак [136] та деяких інших українських дослідниці чимало уваги приділено осмисленню фемінності з урахуванням її української специфіки. В даному контексті, досить цікавими видаються ідеї І. Жеребкіної щодо традицій українського фемінізму висвітлені в праці «Жіноча політична несвідомість» [28], який дослідниця вважає «невдалим» у зв'язку з домінуванням в українській суспільній думці націоналістичних ідей. Саме через це, на думку дослідниці, у модерній українській суспільній свідомості утвердився образ жінки, що постійно жертвує собою в ім'я народу, нації, що, своєю чергою, стало одним з гальмівних чинників у розвитку українського фемінізму та становленні жіночого руху в Україні. Слід зазначити, що ґрунтовні наукові дослідження І. Жеребкіної поєднувала з активною громадянською позицією. Завдяки цьому вона зуміла активізувати розвиток гендерних студій в Україні ще у 90-х рр. ХХ ст. у заснованому нею у 1994 році Центрі гендерних досліджень у Харкові.

Не менш змістовною видається і наукова та літературна спадщина О. Забужко. В контексті нашого дослідження особливої уваги заслуговує її роман «Польові дослідження з українського сексу» [29] в якому містяться сміливі міркування про українську та жіночу ідентичність. Зокрема, у цьому романі О. Забужко вустами головної героїні або точніше нараторки, міркує з приводу того, як впливає українське історичне минуле на почуття і вчинки людей. Інакше кажучи, українська письменниця акцентує увагу на тому, що ідентичність – це продукт історичного розвитку суспільства, в ході якого продукуються світоглядні програми, які визначають нашу поведінку, спосіб мислення та самооцінку [29, с. 29].

До вивчення історичних реалій для окреслення соціальної взаємодії та відносин між статями звертаються й О. Кісь [36], С. Павличко [69], Л. Смоляр [30]. Так, приміром, О. Кісь у роботі «Жінка в традиційній українській культурі (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)» [35], здійснила комплексне історико-етнологічне дослідження становища жінок у середовищі українського селянства. У книзі міститься інформація про видатних українок, про історію жіночого руху, розкриваючи теми повсякденного життя селянства.

Особливості статево-рольової диференціації та гендерної соціалізації досліджувалися у працях Л. Булатової [11], Т. Говорун [19], В. Горностай [22], Т. Голованової [20], О. Кікінежді [19], О. Луценко [68]. Так, приміром, Л. Булатова та О. Луценко, розроблюючи навчальні програми гендерних студій, неодноразово акцентували увагу на потребі у гендерній освіті сучасного українського суспільства. Адже, її відсутність ЗВО нерідко обмежує можливості особистості щодо самоідентифікації, самореалізації. Недостатність знань завжди веде до консервативності, несприйнятті нового, а іноді сприяє прояву агресивності, під гаслами захисту традиційності, що особливо актуально в сфері гендерних відносин. На думку науковців, провідну роль у розбудові гендерно-чутливого суспільства, повинна відіграти освіта – нести знання, які сприятимуть цьому процесу [11; 68].

Привертає увагу й, запропоноване у роботах Ю. Стребкової [91], соціально-філософське осмислення гендерних аспектів сучасного українського суспільства. Дослідниця акцентує увагу на тому, що у сучасному українському суспільстві відбуваються зміни рольових відносин. Ці зміни викликані суспільними перетвореннями, які впливають на зміни світосприйняття та світовідношення окремої особистості та проявляються в рольовій сфері. Подібні думки знаходимо і у працях С. Сторожук та І. Гояна [144].

Чималі напрацювання українських науковців маємо і у сфері гендерної лінгвістики та літературознавства, що, цілком і повністю засвідчують роботи В. Агеєвої [2], Л. Ставицької [87], О. Сизової [81] та ін. Наявність такої кількості дослідників гендерних відносин є свідченням актуальності проблеми, а аналіз їх досліджень вказує на необхідність подальшого осмислення проблем соціальної та гендерної взаємодії, умов формування та своєрідності гендерних ролей та їхньої трансформації на сучасному етапі соціокультурного розвитку заради утвердження гендерно чутливого суспільства. Певні тенденції до постання останнього, спостерігаються у сучасній Україні. Останнім часом тут все більше уваги приділяють розробці відповідних новим світоглядним та соціальним реаліям фемінітивів, які, на наш погляд, є одним із дієвих механізмів подолання

мовної патріархальності та формування мовних практик, які не будуть зумовлювати дискримінацію жінок.

1.2. Визначення основних понять дослідження

Останні десятиріччя спостерігається зростання суспільного та наукового інтересу до гендерної тематики. Він зумовлений соціокультурними змінами, що спричинені інформатизацією всіх сфер суспільного виробництва та посиленням міжнародної комунікації, котра призводить до розмивання традиційних форм ідентичності та усталених інтеракцій. Внаслідок цих змін, людина свідомо чи несвідомо змушена рефлексувати над тим, хто вона, які вона поділяє цінності, до чого прагне. Адже, в умовах сьогодення людина змушена свідомо конструювати власну ідентичність, відшукуючи ті константи та принципи, які забезпечують її самототожність. Це завдання істотно ускладнюється через знецінення навіть такої традиційної і здавалось би незмінної константи людського буття як стать, що, у підсумку свого, й актуалізує звернення дослідників до проблем гендерної та гендерно-рольової своєрідності суспільства.

Процеси, що відбуваються у соціокультурному бутті суспільства, визначаючи ідентичність кожної окремої людини, цілком і повністю відображені у мові. На наш погляд, це цілком закономірно, адже гендер – це «один із параметрів, за допомогою якого в спілкуванні конструюється соціальна ідентичність мовця. Як правило, він взаємодіє з іншими параметрами – статусом, віком, соціальною групою тощо» [85, с. 29]. Саме з огляду на це, українські дослідниці Г. Яворська та Л. Ставицька наголошують на потребі докорінних змін у лінгвістиці. На думку дослідниць, у сучасних умовах вона має з прескриптивної перетворитися у дескриптивну, тобто перейти від вивчення мови, якою вона мусить бути, до вивчення мови, якою вона є. Такі дослідження сприятимуть подальшому усвідомленню причин тривалої гендерної дискримінації, водночас відкриваючи можливість для окреслення шляхів її подолання [87].

Справедливість зроблених Г. Яворською та Л. Ставицькою висновків, цілком і повністю підтверджує факт існування у багатьох національних мовах, в

тому числі й українській, поділу слів на роди – середній, чоловічий, жіночий. Нагадаємо, що він виник через означення словами предметів та феноменів, що мають стосунок до чоловічої та жіночої статі, або ж не мають його взагалі. Як приклад, можна навести українське слово «дитя», котре відображає властиву українському традиційному світогляду схильність не наділяти дітей до трьох років статевою ознакою. Хлопчиками та дівчатками, вони ставали тільки згодом, коли отримували власні функції у родинному господарстві (зазвичай після трьох років), що цілком і повністю відображено у слові «хлопчик», чоловічого роду та «дівчинка» – жіночого. За тим же принципом формувалися роди слів «місяць» та «зірка», які утвердилися завдяки екстраполяції соціальних процесів на небесні світила, що, свого часу, прекрасно показав І. Нечуй-Левицький у праці «Світогляд українського народу» [71]. Натомість слово «сонце» – середнього роду, що стало закономірним наслідком обоження сонця, котрому в одних міфологемах надавалися чоловічі, а в інших жіночі (приміром, вранішня зоря, Дениця) ознаки.

Притаманна міфологічній свідомості схильність екстраполювати соціальні стосунки на природні процеси, як цілком аргументовано показали такі широковідомі українські вчені та етнографи як І. Нечуй-Левицький [71] та І. Огієнко [63], була однією з головних причин набуття природним світом фемінних чи маскулінних характеристик. Так, приміром, процеси, явища, феномени та сили, які позначалися словами чоловічого роду зазвичай характеризувалися позитивними якостями на зразок енергійності, мужності, активності, життя, світла, влади тощо, на відміну від тих, що отримували значення жіночого роду й асоціювалися з темним, пасивним, деструктивним, руйнівним, вологим, а у християнізованій культурі – гріховним. Звісно, у сучасній мові, рід слів не має таких чітких оціночних асоціацій, а тлумачиться тільки як граматична категорія, котра має певні відмінкові особливості та забезпечує узгодження слів у реченні [85, с. 29]. Попри це, не тільки на рівні буденної мови, а і у науковому дискурсі нерідко здійснюється етимологічний аналіз слів, завдяки якому відображаються первинні міфологічні уявлення та притаманна їм схильність вбачати у предметах, процесах, явищах або силах

чоловічий або жіночий початок, що, у підсумку своєму, сприяє мовному закріпленню гендерної дискримінації. Наприклад, в українській мові є значна кількість іменників чоловічого роду, які закріплювали гендерну дискримінацію водночас обмежуючи можливості для розкриття соціального потенціалу жінки. У даному контексті доречно згадати слова «професіонал», «професор», «дослідник», «геній», «журналіст», «філософ», «керівник», котрі довгий час не мали відповідників жіночого роду. Це, своєю чергою, несвідомо утверджувало думку про те, що жінка не володіє певними важливими для суспільства якостями та має обмежені можливості у професійній самореалізації – «керівник» завжди чоловічого роду. Звісно, були і є багато випадків, коли жінки демонстрували свої професійні та лідерські якості обіймаючи високі керівні посади, що однак призводило до знецінення її фемінних рис. Поміж тим, оцінка жіночих досягнень у таких випадках супроводжувалася цілим рядом означень, що мали відвертий або прихований дискримінаційний контекст. У даному контексті можна згадати, такі популярні сьогодні вислови «як чоловік у спідниці», або ж «жінкам не місце у політиці», «жіноча справа – це кухня та діти» абощо [85, с. 42].

Звісно, нові світоглядні та соціокультурні умови життя знайшли відображення і у лінгвістиці, де спостерігається чітко тенденція до використання фемінітивів. Наприклад, все частіше для опису певних професійних якостей використовуються слова «директор/ка», «професор/ка», «вихователь/ка», «кар'єрист/ка», «професіонал/ка» тощо. Подекуди з'являються нові слова та словосполучення для позначення здавалось би таких незмінних у традиційній культурі родинних ролей як мама чи тато. Вони, як стверджувала народна педагогіка, не можуть обиратися («вибрати не можна тільки рідну матір»), а тому вважалось, що людина може мати тільки одну маму і одного тата. Поміж тим, як свідчать закріплені у сучасній українській мові реалії, сьогодні є усі підстави говорити про «маму 1» і «маму 2», «тата 1», «тата 2». Крім того, усе частіше обговорюється питання про необхідність в офіційних документах замінити слова «мама» і «тато» на нейтральне «підклучальник 1», «підклучальник 2», тим самим позбавити батьків традиційних гендерних функцій. На думку прихильників подібних змін, введення до офіційних документів подібних визначень сприятиме

зниженню дискримінації дітей з неповних сімей. Поміж тим, подібні ініціативи з великим спротивом сприймаються частиною консервативно налаштованого суспільства.

Попри жорстку критику з боку прихильників патріархальної традиційності тих нововведень, викликаних соціокультурними трансформаціями, на наш погляд, вони все ж мають сенс, як мінімум з огляду на значні досягнення у вивченні «жіночого письма», а з ним і «жіночого мислення». Прикладом цього, може стати загальновідомий сьогодні образ А. Новосельцева з фільму «Службовий роман» (1977 р.). Його життя, мова та вчинки були надзвичайно неоднозначними з погляду традиційної культури, бо ж в одних випадках він проявляв свої фемінні риси – він нерішучий, піддатливий, не схильний до прийняття рішень та ініціативності. Проте у разі потреби проявляв він і маскуліні риси, що підкреслювалося не тільки зміною інтонації, чіткими та дещо сухуватими, і разом дуже конкретними висловлюваннями. Це, своєю чергою, є прямим прикладом того, що кожна людина може відігравати і жіночу і чоловічу роль, усупереч закріпленому у мові жорсткому гендерному поділу.

Поряд з родами слів, вагоме значення для мовного закріплення однозначних гендерних ролей, а з ними й гендерної дискримінації, відіграє невинне спекулювання словом «стать», яка, як відомо, буває чоловічою і жіночою. Стать – це природне явище біологічного порядку, що не залежить від людини, проте, як доводив З. Фройд, визначає долю людини. Саме це переконання лежить в основі відомого його висловлювання «анатомія – це доля», бо ж, на думку вченого, в основі поділу на чоловіків і жінок, лежать тільки біологічні фактори – набір певних хромосом і зовнішні фізіологічні ознаки статі [100, с. 126].

Розглядаючи стать як основу особистісного розвитку, З. Фройд у роботах «Три нариси з теорії сексуальності» [100] визначив своєрідність та біологічну підоснову чоловічих та жіночих ролей. На його думку, їхня своєрідність визначена анатомічними особливостями будови людського тіла. Зокрема, З. Фройд вважає, що відмінності у будові жіночого тіла, зумовлюють формування у неї кастраційного комплексу, який породжує у жінки заздрість до

чоловічих геніталій. Внаслідок цього, продовжує свою думку вчений, утверджується три основні лінії розвитку жіночої психіки, а саме: 1) придушення сексуальних імпульсів, котре призводить до неврозів; 2) модифікація характеру під чоловічі зразки, що виявляється у властивих чоловікам прагненнях творчої діяльності та соціальної активності; 3) нормальна жіночність. Вона, на думку З. Фрейда, проявляється у прагненні оволодіти тим, що становить предмет заздрості для жінок, за допомогою заміжжя і народження сина. Результатом нормального розвитку жіночої психіки, а відтак і природними рисами здорової жінки є пасивність, відсутність почуття справедливості, схильність до заздрості, слабкі соціальні інтереси, нездатність до творчості [100]

Зауваження З. Фрейда, так само як і багатьох інших мислителів, дають усі підстави говорити про те, що на початку ХХ ст. біологічна стаття «осмислювалася як щось незмінне, і як таке, що визначає соціально-культурний зміст статі, яка надбудовується над біологічно заданою статтю». [38, с. 56]. Усупереч цьому, багато сучасних дослідників, серед яких і згадані нами у попередньому розділі А. Кесслер та У. Маккенн у роботі «Гендерна взаємодія в повсякденному житті» [126], ставлять під сумнів існування статі, як наперед заданої біологічної реальності.

Не вдаючись до повторного аналізу обох підходів, зауважимо, що наявні сьогодні дослідження дають усі підстави говорити, що введений у науковий обіг у 70-х рр. ХХ ст. термін «гендер» дає можливість більш ґрунтовно розкрити особливості соціальної взаємодії та окреслити перспективи чи попередити можливі загрози сталому суспільному розвитку у майбутньому. Саме з цією метою, чимало зарубіжних та українських дослідників приділяють значну увагу уточненню поняття «гендер», розкривають його відмінність від здавалось би спорідненого за змістом поняття «стать». Так, наприклад, у «Словнику гендерних термінів», гендер тлумачиться як «сукупність соціальних та культурних норм, які суспільство приписує виконувати людям у залежності від їх біологічної статі» [84]. Натомість українські дослідниці, Т. Мельник та Л. Кобилянська розглядають «гендер» «як змодельовану суспільством та підтриману соціальними інститутами систему цінностей, норм та характеристик

чоловічої і жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та відносин між жінками та чоловіками, набутих ними як особистостями у процесі соціалізації, що насамперед визначається соціальним, політичним, економічним та культурним контекстом буття...» [56, с. 43]. Не менш цікавою, на наш погляд, є спроба американської дослідниці Дж. Скотт, витлумачити поняття «гендер», не заперечуючи статевої відмінностей. Згідно з переконанням дослідниці, поняття «гендер», доцільно використовувати для позначення тих соціальних особливостей чоловіків і жінок, які виникають у результаті їхньої суспільної діяльності і які, у підсумку свого, визначають своєрідність їхньої соціальної поведінки [137, с. 1053]. На наш погляд, подібне тлумачення призводить до того, що розуміння «гендеру», як своєрідної надбудови над статтю, жодним чином не знецінює патріархального підходу.

Слід зазначити, що запропоноване Дж. Скотт тлумачення гендеру, поділяли практично усі представниці раннього фемінізму. Для них, гендер не мав жодного іншого фіксованого значення, крім соціальної статі, котра формується на фундаменті статі біологічної – над нею вибудовуються гендерні системи [27, с. 61]. Звісно, у руслі цього підходу приділялася значна увага розрізненню статі та гендеру, а також процесу культурного конструювання – припису певних ролей і певних рис залежно від статі, котра вважалася незмінною.

Представники другого підходу відкидали дихотомію стать/гендер, природа/культура [27, с. 61]. Так, приміром, широко відома прихильниця подібного переконання Дж. Батлер, під гендером розуміє культурний конструкт, який формується у процесі реалізації владних відносин [115, с. 26]. З огляду на це, у роботі «Гендерна стурбованість» дослідниця різко критикує панівну сьогодні опозицію стать-гендер, яка чітко виявляє соціокультурну зумовленість статевої відмінностей, заразом припускаючи існування «статі» або «тіла» як того, що передує конструкції. Більш того, Дж. Батлер вважає, що і біологічна, і соціальна стать продукуються однією владою, яку вона називає гетеросексуальною матрицею або гетеросексуальною гегемонією, під якою розуміє біологічно, медично та сексуально впорядковану владу, що продукує чоловіка та жінку, котрі є нічим іншим, як єдністю біологічного тіла,

сексуального бажання та певної соціальної ролі (тіло – бажання – роль). Подібні підходи, як цілком справедливо зауважує І. Добропас, можна розглядати спробами деконструкції «гендеру» [27, с. 60-61].

Попри наявність раціонального зерна у теоретичних висновках та зауваженнях Дж. Батлер, більшість українських дослідників схиляються до першого підходу та стверджують, що гендер – це соціально сконструйований феномен. Так, приміром, І. Гоян [144], О. Кісь [36], О. Сулова [89], С. Сторожук [145], тлумачать гендер, як складний соціокультурний конструкт, який визначає норми соціальної взаємодії, тим самим відображаючи різницю у ролях, поведінці, ментальних та емоційних характеристиках чоловіків та жінок, зафіксованих у вигляді гендерних стереотипів. На їхню думку такий конструкт формується у процесі історичного розвитку суспільства та обумовлений його впливами.

Слід зазначити, що українськи прихильники дихотомії «стать/гендер», визнаючи існування біологічної статі, розглядають її не як фундаментальну константу, що визначає особливості соціальної поведінки, а як деяку зовнішню форму, котра не має якісної визначеності з огляду на те, що кожна людина має і маскулінні і фемінні риси. Подібні думки висловлює О. Сулова, акцентуючи головну увагу на тому, що гендер – це один із базових вимірів соціальної структури суспільства, який тільки опосередковано стосується статі. Саме зважаючи на це, дослідниця стверджує, що пояснюючи соціальну взаємодію крізь призму гендеру, варто акцентувати увагу не на біологічних особливостях людини, а зосередити увагу на вивченні тих соціальних ролей, характеристик, особливостей, яких набувають чоловіки та жінки під впливом дії соціокультурних факторів та у процесі соціалізації [89, с. 22–23].

Визнаючи раціональне зерно у твердженнях представників обох підходів, хотілося б передусім зацентувати увагу на тому, що незалежно від тлумачення змісту гендеру, більшість українських та зарубіжних дослідників вважають його важливим компонентом соціальної стратифікації у історичні часи. Таке переконання ґрунтується на усвідомленні конкретно-історичній унікальності гендерних відносин, оприявлених у відповідній часу гендерній системі,

незмінними елементами якої є множинні рольові прояви та стереотипи, які визначають гендерну ідентичність крізь призму стандартів маскулінності, фемінності чи андрогінності.

Слід зазначити, що гендерна система суспільства, зазвичай розглядається як продукт людської діяльності та культурно детермінованої міжособистісної взаємодії, в процесі якої формуються типові та очікувані форми соціальної активності оприявлені у гендерних ролях. Останні, історично змінні, а тому дослідження гендеру в конкретно-історичному вимірі – це завжди дослідження набору типових для певного суспільства та певному чітко означеному рівні історичного розвитку програм соціальної, а відтак і гендерної взаємодії.

Вище зроблені зауваження наводять на думку, що термін «гендерна роль» доцільно використовувати для визначення соціальних функцій, окремих видів діяльності, які закріплені в конкретному суспільстві за представниками тієї чи іншої статі; для констатації норм поведінки, етикету, що передбачає певні моделі поведінки чоловіків і жінок у рамках однієї соціальної групи, або для означення гендерно-обумовлених моделей поведінки людини у різних соціальних ролях: мати, донька, батько, брат, товариш/ка, господар/ка тощо. Інакше кажучи, гендерні ролі – це типові для певного соціокультурного середовища зразки чоловічої і жіночої поведінки, які відображують панівні світоглядні уявлення та забезпечують ефективну соціальну взаємодію.

Оприявлення гендерної ролі супроводжується зовнішнім вираженням та демонстрацією гендерної ідентичності за допомогою поведінки, одягу та інших зовнішніх проявів у тому числі й соціальної активності. Такі зовнішні вираження мають яскраві відмінності у різних соціальних середовищах, що дає усі підстави погодитися з висновками Т. Мельник та Л. Кобилянської про те, що гендерна роль не є феноменом природного порядку, і виникає не з природних відмінностей чоловіків і жінок, а складається на основі культурних і соціальних особливостей суспільства. Інакше кажучи, гендерні ролі «відображають шляхи існування та взаємодії жінок і чоловіків, що сформовані історією, ідеологією, культурою, релігією та економічним розвитком. Вони відрізняються залежно від особливостей розвитку суспільства, його місця в соціальному оточенні,

географічному середовищі, від соціального та політичного часу» [56, с. 199–200]. Інакше кажучи, гендерна роль – це набір історично та соціокультурно обумовлених та схвалених суспільством норм, приписів та зразків маскулінної, фемінної чи андрогінної поведінки.

Соціокультурна обумовленість, очікуваний та суспільно схвалений характер гендерних ролей призводять до утвердження стійких уявлень про своєрідність гендерної поведінки, або «гендерних стереотипів». В наявній сьогодні наукових розвідках вони можуть розглядатися як усталені суспільні приписи щодо поведінки чоловіків та жінок [37, с. 299], або ж як «спрощені, схематизовані, емоційно забарвлені стійкі образи чоловіка та жінки, які розповсюджуються на всіх представників певної гендерної спільноти, незалежно від особистісних особливостей тих чи інших представників» [50, с. 257–262]. Інакше кажучи, гендерний стереотип – це набір загальноприйнятих у суспільстві норм і суджень стосовно поведінки, мотивів і потреб жінок і чоловіків, що базуються на уявленнях про чоловіче (маскулінне) і жіноче (фемінне). Гендерно-рольові стереотипи стосуються прийнятності ролей, видів діяльності для чоловіків та жінок [67, с. 158]. Вони «є найбільш стійкими з усіх різновидів соціальних стереотипів» і «діють як когнітивні гендерні схеми, які управляють процесами опрацювання наданої інформації таким чином, що людина сприймає, запам'ятовує й інтерпретує її відповідно до сформованих у неї уявлень про маскулінне та фемінне» [67, с. 158].

З огляду на те, що у сучасному суспільному світогляді стереотип сприймається як своєрідний шаблон, зразок, і навіть упередження, котре не має жодного стосунку до реальності, гендерні стереотипи набувають яскраво вираженого негативного контексту. Поміж тим, така оцінка є не зовсім правильною, адже саме завдяки стереотипам суспільство отримує дієвий механізм трансляції соціальних норм, цінностей та зразків поведінки, які полегшують соціальну взаємодію. Водночас, стереотипи, у тому числі й гендерні полегшують самовизначення людини пропонуючи їй наслідувати наявні та випробувані у часі зразки соціальної та гендерної поведінки. Звісно, у транзитивні періоди, стереотипи перетворюються на продуковані суспільством

перепони на шляху сприйняття новацій та, відповідно, особистісного розвитку та самовизначення людини.

Уточнення змістовного навантаження та соціальних функцій гендерного стереотипу, наводить на думку, що дослідження гендерної взаємодії особливо у мовах її трансформації, незмінно пов'язане з гендерної ідентичністю людини. Остання, є важливим елементом особистісної ідентичності, тобто внутрішньої самототожності особистості незалежно від ролі та ситуації. Така самототожність, на думку американсько-німецького психолога Е. Еріксона, формується на основі, з одного боку, відчуття свого особистісного буття незмінним, а з іншого – усвідомлення неперервності свого існування у часі [107, с. 12–16]. Для розгляду даного феномену засадничим є те, як сама людина себе сприймає/позиціонує [37, с. 258], а не «маскується», щоб задовольнити вимоги оточення, прийнятні для певного середовища.

Уточнення змісту особистісної ідентичності, дає всі підстави визнати раціональність зауважень Т. Говорун і О. Кікінеджи про те, що «гендерна ідентичність характеризує людину з точки зору її належності до чоловічої чи жіночої статі, усвідомлене прийняття нею взірців мужності і жіночності в культурі» [19, с. 302]. В окремих випадках гендерна ідентичність трактується як усвідомлення особистістю «своєї належності до певної статі та готовність дотримуватися відповідних суспільних гендерних норм» [68, с. 519].

Проблема формування гендерної ідентичності неодноразово ставала предметом наукових пошуків зарубіжних та українських дослідників. У даному контексті варто згадати роботи О. Кісь [36], В. Суковатої [92], С. Павличко [69], О. Помазан [72], Л. Таран [93] та багатьох інших дослідників та дослідниць, напрацювання котрих сприяли розкриттю тих чинників, які прямо або опосередковано впливають на гендерне самовизначення людини. Особливо ж цікавими у даному контексті видаються висновки Дж. Спенс, котра у своїх працях зацентувала увагу на ролі емоцій і наслідування у процесі формування гендерної ідентичності. Зокрема, дослідниця стверджувала, що гендерна ідентичність формується через емоційно забарвлене наслідування у процесі несвідомої імітації поведінки представників тієї ж статі [140, с. 43–44].

Подібні ідеї знаходимо і у прихильників теорії соціального навчання. На думку прихильників теорії соціального навчання, як свідчать роботи О. Роль, засадничу роль у процесі формування гендерної ідентичності є батьківські поведінкові моделі, які дитина намагається наслідувати, і отримує схвалення за «правильне» їх відтворення [75, с. 178–180]. Дослідниця, так само як і представники біхевіоризму, вважає, що закріплення гендерної дихотомії відбувається через те, що у більшості наявних сьогодні культур існує чіткий поділ на статі та незмінне уявлення про відповідні їм гендерні ролі. Як наслідок, дівчатка та хлопчики, які демонструють відповідно фемінну та маскулінну поведінку, отримують схвалення (позитивну підтримку), натомість коли їхня поведінка відступає від прийнятних для суспільства зразків та образів, вони приречені на осуд та самотність [68, с. 136–137].

Слід зазначити, що визнання багатьма дослідниками засадничої ролі первинної соціалізації у формуванні гендерної ідентичності не дає підстав говорити про те, що таким чином закріплюються найбільш ефективні для реалізації соціального потенціалу людини гендерні зразки, що у своїх працях, досить переконливо продемонструвала С. Бем [111; 112]. Зокрема, численні емпіричні дослідження дослідниці поставили під сумнів традиційний біполярний поділ суспільства на статі, й показала, що для повноцінного та ефективного функціонування людини у суспільстві у ній мають пропорційно зливатися і фемінні, й маскулінні риси, формуючи андрогінний тип особистості [112, с. 155–162].

Чимало уваги дослідженню впливу виховання та культурного середовища на формування гендерної ідентичності приділено у працях І. Кона [39]. Він, так само як і багато інших представників пострадянської інтелектуальної традиції, вважає що «гендерна ідентичність починає формуватися з народження дитини», в процесі первинної соціалізації, тобто «коли на підставі будови його зовнішніх статевих органів визначається його біологічна стать. З цього починається процес гендерної соціалізації, у ході якої дитину цілеспрямовано виховують у рамках прийнятних для конкретного суспільства уявлень про «чоловіче» і «жіноче»» [39, с. 67].

Аналізуючи ідеї запропоновані представниками різних теорій щодо формування гендерної ідентичності, можемо зробити припущення, що гендерна ідентичність особистості формується під впливом соціальних вимог та у наслідок соціальної взаємодії, що пояснює наявність численних теорій формування гендерної ідентичності та певну схожість їх ідей. А тому, є всі підстави погодитися з висновками Д. Воронцова [14, с. 21–22], Т. Кубриченко [44, с. 330], О. Роль [75, с. 179–180] та визнати, що гендерна ідентичність – це результат гендерно-схематизованої обробки інформації, пов'язаної з поняттям «чоловіче/маскулінне» і «жіноче/фемінінне» у конкретно-історичному та соціокультурному вимірах.

Запропоноване нами розуміння гендерної ідентичності цілком і повністю суголосне теоретичним заувагам А. Чекаліної. Дослідниця вважає, що формування у дитини гендерної ідентичності відбувається на основі існуючих у суспільстві дуалістичних еталонів зважаючи на те, що гендерна ідентичність нерозривно пов'язана з суб'єктивним уявленням про себе, як представника чоловічої, або жіночої статі [104, с. 107]. Саме з огляду на це, А. Чекаліна стверджує, що діти, які виховуються у культурному середовищі, де чітко визначається і підтримується розподіл сімейних ролей і функцій, демонструють високий рівень знань про перспективи розвитку своїх майбутніх ролей. Натомість діти, які виховуються в культурі, де спостерігаються тенденції вільного статево незаангажованого, або пермісивного виховання, демонструють велику індиферентність і амбівалентність у відношенні до своєї статевої належності, менший ступінь орієнтації у спілкуванні та діяльності, мають менш чітке усвідомлення перспектив своєї майбутньої сімейної, суспільної і професійної ролі з урахуванням статі [104, с. 106–110].

Висновки А. Чекаліної мають описовий характер, а тому не мають такого виразно представленого практичного спрямування як роботи С. Бем. Поміж тим, дослідниці з різних методологічних позицій, намагалися показати, що осередком гендерної ідентичності є сукупність певних світоглядних та поведінкових характеристик притаманних для найбільш типових уявлень про мужність та жіночність, вербально виражених у поняттях «фемінінність», «маскулінність» та

«андроґінність». З огляду на це, всебічний аналіз згаданих термінів видається доречним та своєчасним.

Аналіз типових гендерних образів вже неодноразово ставав предметом наукових пошуків, і зазвичай відбувався у процесі дослідження гендерних стереотипів у конкретно-історичному та соціокультурному вимірах. Саме з такої теоретико-методологічної позиції підійшли до вирішення цього питання Т. Мельник і Л. Кобилянська. Розглядаючи типові для певного суспільства чоловічі ролі та образи, дослідниці прийшли до висновку, що маскуліність – це система нормативних уявлень та приписів найбільш ефективних для певного соціокультурного середовища щодо образу чоловіка загалом та притаманних йому взірців поведінки чи якостей. Інакше кажучи, маскуліність, на думку дослідниць, – це не що інше як система нормативних уявлень про «соматичні, психічні та поведінкові властивості, форми поведінки, цінності та установки, характерні для чоловіків» [56, с. 129].

Говорячи про маскуліність, як систему приписів щодо чоловічої поведінки, не варто забувати про те, маскуліність, так само як і гендер, не може розглядатися як певна наперед задана когнітивна схема, свідченням чого є наявне у сучасній науці розмаїття концепцій маскуліності. В одних випадках вона розглядається як похідна від біологічної різниці між чоловіком і жінкою, що виражається у сукупності фізичних якостей, моральних норм і поведінкових особливостей, властивих чоловіку від народження й визначає природну сутність чоловіка.

Очевидно, що розгляд маскуліності як деякої визначеної природною статтю особистісної характеристики не могла задовольнити критично налаштованих дослідників, а відтак потерпала від жорсткої критики. Це й не дивно, бо ж висновки здійсненні у процесі порівняння гендерних систем різноманітних суспільств, з притаманною їм своєрідністю економічних та культурних параметрів, дають прямо протилежні результати, тим самим зводячи аргументи есенціалізму до вульгарного біологічного детермінізму, що аргументовано показано у працях П. Горностаї [22, с. 161].

Дещо інше і, що важливо, більш зважливу позицію знаходимо у роботах прихильників теорії соціального конструктивізму, які у своїх дослідженнях маскулінності не апелюють до статі. Підхід дає їм можливість розглядати маскулінність як комплексну активність (дієву, словесну, емоційну), виражену у цілому спектрі реакцій, що очікуються від людини в конкретному соціумі. З огляду на це, маємо усі підстави стверджувати, що образ маскуліного завжди обумовлений гендерною ідеологією суспільства й формується під впливом економічних та соціальних реалій та загальної соціокультурної ситуації. На індивідуальному рівні маскулінність проявляється як гендерна ідентичність, чи її складова, відповідно до вимог гендерних норм, що переважають у тієї чи іншої соціальної групи, і реалізується за допомогою інтерактивних дій [22, с. 134].

Очевидно, що фемінність, як протилежність маскуліного, може розглядатися як сукупність «соматичних, психічних та поведінкових властивостей, форм поведінки, цінностей та установок, характерних для жінок» [56, с. 239]. Нерідко «під фемінністю розуміють характерні форми очікуваної поведінки жінок у даному суспільстві» [17, с. 680]. Подібні визначення є концептуальною основою патріархального світогляду та традиційних соціальних імперативів згідно з якими головними ознаками фемінності є пасивність, чуйність, м'якість, дбайливість, емоційність тощо. Такі особистісні характеристики мало сприяють досягненню соціальної респектабельності, відповідно їх виховання у жінок є головною причиною їхньої нездатності до ефективної соціальної взаємодії.

Звісно, теоретичні зауваги та висновки прихильників фемінізму та надбання гендерної теорії, заперечують правомірність підходів, у яких обґрунтовується обумовленість соціокультурних характеристик і процесів біологічними відмінностями. На їхню думку, як доводить Д. Воронцов, фемінність – це не задана природою, а сконструйована ще у дитинстві засобами соціалізації ознака. Саме з цією метою, на думку дослідника, прихильники патріархальних цінностей піддають осуду дівчат у випадках, коли вони виявляють недостатній рівень жіночності, навіть попри те, що остання є ознакою меншовартості [14, с. 16–22]. Поміж тим, як свідчать численні сучасні

дослідження, за відсутності позитивної підтримки чи осуду з боку суспільства, діти самостійно обирають власну гендерну ідентичність наділяючи її сукупністю значимих для суспільної самореалізації ознак, визначаючи тим самим своєрідність своєї поведінки.

Як бачимо, навіть вкрай побіжний огляд феноменів маскулінності і фемінності, чітко демонструє неоднозначність їхнього тлумачення у сучасному науковому дискурсі. Багато дослідників, передусім прихильників вульгарного біологічного детермінізму та фрейдівської традиції психоаналізу, розглядають маскулінність та фемінність, як надбудову над статтю, яка корегується культурою, проте в цілому залишається незмінною. Очевидно, що подібні підходи мають певний позитивний сенс – вони пропонують індивідам сталі зразки поведінки, які більшою чи меншою мірою забезпечують соціальну взаємодію. Поміж тим, у даному дослідженні, надається перевага теоріям соціального конструктивізму та окремим ідеям постмодернізму, оскільки ці теорії покликані знецінити традиційні гендерні стереотипи та відкрити шлях людини до самореалізації, у тому числі й шляхом конструювання власного гендеру згідно з вимогами часу.

Говорячи про своєрідність та умови формування образів фемінного та маскуліного, не можна оминати увагою й уже згаданий нами феномен андрогінності, котрий, як доводять Т. Мельник та Л. Кобилянська, формується завдяки «одночасному поєднанню високорозвиненої фемінності та маскулінності в одній людині, незалежно від статі» [56, с. 15]. Такі поєднання, на думку дослідниць, сприяють формуванню особистісних якостей, що сприяють соціальній адаптації, тим самим забезпечуючи соціальну респектабельність андрогінних особистостей. До таких висновків прийшла й сучасна американська дослідниця психологічної андрогінії С. Бем. Провевши чимало опитувань, дослідниця прийшла до висновку, що андрогіни, тобто люди у яких поєднуються і чоловічі і жіночі якості, є успішними у різних сферах життя завдяки здатності адаптуватися до нових буттєвих реалій [111].

Слід зазначити, що наявні сьогодні дослідження феномену андрогінності стали вагомим кроком на шляху знецінення традиційної бінарної опозиції статі та

гендеру, показавши багатомірності гендерних проявів. Саме вони є головним аргументом поборників за гендерну рівність, котрі нерідко вказують на те, що маскуліність – це не риса, що притаманна тільки чоловікам, так само як і фемінність не можна розглядати як суто жіночу характеристику. Адже, у світі, в якому просвітницькі наративи більше не мають панівного значення, люди можуть конструювати свою ідентичність поєднуючи і маскулінні і фемінні риси у спосіб, який видається найбільш плідним у соціальній взаємодії. Це, своєю чергою, призводить до універсалізації гендерних ролей, що, на наш погляд, є однією з ознак горизонтального суспільства рівних можливостей.

Очевидно, що зміни у гендерній ідентичності, що зумовлені сучасними світоглядними та соціокультурними трансформаціями часто неоднозначно сприймаються суспільством. Особливо гостро стоїть сьогодні питання щодо кроссгендерності, під якою Г. Келлі розуміє «відчуття певного дискомфорту від традиційної чоловічої та жіночої ідентифікації, у зв'язку з цим прояв певного рівня нонконформізму ... Так само як і раніше, проте у більшій мірі, люди минають існуючу межу, яка поділяє очікувані гендерні ролі чоловіків та жінок... Кроссгендерність може проявлятися в різній мірі, часто традиційна психологія розглядає її як патологічний стан. В професійній літературі для опису стану кроссгендерності використовують терміни – порушення гендерної ідентичності (вираження гендерної ідентичності способами, які суперечать анатомічній статі людини) або гендерна дисфорія» [33, с. 186–188].

Очевидно, що розбіжність статевої ідентичності з очікуваними щодо неї типовими образами (зразки поведінки, одяг, манера говоріння тощо), може зумовлювати когнітивний дисонанс, який супроводжується різкою вираженою нетерпимістю до нетрадиційних проявів гендерної ідентичності. Звісно, чимало людей, усвідомлюючи вимоги і особливості часу, спокійно сприймають поширення нових гендерних образів, поміж тим навіть для них поки-що відкритим залишається питання щодо наслідків відвертої демонстрації нетрадиційної гендерної ідентичності. Це, своєю чергою, робить дослідження трансгендерності актуальними і надзвичайно своєчасними.

Зміни, які відбуваються у сфері соціальних, суспільних відносин, потребують не тільки всебічного осмислення, а й чіткої та однозначної позиції з боку державних структур та суспільних інституцій, тобто відповідної вимогам часу гендерної політики. Адже, «гендерна політика» – це свідоме врахування гендерно забарвлених інтересів під час прийняття соціально важливих рішень чи у процесі їхньої реалізації. Зауважимо, що зміст поняття «гендерна політика» значно ширший, ніж у поняття «політика в інтересах рівності статей», чи «політика досягнення рівних прав і можливостей», у яких акцентується увага на правовому та політичному компонентах, натомість екзистенційний вимір гендеру повністю ігнорується [42].

Висновки до I розділу

У процесі філософської реконструкції процесу концептуалізації гендерної тематики виявлено, що в основі гендерної взаємодії у домодерний період лежали уявлення про доцільність та природні схильності чоловіків та жінок, згідно з якими визначали своєрідність гендерних ролей та особливості тогочасної гендерної взаємодії.

Зростання суспільної уваги до проблем гендеру відбувається тільки у кінці XIX ст. й обумовлене двома амбівалентними процесами: усвідомлення того, що реалізація ідеалів світського гуманізму потребує звільнення жінок від патріархального поневолення, супроводжувалося постійними спробами з нових позицій закріпити усталену гендерну взаємодію, показавши меншовартість жінок.

Важливим кроком на шляху утвердження гендерної рівності та актуалізації гендерної тематики став суфражизм, прихильниці якого домоглися визнання за жінками загальних прав людини, а подекуди і виборчого права, проте внаслідок несприятливих політичних обставин, так і не змогли повернути до жіночого питання всезагальну увагу.

Друга хвиля актуалізації жіночої тематики розпочалася у 70-ті рр. XX ст., тобто після нетривалого реваншу патріархальних цінностей, які показали, що в нових суспільних умовах традиційна гендерна взаємодія та обмеження

можливостей соціальної реалізації жінок викликає численні психологічні проблеми у жінок, водночас гальмуючи розвиток суспільства всезагального блага.

Становлення фемінізму відбувалося у той же час, що і зародженням гендерної теорії, котра на зорі свого виникнення не мала стосунку до жіночої проблематики і вивчала тільки проблеми транссексуалів, соціальні ролі яких не відповідали суспільним очікуванням через їхню біологічну стать. Всебічне вивчення розбіжностей між біологічною статтю та соціальними ролями стало однією з причин широкого використання «гендер» у феміністично орієнтованих теоріях, розробниці яких намагалися висвітлити та знецінити сформовані історично гендерні стереотипи.

У сучасному інтелектуальному дискурсі наявні три основні підходи до тлумачення гендеру, який, в одних випадках розглядається як історично сформований соціальний конструкт, в інших – як стратифікаційна категорія або ж, як культурна метафора. Попри істотні відмінності у тлумаченні «гендеру», він завжди тлумачиться як своєрідний соціальний орієнтир, який визначає своєрідність та норми соціальної взаємодії.

Дослідження гендеру у синхронному вимірі нерозривно пов'язане з усебічним дослідженням гендерних ролей, під якими розуміють типові для певного соціокультурного середовища зразки чоловічої і жіночої поведінки, які відображують панівні світоглядні уявлення та забезпечують ефективну соціальну взаємодію. Дослідження своєрідності гендерних ролей відбувається у відмінних, а подекуди навіть суперечливих світоглядних парадигмах, що призводить до амбівалентних висновків зазвичай тільки щодо соціальних перспектив жіноцтва, ментальна та соціальна активність якого знецінюється через їхні біологічні особливості та здатність до дітонародження.

Виявлено, що одним з гальмівних чинників на шляху утвердження гендерної рівності є мова, котра формувалася історично поглинаючи та відображаючи різноманітні світоглядні уявлення, в тому числі й патріархально забарвленні, що цілком і повністю відображено у родах слів. Вони є одним з важливих механізмів несвідомої трансляції сформованих на ранніх стадіях

соціального розвитку гендерних стереотипів, згідно з якими жіночі якості вважаються деструктивними і мало придатними для ефективної соціальної взаємодії та особистісного розвитку. Продемонстровано особливості відображення сучасної гендерної теорії в мові та показано, що сучасна реабілітація соціального потенціалу жінки здійснюється у тому числі й завдяки використанню цілого ряду фемінітивів.

Показано, що розвиток гендерної теорії супроводжується переосмисленням впливу статі на поведінку та особистісні якості, проте не зумовлює повного знецінення анатомічних особливостей на самовизначення людини, котре відбувається у процесі соціалізації шляхом наслідування привабливих соціальних зразків або засобами зовнішнього впливу у процесі реалізації владних відносин. Встановлено, що гендерна ідентичність людини нерозривно пов'язана з певною конкретно-історичною гендерною системою суспільства, оприявленою в особливостях гендерних відносин та стереотипів, котрі визначають варіативні програми особистісної поведінки.

Соціокультурна обумовленість, очікуваний та суспільно схвалений характер гендерних ролей призводять до утвердження стійких уявлень про своєрідність гендерної поведінки, або гендерних стереотипів, тобто сукупності емоційно забарвлених світоглядних уявлень щодо образу, мотивів поведінки, потреб та цінностей чоловіків і жінок, котрі цілком і повністю відображаються у відповідних гендерних ролях, закріплених гендерною системою кожного суспільства. Продемонстровано амбівалентний характер гендерних стереотипів, котрі нерідко виступають дієвим механізмом трансляції соціальних норм, цінностей та зразків поведінки, які полегшують соціальну взаємодію.

Виявлено, що дослідження трансформації гендерних ролей загалом та зокрема у сучасності відбувається крізь призму гендерної ідентичності, котра розглядається як свідоме позиціювання своєї унікальності в контексті заданої гендерної системи, тобто через відповідність чи невідповідність власної поведінки схваленим у певному суспільстві соціальним ролям. На цій основі спростовано панівне у сучасному інтелектуальному дискурсі уявлення про біполярний поділ суспільства на статі та показано варіативний характер

гендерної ідентичності, котра може виявлятися не тільки крізь призму образів чоловічого і жіночого, а й різноманітні форми андрогінії та трансгендеру.

З огляду на панування ідеї про біполярний поділ суспільства у сучасному інтелектуальному дискурсі уточнено поняття «феміністськ» та «маскулінність» і показано, що вони використовуються для позначення історично та соціокультурно обумовленої системи уявлень про найбільш загальні та бажані для ефективної соціальної взаємодії чоловічі та жіночі якості. Подібні якості людина здобуває у процесі виховання та соціалізації, що дає підстави спростувати їхній зв'язок з природними особливостями людини та показати, що біполярний поділ суспільства на сучасному етапі історичного, економічного та соціокультурного розвитку обмежує можливості соціальної реалізації та потребує андрогінного типу особистості.

Література до I розділу

1. Абубикірова Н. И. Что такое «гендер»? *Общественные науки и современность*. 1996. № 6. С. 123–125.
2. Агєєва В. Жіночий простір. Феміністичний дискурс українського модернізму. К.: Факт, 2008. 360 с.
3. Ангер Р. К. Трехстороннее зеркало: психологи, изучающие женщин, глазами феминисток. Введение в гендерные исследования. Ч. 2. X. : ХЦГИ ; СПб. : Алетейя, 2001. С. 437–462.
4. Андреева Г. М., Богомоллова Н. Н., Петровская Л. А. Зарубежная социальная психология XX столетия. Теоретические подходы: Учебное пособие для вузов. М.: Аспект Пресс, 2001. 288 с.
5. Антонова Н. В. Проблема личностной идентичности в интерпретации современного психоанализа, интерекционизма и когнитивной психологии. *Вопросы психологии*. 1996. №1. С. 131–143.
6. Батлер Дж. Гендерное беспокойство. Антология гендерных исследований. Сб. пер. / Сост. и комментарии Е. И. Гаповой, А. Р. Усмановой. Мн.: ПроPILEI, 2000. С. 297–347.
7. Батлер Дж. Лакан, Ривьер и стратегии маскарада. Гендерная теория и искусство. Антология 1970–2000. М. : РОССПЭН, 2005. С. 422–442.

8. Бергер П. Капіталістична революція: П'ятдесят пропозицій щодо процвітання, рівності і свободи. К. : Вища шк., 1995. 247 с.
9. Бовуар С. Второй пол. Том 1-2. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/Bovuar/07.php (дата звернення: 21.05.2018)
10. Брюкнер П. Тирания покаяния. Эссе о западном мазохизме. СПб.: Издательство Ивана Лимбаха, 2009. 239 с.
11. Булатова Л. О. Музичне мислення особистості як спосіб музичної комунікації. Молодий вчений. 2016. № 3. С. 357-361.
12. Вейнингер. О. Пол и характер. М.: Фолио, 2011. 258 с.
13. Вороніна Ю. В. Порівняння як елемент ідіостилю Люко Дашвар. Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство: зб. наук. ст. 2011. Вип. XXIV, ч. 1. С. 425–433.
14. Воронцов Д. В. Что такое гендер. Гендерная психология. 2-е изд. / Под ред. И. С. Клециной. СПб.: Питер, 2009. С. 16–34.
15. Вулф В. Власний простір / Переклав Я. Чердаклі. Київ: Альтернативи, 1999. 111 с.
16. Вулф В. Місіс Делловей / пер. Тараса Бойка. К.: Комубук, 2016. 208 с.
17. Гидденс Э. Социология / Пер. с англ. М.: Эдиториал УРСС, 1999. 703 с.
18. Гиллиган К. Место женщины в жизненном цикле мужчины. Хрестоматия феминистских текстов. Переводы / Под ред. Е. Здравомысловой, А. Темкиной. СПб., 2000. С. 166–186.
19. Говорун Т. В., Кікінежді О. М. Гендерна психологія: навчальний посібник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2004. 308 с.
20. Голованова Т. Методологічні підходи та методи дослідження гендерних питань в освіті. Гендерна парадигма освітнього простору. Кривий Ріг : ВЦ КГПШ ДВНЗ «КНУ». 2015. Вип. 1. С. 14-16.
21. Гомер. Одіссея. URL: http://ae-lib.org.ua/texts/homer__odyssey__ua.htm#15 (дата звернення 21.05.2018)
22. Горностай П. П. Гендерна соціалізація та становлення гендерної ідентичності. Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. К.: «К.І.С.», 2004. С. 132–155.

23. Градскова Ю. В. Гендерные диалоги в советской России. Введение в гендерные исследования: Учеб. пособие / Под ред. И. В. Костиковой. М.: Изд-во МГУ, 2000. С. 94–106.
24. Данильченко Т. В. Феномен гендерної ідентичності в психології. Вісник Чернігівського нац. педагогічного університету. Сер. : Психологічні науки. 2013. Вип. 114. С. 57–63.
25. Дворкин А. Порнография: новый терроризм. URL: <http://womensation.org/dworkin-pornography-the-new-terrorizm/> (дата звернення: 21.05.2017)
26. Дерріда Ж. Письмо та відмінність. К. : Основи, 2004. 602 с.
27. Добропас І. Проблема біологічного та соціального в людині: гендерний аспект. Соціогуманітарні проблеми людини, № 3, 2008. С. 55–64.
28. Жеребкіна І. Жіноче політичне безсвідоме. СПб.: Алетейя, 2002. 224 с.
29. Забужко О. Польові дослідження з українського сексу. Видання дев'яте. К.: Факт, 2007. 176 с.
30. Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні / За загальн. ред. Л. Смоляр. Одеса: Астропринт, 1999. 440 с.
31. Зборовська Н. Ільницька М. Феміністичні роздуми: На карнавалі мертвих поцілунків. Л.: Літопис, 1999. 336 с.
32. Иригарэ Л. Пол, который не единичен. Введение в гендерные исследования. Ч. 2. Хрестоматия Х.: ХЦГИ ; СПб. : Алетейя, 2001. С. 127–135.
33. Келли Г. Основы современной сексологии. СПб.: Питер, 2000. 896 с.
34. Кіммел М. С. Гендероване суспільство / переклад з англ. С. Альошкіної. Київ: Сфера, 2003. 490 с.
35. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі другої половини ХІХ–початку ХХ ст. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2012. 287 с.
36. Кісь О. Моделі конструювання гендерної ідентичності жінки в сучасній Україні. «І». Незалежний культурологічний часопис. № 27. 2003. С. 37–59.
37. Клецина И. С. Гендерная психология. 2-е изд. СПб.: Питер, 2009. 496 с.
38. Клецина И. С. Психология гендерных отношений. Теория и практика. СПб.: Алтейя, 2004. 408 с.
39. Кон И. Лики и маски однополрой любви. Лунный свет на заре. М.: Олимп. АСТ, 2003. 574 с.

40. Кон И. С. Мужские исследования: меняющиеся мужчины в изменяющемся мире. Введение в гендерные исследования: учебное пособие / Под ред. И. А. Жеребкиной. Ч. I. Харьков: ХЦГИ, 2001. С. 562–606.
41. Кон И. С. Половые различия и дифференциация социальных ролей. Соотношение биологического и социального в человеке: материалы к симпозиуму. М., 1975. С. 763–776.
42. Кормич Л. І. Гендерна політика в аспекті соціальної відповідальності держави і суспільства. Держава і право: зб. наук. праць. К, 2008. Вип. 40. С. 574–579.
43. Крістева Ю. Час жінок. Про рівність статей. Збірник / Пер. з фр. під заг. ред. О. Хоми. К.: ППС-2002, 2007. С. 25-46.
44. Кубриченко Т. В. Ідентичність особистості у гендерному вимірі. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2 (2) 2012. С. 323–331.
45. Лавріненко Н. Гендерні відносини в українській родині. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2010. № 1. С. 138–162.
46. Лауретис Т. Американский Фрейд. Введение в гендерные исследования. Ч. 2. Х. : ХЦГИ ; СПб. : Алетейя, 2001. С. 23–47.
47. Линтон Р. Личность, культура и общество. Вопросы социальной теории. 2007. Том I. Вып. 1. С. 175–190.
48. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна. СПб.: Алетейя, 1988. 160 с.
49. Лорбер С. Пол как социальная категория. Thesis. 1996. № 6. С. 127–136.
50. Майерс Д. Социальная психология. СПб.: Питер, 1997. 688 с.
51. Малес Л. Гендерна та інтерсекційна дискримінація в материнстві. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Збірник наукових праць. К.:Фенікс, 2015. №. 2 (27). С. 17–26.
52. Марушевська О., Шарова К. Образ жінки в українській пресі (на матеріалах газети – Факти і коментарі). Філософсько-антропологічні студії. 2001. Спецвипуск. К.: Стилос, 2001. С. 220–225.
53. Марценюк Т. Інтерв'ю з Тамарою Мельник про історію гендерної політики в Україні. Гендер в деталях. 2018. URL: <http://genderindetail.org.ua/spetsialni-rubriki/bezstrashni/interv-yu-z-tamaroyu-melnik-pro-istoriyu-gendernoi-politiki-v-ukraini-134455.html> (дата звернення: 07.06.2019).

54. Матюшкова С. Д. Основные теории конструирования гендера и их отражение во взглядах старшеклассников. Адукацыя і вихаванне. 2006. № 7. С. 61–65.
55. Мельник Т. М. Гендерна політика в Україні. К.: Логос, 1999. 91 с.
56. Мельник Т., Кобилянська Л. 50/50: Сучасне гендерне мислення: Словник К.: К.І.С., 2005. 280 с.
57. Мертон Р. К. Социальная теория и социальная структура. Социологические исследования. 1992. № 2–4. С. 118–124.
58. Мид Дж. Г. Избранное. Сборник переводов / Сост. и пер. с англ. В. Николаев. М.: ИНИОН РАН, 2009. 290 с.
59. Митрополит Іларіон (Огієнко). Дохристиянські вірування українського народу. Київ, Обереги, 1995. 424 с.
60. Митрофанова А. В. Проблема пола в европейской философии и общественно-политической мысли (Античность – Средние века и Возрождение). Введение в гендерные исследования: учеб. пособие / Под ред. И. В. Костиковой. М.: Изд-во МГУ, 2000. С. 27–44.
61. Митрофанова А. В. Проблема пола в европейской философии и общественно-политической мысли Нового времени. Введение в гендерные исследования: учеб. пособие / Под ред. И. В. Костиковой. М.: Изд-во МГУ, 2000. С. 44–60.
62. Міл, Дж. С. Про свободу: Есе / Пер. з англ. К: Основи, 2001. С. 365–393.
63. Мілет К. Сексуальна політика / Пер. з англ. К.: Основи, 1998. 619 с.
64. Морено Я. Л. Социометрия: Экспериментальный метод и наука об М.: Академический проект, 2001. 384 с.
65. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу : ескіз укр. міфології. Київ : Обереги, 1992. 88 с.
66. Ницше Ф. Человеческое, слишком человеческое, 1878. URL: <http://www.e-reading.club/book.php?book=41879> (дата обращения 21.05.2018)
67. Оксамитна С. М. Гендерні ролі та стереотипи. Основи теорії гендеру: навчальний посібник. К.: «К.І.С.», 2004. С. 157–180.
68. Основи теорії гендеру: навчальний посібник. К.: «К.І.С.», 2004. 536 с.
69. Павличко С. Фемінізм. Київ: Основи, 2002. 322 с.

70. Парсонс Т. О социальных системах / Под ред. В. Ф. Чесноковой и С. А. Белановского. М.: Академический Проект, 2002. 832 с.
71. Піжук О. І. Державне регулювання гендерних відносин як важлива умова сталого соціально-економічного розвитку в Україні. Економіка та держава. 2007. № 6. С. 65–68.
72. Помазан О. Гендерні проблеми і мас-медіа. Гендерний аналіз українського суспільства / ПРООН, Представництво в Україні. К.: Златограф, 1999. С. 91–109.
73. Про рівність статей. Збірник / Пер. з фр. під заг. ред. О. Хоми. Київ: Альтерпрес, 2007. 484 с.
74. Пушкарева Н. Феминизм: идеи и лица. URL: <https://www.feminisnts.info/феминизм/феминизм-идеи-и-лица> (дата обращения: 21.09.2015).
75. Роль О. Формування гендерної ідентичності особистості у підлітковому віці. Українознавчий альманах. Випуск 15. К., 2014. С. 178–180.
76. Ромметвейт Р. Слова, значения и сообщения. Психолінгвістика за рубежом. М.: Наука, 1972. С. 53–87.
77. Рубин Г. Размышляя о сексе: заметки о радикальной теории сексуальных политик. Введение в гендерные исследования. Ч. 2. X. : ХЦГИ ; СПб. : Алетейя, 2001. С. 464–532.
78. Рюткёнен М. Гендер и литература: проблема «женского письма» и «женского чтения». URL: http://www.a-z.ru/women_cd1/html/filologich_nauki_2.htm#note28 (дата обращения: 21.01.2019).
79. Сарбин Т.Р. Нарратив как базовая метафора для психологии. Постнеклассическая психология. Журнал конструкционистской психологии и нарративного подхода. 2004. № 1. С. 6–28.
80. Семенова Л. Э., Семенова В. Э. Воспитание современных девочек и мальчиков с позиции гендерного подхода. Гендерная психология. 2-е изд. / Под ред. И. С. Клециной. СПб.: Питер, 2009. С. 211–234.
81. Сизова О. Ф. Поезія тіла: гендерні паралелі в оригіналі та перекладі. Мовні і концептуальні картини світу : збірник наукових праць. Київ, 2005. Вип. 18, кн. 2. С. 167–172.

82. Скотт Дж. Отзвуки феминизма. URL: <http://www.owl.ru> (дата звернення: 2018.03.11).
83. Скотт Дж. Роздуми про гендерну політику. Гендерний підхід: історія, культура, суспільство / Під редакцією Л. Гентош, О. Кісь. Львів ВНТЛ-Класика, 2003. С. 231–250.
84. Словарь гендерных терминов / Под ред. А.А. Денисовой / Региональная общественная организация «Восток-Запад: женские инновационные проекты», М.: Информация – XXI век, 2002. 256 с. URL: <http://www.owl.ru/gender/010.htm> (дата звернення: 2017.04.18).
85. Собецька Н. В. Гендер і мова в сучасному лінгвістичному світі. Дослідження з лексикології і граматики української мови випуск № 15, 2014. С. 28–36.
86. Сорокопуд О. Суфражизм. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011. С. 702.
87. Ставицька Л. Мова і стать. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/mova-i-stat> (дата звернення: 05.04. 2018).
88. Ставицька Л. О. Мова і стать. Критика. 2003. № 6. С. 29–34.
89. Стандарти недискримінаційної реклами за ознакою статі: українська практика та міжнародний досвід: монографія / І. Лилик, Л. Магдюк, М. Лилик, О. Грей, О. Давліканова, О. Сулова, Є. Ромат, С. Лерке, Т. Примак, за заг. ред. к.ен., доц. Лилик І.В. К.: ТОВ «Видавничий Будинок «Аванпост-прим», 2011. 88 с.
90. Сторожук С. В. Гоян І.М., Федик О.В. Ідейні засади гендерної дискримінації. Науковий вісник НУБіП України. Серія: Гуманітарні студії. 2019. 295. С. 40–51.
91. Стребкова Ю. Гендерні аспекти міфологізації світогляду мешканців сучасної України. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство. 2016. Вип. 1. С. 52–54.
92. Суковата В. Гендерний аналіз реклами. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2002, №2. С.176–182.
93. Таран Л. Гендерні проблеми і засоби масової інформації. Гендер і культура: зб. ст. К.: Факт, 2001. С. 151–160.

94. Толстокорова А. «Лингвистическое выражение» гендера. Результаты и перспективы демократических реформ. Женщины в истории: возможность быть увиденными: сб. науч. ст. 2004. Вып. 3. С. 30–35.
95. Тоффлер Э. Третья волна. М.: АСТ, 1999. 371 с.
96. Уэст К., Зиммерман Д. Создание гендера Хрестоматия феминистских текстов. Переводы / Под ред. Елены Здравомысловой и Анны Темкиной. СПб.: издательство «Дмитрий Буланин», 2000. С. 193–218.
97. Файерстоун С. Диалектика пола Обоснование феминистской революции. URL: <https://genderlibrary.files.wordpress.com/2015/02/shulamith-firestone.pdf> (дата звернення: 21.05.2018)
98. Феминизм: перспективы социального знания. М.: ИНИОН, 1992. С. 56–76.
99. Філософський енциклопедичний словник / Під ред. В. І. Шинкарука. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
100. Фрейд З. Очерки по психологии сексуальности. К.: Здоровья, 1990. 144 с.
101. Фридан Б. Загадка женственности. М.: Прогресс; Литера, 1994. 496 с.
102. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук. СПб.: А-cad, 1994. 408 с.
103. Хамитов Н. Философия человека: от метафизики к метоантропологии. К.: Ника-Центр, М.: Институт общегуманитарных исследований, 2002. 334 с.
104. Чекалина А. А. О влиянии родительских установок на формирование гендерной идентичности ребёнка. Мир психологии. Москва-Воронеж, 2004. № 2 (38). С. 106–113.
105. Чодороу Н. Воспроизводство материнства: психоанализ и социология пола. Антология гендерных исследований. Сб. пер. / Сост. и комментарии Е. И. Гаповой и А. Р. Усмановой. Мн.: ПроPILEI, 2000. С. 29–76.
106. Чухим Н. Д. Проблематика статі: виникнення та генеза. Основи теорії гендеру: навч. посібник. К.: «К.І.С.», 2004. С. 30–79.
107. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис : М.: Флинта: МПСИ : Прогресс, 2006. 352 с.
108. Эриксон Э. Проблемы Эго-идентичности: Реферативный журнал. Социология. 1991. №1. С. 173–200.
109. Юркова Е. В., Клецина И. В. Социально-психологический анализ гендерных ролей. Гендерная психология. 2-е изд. СПб.: Питер, 2009. С. 295–315.

110. Ярош О. Гендерна політика. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011. 808 с.
111. Bem S. Gender schema theory: A cognitive account of sex typing. *Psychological Review*. 1981. V. 88. P. 354–364.
112. Bem S.L. The measurement of psychological androgyny. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. 1974, №42, P. 155–162.
113. Bohachevska-Chomiak M. *Feminists Despite Themselves: Women in Ukrainian Community Life*. Edmonton, 1988. 460 p.
114. Brownmiller S. *Against our Will: Men, Women and Rape*. New York: Ballantine Books; Reprinted edition, 1993. 480 p.
115. Buttler J. *Das Unbehagen der Geschlechter*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1991. 236 s.
116. Chafetz J. S. *Masculine/Feminine or Human? An Overview of the Sociology of Sex Roles*. Itasca, Illinois: F. E. Peacock, 1974.
117. Connell R.M. *Masculinities*. Berkley, University of California press, 1995. 255 p.
118. Deutsch M., Krauss R. *Theories in Social Psychology*. New York: Basic Books, 1965. 244 p.
119. Dworkin, Andrea. *Pornography: men possessing women*. London: Women's Press, 1981. 304 p.
120. Fee E. Critiques of Modern Science: the Relationship of Feminism to Other Radical Epistemologies. *Feminist Approaches to Science*. NY: Pergamon Press 1986. Pp. 42–56.
121. Garfinkel H. *Stadies in ethnometodology*. New York, 1967. 288 p.
122. Goffman E. *Frame analysis of gender*. Goffman reader. Oxford, 1997.
123. Haidt, Jonathan. *How Capitalism Changes Conscience*. Accessed March 05. 2018. URL: <https://www.humansandnature.org/culture-how-capitalism-changes-conscience> (Accessed: 17.05. 2017)
124. Haraway D. *Primate Visions. Gender, Race, and Nature in the World of Modern Science*. New York: Routledge, 1989. 245 p.
125. Hofstede Geert and Associates. *Masculinity and Femininity. The Taboo Dimension of National Cultures*. Sage Publications, 1998.

126. Kessler S. J., McKenna W. Gender Construction In Everyday Life: Transsexualism (Abridged). *Feminism & Psychology*. 2000 SAGE (London, Thousand Oaks and New Delhi). Vol. 10 (1). P. 11–29.
127. Lange L. *Woman is Not a Rational Animal*. Discovering Reality, N. Y. 1983. URL: https://doi.org/10.1007/0-306-48017-4_1.
128. Lauretis T. Queer Theory: Lesbians and gay sexualities: an introduction. *Differences : A Journal of Feminist Cultural studies*. 1991. № 3(2). P. 71–97.
129. Lauretis T. *Technologies of gender: essays on theory, film and fiction*. Bloomington: Indiana University Press, 1987. 151 p.
130. Lorber S. *Paradoxes of Gender*. Yale University Press; 1994. 435 p.
131. MacKinnon Catharine A. *Sexual Harassment of Working Women: A Case of Sex Discrimination*. Yale University Press, 1979. 312 p.
132. Mead M. *Sex and Temperament in Three Primitive Societies*. : George Routledge, 1935. 1935. 335 p.
133. Money J. *Gendermaps: Social Constructionism, Feminism, and Sexosophical History*. New York: Continuum International Publishing Group, 1995. 168 p.
134. Parsons T. E. Bales R. F. *Family, Socialization and Interaction*. New York: Free Press, 1955. 203 p.
135. Rich A. *Of Woman Born: Motherhood as Experience and Institution*. New York: W.W. Norton, 1976. 352 p.
136. Rubchak M. J. *Mapping Difference. The Many Faces of Women in Contemporary Ukraine*. New York and Oxford: Berghahn, 2011. 240 p.
137. Scott J. Gender: a Useful Category of Historical Analysis. *American Historical Review*. 1986. V.91. N 5. Pp. 1053–1075
138. Scott J. Millennial Fantasies: The Future of “Gender” in the 21st Century. Paper presented on May 6, 2000 at the seminar “Production of the Past”, Columbia University. New York. P. 11–17.
139. Scott J. W. *Gender and the Politics of History*. New York: Columbia University Press, 1999. 242 p.
140. Spence, J. T., Helmreich, R. L., & Stapp, J. The Personal Attributes Questionnaire: A Measure of sex-role stereotypes and masculinity-femininity. *JSAS Catalog of Selected Documents in Psychology*, 1973. V. 4, 43–44

141. Stoller R. Sex and Gender: On the Development of Masculinity and Femininity. Science House. New York City, 1968. 383 p.
142. Storozhuk S., Goian I. Gender equality as a modern phenomenon. Anthropological Measurements of Philosophical Research, 2017, Vol. 11, Pp. 71–83.
143. Storozhuk S., Goian I. Socio-Cultural and Ideological Preconditions of Gender Equality. Future Human Image. 2017, Vol. 8, Pp. 149–159.
144. Storozhuk S., Hoian I., Fedyk O. Conceptual modern gender policy challenges. Cherkasy University Bulletin: Philosophy. 2019. 2. Pp. 15–23.
145. Storozhuk S., Goian I. Gender Existence: Correlation between Equality and Identity. Philosophy & Cosmology. 2017. Vol. 18, Pp. 208-219.
146. Thibaut J.W., Kelley H.H. The social psychology of groups. New York: Wiley. 1959. 346 p.
147. Woolf V. Between the Acts. L.: Penguin Books, 2000. 150 p.

РОЗДІЛ 2. ІДЕЙНІ ВИТОКИ ОСНОВНИХ НОРМАТИВНИХ ПРОГРАМ ГЕНДЕРНОЇ ПОВЕДІНКИ

2.1. Гендерна програма патріархального світогляду

Зміни, що відбулися у соціальній структурі суспільства у постіндустріальну добу, у тому числі й завдяки постмодернізму, повинні би повністю зруйнувати традиційні гендерні стереотипи та утвердити гендерну рівність. Поміж тим, сьогодні запровадження цієї ідеї супроводжується цілим рядом суперечливих явищ, серед яких поза будь-яким сумнівом безумовний пріоритет належить спротиву до будь-яких нововведень. Цікаво, що рух за збереження традицій патріархальної взаємодії підтримують і чоловіки і жінки, навіть попри те, що в нових умовах і ті, й інші потерпають від дискримінації. Остання особливо гостро проявляється на рівні буденного світогляду, де спостерігається різка критика чоловіків, якості котрих не відповідають традиційним уявленням про «справжнього чоловіка». Такі докори є прямим свідченням неодноразово декларованої інтелектуальним дискурсом «кризи маскулінності» [45]. Це, своєю чергою, є прямим свідченням того, що навіть після знецінення «метанаративу», люди проявляють догматичність, характерну для міфологічного та релігійного світогляду [138, с.79–80].

Рецепції притаманного традиційному світогляду догматизму щодо ролі та значення фемініності та маскулінності у соціокультурному бутті сучасного суспільства актуалізують дослідження тих світоглядних та соціокультурних чинників, які сприяли розвитку та утвердженню патріархального уявлення про роль жінки (або чоловіка) у сім'ї та суспільстві. Не менше уваги привертає і те, що навіть прихильники гендерного паритету, подекуди сприймають патріархальні стереотипи не як репресивний чинник, а як цілком закономірне явище, яке впливає з природи людини та особливостей її призначення у суспільстві. Це дає підстави розглядати образ «справжнього чоловіка», так само як і традиційну «жіночність» як догматичні образи, чи навіть міфи, які, однак, впливають на особливості соціальної взаємодії. Їх живучість, на наш погляд,

зумовлена певною «фетишизацією» притаманних античному мисленню концептів відповідно «до природи» та гендерної рівності [52, с. 13].

Слід зазначити, що концептуалізація принципу «згідно з природою» відбулася у творчості Платона й Аристотеля, котрі, як не дивно, у процесі його обґрунтування, зробили полярні висновки. Так, приміром, Платон у діалозі «Держава», розкриваючи образ ідеальної держави, стверджував необхідність утвердження гендерної рівності, котра, на його думку, цілком відповідає принципу «згідно з природою». Зауважимо, що цей концепт тлумачиться мислителем в широкому антропологічному вимірі й стосується природи людини загалом, а не природи чоловіка чи жінки. Це, своєю чергою, стає причиною знецінення Платоном статевих відмінностей [77, с. 145]. Зауважимо, що цю думку, мислитель обґрунтовує не тільки світоглядними засадами власної філософською концепції, скільки спираючись на спостереження природного, зокрема, тваринного світу.

Висхідною точкою роздумів Платона є твердження про те, що сили природи однаково присутні в обох статях, а тому жінки можуть займатися усіма тими ж справами, що й чоловіки. Зокрема, мислитель вважає, що жінки мають на рівні з чоловіками обіймати державні посади, бути залученими до військової служби та оборони держави і навіть отримувати рівнозначну чоловікам освіту. Нагадаємо, що у часи життя Платона, жінкам згідно з вимогами тогочасної пайдеї рекомендувалося займатися музикою, натомість основою освіти чоловіків були гімнастика та військове мистецтво [77, с. 133].

Слід зазначити, що Платон, обґрунтовуючи ідею рівності чоловіків і жінок, не ставив за мету спростовувати або знецінити звичаєві норми давньогрецького суспільства, а пропонував поглянути на державу, побудовану згідно з її власною природою – без затьмарення ідеї Блага. Звісно, мислитель розумів, що побудувати таку «ідеальну» державу у матеріальному світі не можна, а відтак його вчення може і має слугувати ідеєю, котра ніколи не матиме своєї практичної реалізації.

На противагу Платону, Аристотель, користуючись так само принципом «згідно з природою», розвивав більш поміркований підхід. Він вважав, що

чоловік і жінка, так само, як раб і вільний, мають різну природу, а тому й на рівні соціального не можуть бути рівноправними. Це нерівність проявляється навіть у період зачаття дитини, якій чоловік дає «форму» (душу), а жінка – тільки «матерію» (тіло). Виходячи з того, що душа дана чоловіком має божественне походження і визначає природу людини, Аристотель стверджував суспільний пріоритет чоловіка. Саме через це, на думку мислителя, «жіночість слід розглядати як деякий природний недолік» [5], пасивну матерію, що не має власного місця в структурі світобудови не набувши форми, тобто без поєднання з чоловічим початком. Таке поєднання відбувається завдяки сім'ї, яка актуалізує природні потенції жінки – вона виношує та народжує дітей, займаючи місце у визначеному чоловіком просторі домашнього господарства [6, с. 73].

Слід зазначити, що обстоюючи природну нерівність чоловіка та жінки, Аристотель все ж не схильний розглядати жінку як рабу чоловіка. Навпаки, він переконаний, що панування чоловіка над жінкою, можна порівняти з пануванням правителя над вільними підданими у республіці. Більше того, в «Політиці» Аристотель неодноразово підкреслюючи зверхність чоловіка над жінкою [6, с. 35]. Утім, на відміну від Платона, який обґрунтовує рівні громадянські права чоловіків та жінок, Аристотель обстоює більш помірковану позицію, залишаючи жінкам право на освіту – музику і гімнастику та домашнє господарство. Іншими словами, Аристотель розкриваючи особливості соціальних і особливо гендерних відносин, залишається у сфері міфологічного синкретизму та догматизму, які розглядають соціальну структуру, як своєрідне відображення буття природного цілого [88, с. 35] або *kosmos* (природного порядку) [119]. Відповідно до такого світогляду, розширення сфери жіночої діяльності призведе до руйнування космічного порядку, як мінімум тому, що жінка має відмінні від чоловіка чесноти: для жінки, наприклад, мовчання – чеснота, [6, с. 34], однак вона мало сприяє політичній діяльності. Теж саме стосується й притаманної жінці улесливості, яка може вважатися чеснотою у родинному житті, натомість у політичній сфері, призведе до руйнування навіть тиранії [6, с. 108].

Загалом Аристотель розкриваючи власне бачення соціальних перспектив жінок, не виходив за межі традиційних античних уявлень й вважав, що жіноча

активність має обмежуватися тільки сферою домашнього господарства. Подібну думку висловлював і Ксенофонт. Саме він, на думку В. Бузескула, найбільш точно висвітлив дійсне значення ролі та функцій жінки в античному суспільстві [19, с. 26]. Приміром, мислитель, користуючись уже згаданим концептом «за природою», доводить неможливість соціальної рівноправності чоловіків та жінок, оскільки притаманні їм чесноти та діяльність мають різний, хоча й однаково важливий для життя суспільства зміст. Так, жінка була створена Богом для домашніх справ, а тому бог створив її більш люблячою до дітей, і більш боязливою, натомість чоловік – народжений для справ «поза домом», бо наділений він мужністю. Окреслюючи дані жінкам і чоловікам характеристики, Ксенофонт зауважує, що представники обох статей однаково важливі для розвитку суспільства, а сфери їхньої діяльності настільки різні, що не потребують порівняння [50].

Слід зазначити, що теоретично обґрунтований античними мислителями міфологічний поділ суспільства «згідно з природою» отримав свій подальший розвиток у середньовічному світогляді. Саме у цей час відбулося узвичаєння обґрунтованої античними мислителями біполярної моделі суспільства, в основі якої лежали бінарні опозиції форми і матерії, душі і тіла, раціональності і емоційності, маскулінності і фемінності. Так, приміром, одним з варіантів подібної аргументації, може стати антропологія та етика Філона [134]. У своїх працях мислитель стверджував, що моральний прогрес відбувається завдяки духовному подоланню руйнівного впливу чуттєвості і тілесних пристрастей. Останні, як і раніше, асоціювалися з жіночими рисами, що, у підсумку свого, сприяло розвитку та утвердженню у суспільному світогляді віри у те, що моральне зростання потребує подолання жіночності не тільки у самому собі, а й світі.

Слід зазначити, що ставлення до жінки у середньовічному світогляді було вкрай неоднозначним з виразним ухилом до негативного. Жінка у середньовічному світогляді асоціювалася з «пеклом», і вважалася з народження гріховною. Натомість людина, що прагне спасіння, має прагнути до світлого і чистого, долаючи у собі гріховну схильність [58, с. 31–33]. Цікаво, що подібні

переконання побутували не тільки на рівні буденного світогляду, де все виразніше проглядалися зовсім чужа античному світогляду інтенція до дискримінації жінки, що звабила Адами, а й у працях переважної більшості тогочасних мислителів, у тому числі й Тертуліана [89], Августина Блаженного [1], Климента Олександрійського [18], Фоми Аквінського [3] та ін.

Розвинені провідними мислителями середньовіччя ідеї сприяли закріпленню гендерної нерівності, забравши у жінки можливість хоча би якось проявляти активність. Звісно, жінки подекуди робили спроби вийти за межі прийнятих гендерних стандартів, поміж доля їхня у таких випадках зазвичай була трагічною, свідченням чого є загальновідомі полювання на відьом [13; 110, с. 129]. Вони стали дієвим знаряддям жорстокого знищення не однієї тисячі жінок тільки через їхню жіночність чи вроду. В епоху Середньовіччя, ці риси приписувалися тільки «патріархальному» Богу, натомість, якщо ж вони були притаманними жінці, то сумніву у її стосунках з нечистою силою ні у кого не виникало.

Не призвели до істотних змін у ставленні до жінки й докорінні соціокультурні та світоглядні трансформації епохи Нового часу. Більш того, саме у цей період спостерігається посилення патріархальних позиції, з одного боку, завдяки збереженню домодерних уявлень про маскулінне і фемінне, а з іншого – внаслідок утвердження віри у те, що головним завдання людини (чоловіка) є підкорення природи. Ця світоглядна інтенція чи не вперше проглядається у філософії Ф. Бекона, котрий одним із перших почав акцентувати увагу на тому, що розум – це інструмент виміру, вивчення і контролю над природою. На думку мислителя матеріальний світ постає набором моделей, у яких природа організована відповідно до законів механіки. Тому завданням науки є домінування над природою, підкорення і оволодіння нею.

Зауважимо, що ведучи мову про науку та природу, Ф. Бекон нерідко використовує метафору статі для вираження своїх філософських ідей: природа у нього завжди «Вона»; Знання, Розум і Наука – лише Він. Саме на основі цього переконання, Ф. Бекон неодноразово докоряв Аристотелю за те, що він залишив природу «незайманою», пропонуючи затвердити «законний шлюб» між

пізнанням і природою, у якому суб'єктові пізнання відводилася роль чоловіка, що реалізує свою владу над природою – жінкою. Таке уявлення визначало зміст загальновідомого сьогодні вислову Ф. Бекона «знання – це сила» [104, с. 90–92]. Прийняття такої формули, стало концептуальною підвалиною тогочасної науки та визначило особливості соціальної та гендерної взаємодії.

Започатковані Ф. Беконом ідеї отримали свій подальший розвиток та нові змістовні акценти у роботах Р. Декарта, котрий, міркуючи над пізнавальним процесом, обґрунтував потребу в «очищенні» Знання і Розуму від будь-яких асоціацій з поняттями Матері – Землі, відділення Логосу від Софії, Чоловіка і його розуму від Природи (по аналогії від Жінки та емоційності). Завдяки цьому, картезіанство довело до логічного завершення новоєвропейську, і, що важливо маскулінну в основі своїй, теорію пізнання, згідно з вимогами якої відчуження від природи є цілком позитивним [104, с. 90–92, 97–98].

Розвинені Ф. Беконом та Р. Декартом гносеологічні принципи стали ідейною основою для посилення патріархальних позицій. Закріплених у подальшому капіталізмом. Саме він, як стверджує Е. Тоффлер, зумовив «сексуальний розкол», заклавши підвалини дискримінації жінки [91] у той самий час, коли у суспільній думці чималої популярності набула теорія суспільного договору, вибудована на основі концепту природної рівності людей. Звісно, ставлення до жінки дещо змінилося у XVIII ст. завдяки розвитку просвітницького гуманізму, ідеологи котрого обстоюючи патріархальний переконання, все частіше почали обговорювати причини підпорядкованості жінок чоловікам, разом підкреслюючи, що подібний стан речей є цілком закономірним і відповідним природі [108, с. 53]. Звісно, такі дослідження були дуже поверхневими, свідченням чому фрагментарний характер дослідження згаданих проблем та відсутність спеціально присвячених жіночій проблемі трактатів [108, с. 53].

Попри епізодичний та безсистемний характер досліджень жіночого питання у епоху Просвітництва, саме прихильники світського гуманізму сформували типовий для патріархального світогляду образ жіночності, визначивши разом соціальні можливості жінки. Свідченням цього, на наш

погляд, можуть бути зроблені Оноре де Бальзаком узагальнення. Він стверджував, що «жінка – це рабиня, яку слід підносити на п'єдестал» [68, с. 76]. Позиція автора стосувалася домашнього простору, що, згідно з давніми уявленнями, вважався «жіночою сферою». Поміж тим, в епоху Просвітництва потенціал жінки не обмежувалася тільки простором дому, а розширювався далеко за його межі – тут жінка проявлялася в образі рабині-куртизанки, покликаної задовольнити і духовні, і тілесні потреби чоловіка [7]. Слід зазначити, що просвітники, й зокрема, Оноре де Бальзак, як свідчить його роман «Розкоші і злидні куртизанок», визнають непересічний вплив жінок на суспільне буття, поміж тим зауважуючи, що він здійснюється опосередковано, через чоловіка.

Зауваги та висновки Оноре де Бальзака щодо соціального потенціалу жінки, цілком і повністю відображають реалії жіночого життя у XVIII ст., проте не дають можливості зрозуміти причини подібного стану речей. Поміж тим, жіночі перспективи визначалися просвітниками з огляду на непереборне прагнення створити гармонійне суспільство на засадах розуму. Ця світоглядна особливість досить виразно проглядається у творчості Ж.-Ж. Руссо. Він вважав, що біполярний поділ суспільства цілком і повністю відповідає загальному інтересу, навіть добре розуміючи те, що такий інтерес може суперечити чи не відповідати окремим груповим чи індивідуальним інтересам. Так, приміром, мислитель вважав раціональним виключення жінки з громадянської сфери та обмеження її активності сферою приватного (сімейного) [80, с. 389-390]. Жінки, зважаючи на особливості їхнього виховання, що цілком і повністю відповідає загальному інтересу, «не здатні приймати самостійні рішення», а тому обмеження їхньої активності, на думку Ж.-Ж. Руссо, «цілком і повністю відповідає загальному інтересу» [80, с. 386].

Визнавши біполярний поділ суспільства та підпорядковане становище жінки такими, що відповідають загальному інтересу, Ж.-Ж. Руссо у роботі «Еміль, або про виховання» приділив чимало уваги розкриттю тих виховних ідеалів, що сприяють розвитку гармонійної особистості, здатної до громадянської активності та опору поневоленню. Поміж тим, на думку

мислителя, виховання, котре сприяє розвитку подібних навичок має надаватися тільки хлопчикам, у дівчат же, навпаки, потрібно виховувати залежність і слухняність. Цікаво, що пропонуючи полярні виховні ідеали для дівчат і хлопців, Ж.-Ж. Руссо не вважає жінок неповноцінними, і визнає єдину природу людини, котра робить жінку рівною чоловікові в усьому, що не стосується статі [80, с. 386]. Остання, у філософії мислителя, постає тим базисом, який визначає соціальні прояви людини, виражені у чеснотах. На думку мислителя, саме реалізація загального інтересу вимагає від чоловіків і жінок різних чеснот. Так, приміром, жінка, котра має забезпечувати родинний затишок має бути сором'язливою, хитрою, грайливою, натомість чоловік – відвертим, прямим, добросовісним. Чоловік повинен мати власну точку зору, а жінка повинна враховувати точку зору інших, чоловік не повинен говорити неправду, жінка ж повинна вдавати.

В цілому, як свідчать зроблені зауваження, погляди Ж.-Ж. Руссо на жіноче питання, певною мірою суголосні роздумам Аристотеля, що однак не дає підстав говорити про спорідненість цих концепцій. Так, приміром, у Аристотеля, підпорядковане становище жінки визначене її природою, згідно з якою вона могла реалізуватися тільки у сімейних відносинах. Натомість для Ж.-Ж. Руссо патріархальні обмеження та підпорядковане становище жінки – це вимога загального інтересу. Саме з огляду на це, Ж.-Ж. Руссо у своїх працях не вимагає від жінки обмежитися тільки сферою домашнього господарства. Навпаки мислитель вважає, що природа дарувала жінці «проникливий розум», який може сприяти реалізації загального інтересу на шляху встановлення держави всезагального блага [80, с. 393].

Теоретичні напрацювання Ж.-Ж. Руссо могли стати вагомим кроком на шляху усвідомлення рівності між чоловіками та жінками та сприяти утвердженню гендерної рівності. Поміж тим, у часи життя мислителя і ще довго потому, цього не відбулося, що, на наш погляд, є прямим свідченням того, що ідеї мислителя були чужими і не зовсім прийнятними не тільки більшості тогочасного суспільства, а і його послідовникам, серед яких найбільш цікавою є постать І. Канта. У своїх працях мислитель дистанціюється від обґрунтованої

Ж.- Ж. Руссо природної рівності чоловіків і жінок та стверджує, що природа відповідно до своїх цілей чітко визначила душевну своєрідність чоловіків і жінок, наділивши їх різними якостями. Так, згідно з висновками мислителя, чоловіки від природи наділені благородством, глибокодумністю, здібністю до подолання труднощів, принциповістю, працьовитістю та абстрактним мисленням. Натомість жінки наділені природою красою, чутливістю, скромністю, співчутливістю, сердечністю, доброзичливістю та багатьма іншими чеснотами, які врівноважують чоловічі недоліки, заразом сприяючи формуванню гармонійного суспільства. Саме це, на думку І. Канта, спростовує панівну у суспільному світогляді ідею про переваги чоловіків, якості та чесноти котрих забезпечують соціальну респектабельність та сприяють розвитку гармонійного суспільства побудованого на засадах розуму. Поміж тим, не меншою мірою, цьому сприяють і жінки, які згідно зі своїм природнім покликанням та якостями мають можливість реалізувати себе у народженні та вихованні дітей, розвитку культури та загальному облагородженні суспільства [42, с. 188–189].

Визнаючи за жінками важливі соціальні функції, І. Кант усе ж залишається прихильником патріархальних цінностей, а тому у своїх працях намагається віднайти аргументи на їхню користь. Поміж тим, окремі його переконання могли стати теоретичною основою подальшого вивчення місця та функцій жінки у суспільному виробництві та переосмислення її соціального потенціалу. Утім, у часи Просвітництва для цього мабуть не склалося сприятливих соціокультурних передумов, адже у цей час підпорядкованою та позбавленою можливості громадянської активності залишалася не тільки жінка, а й більшість простого населення. Стан нерівності вважався не тільки закономірним, а й необхідним для гармонійного розвитку суспільства, що прекрасно показав Г.В.Ф. Гегель. У працях, де висвітлюється це питання, мислитель неодноразово згадував про нездоланну прірву між жінками та чоловіками, вважаючи, що вони між собою відрізняються «як рослини від тварин» («Філософії права») [27, с. 216]. Вказане визначення слугувало не просто алегорією спрямованою підкреслити гендерні відмінності, а одним із засадничих принципів соціально-філософського вчення.

Зокрема, мислитель доводив, що основою соціальної активності жінок є почуття, панування яке є загрозою для розвитку громадянського суспільства.

Звісно, Г.В.Ф. Гегель, як і багато інших тогочасних просвітників, вважав, що жіночий світ є необхідною складовою громадянського суспільства – він слугує заради задоволення та процвітання чоловіків як самосвідомих етичних істот [27, с. 125–216, 426]. Саме з огляду на це, Г. В. Ф. Гегель вважав, що жінка може реалізуватися не заважаючи розвитку суспільства тільки на рівні сім'ї. Тут стосунки мають приватний характер, який перебуває за сферою етичного. Саме на цьому, відмежованому від громадянського суспільства рівні, вони здійснюють свій вклад у розвиток громадянського суспільства своїм вірним служінням сім'ї, мужеві та дітям [27, с. 425–428,].

Важко однозначно сказати наскільки дещо другорядна тема гендерних стосунків у всеохоплюючої філософської теорії Г.Ф.В. Гегеля вплинула на своєрідність тогочасної гендерної взаємодії. Заразом не викликає жодного сумніву і те, що мислитель у своїх працях не просто відобразив своєрідність тогочасної гендерної системи, а обґрунтував її доцільність, прийнятність для тогочасного суспільства, тим самим знецінюючи саму ідею соціального самовизначення жінки.

Зроблені попередні зауваження, дають усі підстави говорити про те, що посилення патріархальної позиції у модерний період супроводжувалося невинним зростанням суспільної уваги до проблем статі та її переходом у сферу суспільних відносин, що, на наш погляд, стало закономірним наслідком розвитку капіталізму. Він вимагав залучення жінки у сферу суспільного виробництва, що, своєю чергою, активізувало боротьбу жінок за рівні права, котра спочатку виявилася у домаганнях рівнозначної оплати чоловічої та жіночої праці. Поміж тим, подібного роду вимоги задовольняли не одразу, адже у суспільному світогляді незмінно панувало просвітницьке переконання щодо покликання жінки – народження дітей, а тому сферою її реалізації є домашнє господарство. У випадках же коли жінка, а не чоловік – є годувальницею родини, бажає працювати вона може отримувати за це оплату, яка, однак, не може бути прирівняна до тієї, яку отримують годувальники сім'ї.

Переосмислення біполярної моделі суспільства було намічене роботами вже згаданому нами у першому розділі О. Вейнінгера. Він, попри щире прихильність до патріархату, одним з перших почав обґрунтовувати думку про те, що у світі не існує чіткого поділу на чоловіків і жінок, а відтак і розподілу на статі. Він здійснюється на основі біполярного поділу якостей – маскулінних і фемінних, котрі однак можуть бути притаманними і чоловікам і жінкам та зумовлювати формування двох відмінних типів свідомості. Так, приміром, О. Вейнінгер переконаний, що у випадках домінування в людині жіночих якостей, вона втрачає здатність пізнавати істину та розуміти мораль. Це ж, своєю чергою, перетворює жінку, та вочевидь ще велику кількість підпорядкованого зовнішньому примусу протонароддя, на аморальних істот, позбавлених логіки, пам'яті й навіть уявлення про власне «я». Такі люди, зауважує дослідник, не відділяють себе від природи, і не протиставляють себе речам, а тому не здатні зрозуміти дійсність. Очевидно, що у світлі панівної у цей час картезіанської традиції, котра передбачала виокремлення людиною себе як суб'єкта з навколишнього світу (об'єктивної дійсності), визнання правомірності ідей О. Вейнінгера ставило під сумнів людську природу жінки [59, с. 57–58]. Відкритим це питання залишалося й для самого дослідника, бо ж цінність людини та її природа виявляється тільки завдяки здатності до пізнання. Звісно, О. Вейнінгер визнавав здатність жінки до пізнання, проте тільки за допомогою синкретичних утворень, у яких мислення ще не виокремлене з відчуття [22, с. 99]. Це, робить визнання її людської природи дуже проблематичним.

Вкрай тенденційна оцінка О. Вейнінгера фемінних якостей, була досить неоднозначно сприйнята суспільством навіть попри те, що мислитель з нових світоглядних та методологічних позицій окреслив це питання, яке вже ставилося у філософській спадщині Аристотеля, тобто про витоки нерівності у суспільстві. Нагадаємо, що згідно з висновками Стагирита, підвладне становище жінок і селян було закономірним результатом їхнього сліпого підкорення природним процесам. Цілком очевидно, що подібну точку зору міг поділяти й О. Вейнінгер, першорядним завданням якого було прагнення висвітлити наслідки та соціальний потенціал людей з огляду на їхні пізнавальні можливості та

особистісні якості. Актуалізація цього питання на зламі століть була зумовлена не тільки суфражизмом, а й загальною демократизацією суспільства, що виявилася у становленні загального виборчого права. Завдяки йому непривілейоване та малограмотне населення отримало важелі політичного впливу. Очевидно, що подібні зміни не завжди отримували схвалення, а подекуди навіть супроводжувалися різкою критикою та численними засторогами, одним з варіантів яких є теорія бісексуальності О. Вейнінгера, котра, з одного боку, характеризувалася жінконенависництвом, а з іншого – заклала фундамент для встановлення рівності у суспільстві не за статевою ознакою, а пізнавальною здатністю людини.

Попри цілий ряд цікавих та актуальних, з позиції нашого часу ідей, теоретичні напрацювання О. Вейнінгера набули чималої популярності, проте за життя мислителя не отримали належної оцінки. Очевидно, що прийняти та переосмислити та доповнити теорію бісексуальності за умов практичного безроздільного панування патріархального принципу та визнати, що жінки можуть і нерідко навіть мають ті риси, які роблять їх повноцінними та респектабельними особистостями, було надзвичайно не просто. Не меншою мірою, знецінення ідей мислителя було зумовлено майже безроздільною популярністю патріархально орієнтованого вчення З. Фрейда. Він став чи не першим європейським вченим, який перевів дискусію щодо статі з метафізичної у психологічну сферу та показав роль сексуальності у процесі гендерного самовизначення та процесі формування соціальних ролей [98]. Вони, згідно з висновками З. Фрейда формуються у ранньому віці й обумовлені тим, як дівчатка та хлопчики переживають власну сексуальність. Фактично, темперамент будь-якого дорослого – є результатом тих дитячих переживань пов'язаних з усвідомленням своєї статі та визначених соціалізацією.

Зокрема, досліджуючи процес психічного розвитку, З. Фрейд приходив до висновку, що у ранньому віці діти переживають сексуальний потяг до батьків протилежної статі. Подібний потяг хлопчиків, вчений називає «Едіповим комплексом», а у дівчат – «комплексом Електри», заразом наголошуючи, що особливості їхнього переживання визначають не тільки усе подальше життя

людини, а й впливають на особливості рольової поведінки, характерної для чоловіків і жінок певного суспільства [98, с. 79–80]. Нормальне подолання «Едіпового комплексу» полягає в ідентифікації з батьками однієї з дитиною статі і частковою відмовою від батьків протилежної статі, що є дуже важливим для розвитку повноцінної статевої ідентичності. Заразом учений наголошує, що подібний процес супроводжується витісненням дитиною від її природних сексуальних бажань, що нерідко призводить до психічних травм, які визначають усе подальше життя людини [98, с. 86–88]. Такі травми можуть зумовлювати варіативну чоловічу поведінку, заразом виявляючись у жінок двома шляхами – в образі чоловікоподібної жінки або істерички [64].

Очевидно, відносно сьогодення, багато тверджень та висновків З. Фрейда не витримують критики, поміж тим, його ідеї інколи прямо, а інколи опосередковано практично до кінця ХХ ст. визначали напрям розвитку європейської культури. Вони сприяли збереженню традиційних або патріархальних гендерних стереотипів, тим самим ускладнюючи розвиток нових форм гендерної взаємодії, у тому числі й на засадах паритету. Його неприйняття, як доводила свого часу американський психоаналітик К. Хорні, було зумовлене економічною, політичною та психосоціальною залежністю жінки від чоловіка. З огляду на практично безроздільне панування патріархальних цінностей, дівчаток з дитинства виховували несаможиттєвими та залежними, а тому навіть у дорослому віці рішення стосовно їхнього життя приймали «об’єктивні» та «логічні» чоловіки [105].

Загалом до середини ХХ століття проблема соціального статусу статі не набула особливої популярності і досліджувалася переважно тільки крізь призму патріархального світогляду в основі якого лежав біологічний детермінізм [74, с. 72]. Це, своєю чергою, зумовлювало закріплення патріархату, котрий знецінював соціальний потенціал жінки, обмежуючи його родинним простором. Цікаво, що подібні переконання домінували і у західноєвропейській, і в американській і у радянській інтелектуальній традиції, навіть попри притаманні цим соціокультурним просторам відмінності правового закріплення становища жінок. Так, приміром, незважаючи на закріплення принципу гендерної рівності

у Конституції СРСР 1936 року, наразі немає жодних підстав говорити про знецінення патріархальних принципів у радянському суспільстві. Навпаки, саме тут вони набувають усеохоплюючого характеру і поширюються як на чоловіків, так і на жінок. Так, приміром, партійна номенклатура – це господарі, годувальники та владика у підпорядкуванні котрих знаходиться все без винятку суспільство. З огляду на це, і у чоловіків і у жінок, поступово виробляються ті психологічні якості, які, як доводив О. Вейнінгер, притаманні жінкам – підлеглість, піддатливість, безініціативність, котра, як транслюється радянським кінематографом як основна чеснота, свідченням чому є приміром вже згаданий нами «Службовий роман», або популярна у цей час «Іронія долі». Головні герої обох фільмів пересічні радянські громадяни, котрі прагнуть звичайного земного життя, переймаються буденними проблемами та не прагнуть до перетворення чи пізнання світу та навколишньої дійсності. Більшість людей, підкорені, поневолені, а тому не можуть вільно реалізувати свій «природний» чи соціальний потенціал.

Попри здавалось би сприятливі умови життя пересічного громадянина у радянський період, жіноча доля у цей час видається вкрай непривабливою. Усупереч визнанню жінок повноцінними радянськими громадянами, вони, неначе напіввільні античні селяни, були змушена слідувати своєму природному призначенню – народжувати та виховувати дітей, реалізувати свій соціальний потенціал, залучаючись у сферу суспільного виробництва на рівні з чоловіками. За жінкою в цей час, як свідчить кінематограф, закріплювалася ще й функція «привабливої», з погляду соціуму, домогосподарки. Цікаво, що подібна поліфункціональність та тотальна перевантаженість радянських жінок, супроводжувалася поступовим встановлення т. зв. жіночих професій – вихователька, медсестра, санітарка, доярка, прибиральниця абощо, де заробітна плата помітно поступалася аналогічних згідно з професійними вимогами чоловічих професій, серед яких чи не найбільш показовим прикладом є водії [85, с. 48–49].

Звісно, радянська система, як один з практично реалізованих проектів світського гуманізму, визнавала за жінкою можливість соціальної реалізації і

навіть професійного та кар'єрного зростання. Поміж тим, такі можливості дуже часто закладали підвалини не тільки гендерної нерівності, а й дискримінації, проявом якої є збережені у сучасній мові тенденційних висловлювань щодо жінок. У даному контексті можна згадати приміром широковідомі сьогодні вислови «мужик у спідниці», «мужикоподібна баба» тощо. Звісно, існує чимало висловлювань, де зневажлива оцінка виражається не прямо, а в контексті, як приміром, у численних народних бувальщинах про жінок за кермом.

На наш погляд, виразне прагнення суспільства до збереження усталених гендерних стереотипів є закономірним наслідком історичної пам'яті суспільства, гендерні образи та стереотипи якої транслуються засобами свідомого і несвідомого виховання, тим самим перетворюючи їх на фундаментальні константи людського буття. Звісно, їхня правомірність підтверджувалася й біполярним статевим поділом суспільства, який був своєрідною біологічною константою на основі якої обґрунтовувалася не просто гендерні відмінності, а й панівні соціальні устої. Поміж тим, на думку Г. Рубін, чоловік та жінка мають багато спільного, натомість уявлення про відмінності між ними – це усього лише історично сформований ментальний продукт [79, с. 109–112]. Подібну позицію підтримує і П. Бурдье, наголошуючи на тому, що сексизм – це есенціалізм, який нічим не відрізняється ні від етнічного, ні від класового расизму [20, с. 21].

2.2. Досягнення та суперечності нормативної програми фемінізму

Зроблений у попередньому підрозділі огляд аргументів палких прихильників патріархату, чітко продемонстрував, що до кінця ХХ століття у суспільному світогляді «людськими» майже безроздільно вважалися якості, котрі у традиційній культурі називалися маскулінними. Вони приписувалися тільки чоловікам зважаючи на те, що їх виникнення детерміноване анатомічною будовою тіла, та потребою людського роду у виживанні. Жінка завдяки «природному покликанню до дітонародження», наділялася прямо протилежними якостями, утім вони були мало придатними для реалізації на громадянському рівні. Такі переконання з плином часу зумовили високий рівень гендерної

дискримінації, яка стала одним з основних чинників активізації жіночого руху, який вже на зорі свого виникнення почав акцентувати увагу на тому, що патріархально орієнтована культура помістила жінку у так зване «культурне задзеркалля».

Звісно, задовго до виникнення фемінізму як організованого суспільного руху, з'явилися перші спроби спростувати традиційні погляди на жінку і показати її право на вільне особистісне самовизначення. Вони супроводжувалися переосмисленням причин наявної соціальної нерівності за ознакою статі, у процесі якого було показано, що жінка займає підпорядковане становище через зовнішній патріархальний тиск, а не відмінність природних задатків. Одними з перших, подібну позицію почали обстоювати Христина Пізанська [70] і Корнеліус Агріппа [65]. У своїх трактатах вони показували поневолення жінки та несправедливе ставлення до неї суспільства. Попри раціональність багатьох обґрунтованих ними ідей, вони не зумовили особливого суспільного резонансу, що, на наш погляд, було зумовлене посиленням патріархальних позицій у ранньомодерний період.

Вагоме теоретичне значення на шляху становлення жіночого руху мали ідеї просвітників, окремі з яких (як от приміром Ж.-Ж. Руссо), визнавали, що природа жінки така ж сама, як і природа чоловіка, заразом утверджуючи думку про те, що гендерна нерівність визначена суспільним інтересом. Подібну думку висловлював і Д. Дідро. Він вважав, що понижене та другорядне становище жінки, зумовлене не її природою, а громадянськими законами [39, с. 209–213], частину з яких, як доводили Ш.-Л. Монтеск'є [63] та Ж. Кондорсе [46], можуть бути переглянуті у напрямку розширення жіночих прав. Утім ці ідеї не отримали особливого зацікавлення та не спонукали до практичних дій, що на наш погляд, було зумовлене, з одного боку, відсутністю загального рівноправ'я та соціальною нерівністю, а з іншого – високим рівнем дискримінації жінок. Зауважимо, що такий стан був зумовлений не стільки відсутністю обмежень щодо соціальної реалізації жінок, як самоусвідомленням такої потреби.

Перші, проте не дуже виразні зміни у ставленні жінки до свого соціального становища, проглядаються тільки після Великої Французької революції (1789).

Вона винесла у поле суспільної уваги суспільні ідеали, котрі змінили усю подальшу історію європейського суспільства. Девізом революції став слоган «Свобода, Рівність, Братерство», котрий заклав підвалини для знецінення станових та майнових привілеїв та утвердження всезагальної рівності. Поміж тим, у часи революції ця рівність стосувалася тільки не жінок, свідченням чого стала «Декларація прав людини і громадянина» підписана у 1789 року. Вона утверджувала правову рівність людей усіх без винятку громадян, проте жодним чином не регламентувала статус жінки. Саме це стало однією з засадничих причин того, що у 1791 р. французька письменниця Олімпія де Гуж написала «Декларацію прав жінки і громадянки» [35 прав жінки]. У цьому документі вона закликала чоловіків та все патріархальне суспільство надати жінкам цивільні і виборчі права, можливість займати державні посади та брати участь у прийнятті рішень.

Реакція більшості суспільства була очікувана вже з огляду на те, що «Декларація прав жінки» О. де Гуж розпочинається словами: «Жінка, прокинься! Набат Розуму розноситься по всьому Всесвіті; пред'яви свої права» [35]. Вони яскраво засвідчували, що жінки ще у кінці XVIII ст. не розуміли свого підлеглого становища та не прагнули до соціального самовизначення. Звісно, мова не йде про тотальний «сон» жіноцтва, частина якого брала активну участь у революційних подіях, а згодом, організувавшись у клуби та різного роду гуртки, почали обговорювати свої права. Поміж тим, після страти О. де Гуж, спалах жіночої активності почав різко загасати, в тому числі й через запроваджену якобінцями заборону збиратися жінкам у громадських місцях. Завдяки їй відбулося повернення до традицій патріархальної культури, котра не визнає за жінками ніяких прав, вимагаючи безроздільно підкорятися своєму чоловікові [48, с. 183–184].

З огляду на зроблені зауваження, маємо усі підстави визнати правомірність думок О. Маланчук-Рибак про те, що Французька революція не зумовила істотних змін у суспільному становищі жінок. Революційне суспільство не було готове до обговорення та вирішення жіночого питання та визнання рівності прав і можливостей чоловіків і жінок. Ця неготовність стала причиною страти

якобінцями Олімпії де Гуж. Саме через її смерть «ідея рівноправності чоловіків і жінок на довгі десятиліття перейшла у сферу соціальних утопій, мрій та у сферу виснажливої політично-правової боротьби». Попри це, Французька революція, як доводить О. Маланчук-Рибак, все ж витворила ідеал емансипації, тим самим заклавши підвалини для поступового звільнення жінок [53, с. 182–183].

Швидке придушення активізованого Олімпією де Гуж жіночого руху було зумовлене радикальністю та неприйнятністю для більшої частини тогочасного суспільства ідеї правової рівності чоловіків і жінок. Поміж тим, більш помірковані та суголосні просвітницьким ідеалам підходи отримували чималий суспільний резонанс, свідченням чому є роботи англійської письменниці Мері Уолстоункрафт. У 1792 р. вона опублікувала книгу «Захист прав жінок» [139], у якій зверталася до чоловічої аудиторії з пропозицією, котра, на її думку сприятиме гармонізації соціальних стосунків. «Зробіть їх [жінок] вільними, – закликала М. Уолстоункрафт, – і вони швидко стануть мудрими і добрими, а чоловіки стануть ще мудрішими і добродійнішими, вдосконалення повинно йти паралельно» [139, с. 175]. Зауважимо, що вдосконалення суспільства, на думку письменниці, потребує зростання рівня освіти, передусім, жінок. Завдяки їй вони отримають право на власну самореалізацію. Обстоюючи ідею природної рівності чоловіків і жінок, М. Уолстоункрафт цілком у просвітницькому дусі, визнає соціокультурну детермінованість соціальних ролей чоловіків і жінок, вказуючи на те, що жінка реалізує свій потенціал на рівні родини. На перший погляд, така позиція англійської письменниці залишає її у просторі просвітницької патріархальності не вносячи сюди істотних корективів. Поміж тим, у дійсності – це не зовсім так, адже, визнаючи доцільність звичного для неї поділу праці за статевою ознакою, М. Уолстоункрафт веде мову про те, що жінка після звільнення з рабського поневолення, діятиме згідно зі своїм природним покликанням [139, с. 142–143].

Незважаючи на те, що питання соціального статусу жінок у період Просвітництва не набули систематичного та концептуально звершеного вигляду, висловлені у цей час ідеї мали чимале значення на розвиток цієї проблематики у ХІХ ст. Її актуалізація у цей час була зумовлена соціокультурними та

економічними чинниками, серед яких ключову роль відігравав капіталізм. Його розквіт супроводжувався зубожінням значної частини населення та призвів до залучення жінок у сферу суспільного виробництва, тобто роботи поза сім'єю. Вихід жінки на економічну арену, чи не вперше показав потребу, з одного боку, у відповідність часу жіночій освіті, а з іншого – в окресленні та концептуалізації прав і можливостей жінок, що, у підсумку своєму, призвело до виходу жінки у простір політичної боротьби.

Слід зазначити, що визріла у суспільстві знадоба у переосмисленні соціально-рольового статусу жінки була усвідомлена ліберально орієнтованими мислителями, серед яких безумовний пріоритет належить англійському філософу-позитивісту Дж. Ст. Мілл. У вже згаданій нами праці «Залежність жінки» (1869) [61], мислитель, аргументовано довів, що причиною поневоленого становища жінок, є сформовані у процесі історичного розвитку громадянські закони, які у певний історичний період сприяли добробуту і чоловіків, і жінок. З плином часу, вони, як стверджує мислитель, перетворилися на звичаї, що істотно обмежують права жінок, залишаючи їх у стані рабського поневолення. Дж. Ст. Мілл переконаний, що причиною щирої прихильності до патріархальних звичаїв стали нав'язані у процесі виховання стереотипи, котрі гальмують розвиток суспільства всезагального блага [61, с. 370].

Немає жодного сумніву у тому, що роздуми і політична діяльність Дж. Ст. Мілла, стали важливою теоретичною передумовою виникнення фемінізму, навіть попри те, що мислитель обстоюючи рівноправність жінок і чоловіків, не використовував уведеного у 1808 році Ш. Фур'є терміну «фемінізм». На наш погляд, така позиція була зумовлена не стільки розбіжністю поглядів обох мислителів, як своєрідністю запропонованих ними соціальних програм [125, с. 219]. На відміну від Ш. Фур'є, котрий неодноразово намагався утілити у життя ідеали світського гуманізму, трансформувавши усю соціальну систему суспільства, Дж. Ст. Мілл шляхом переосмислення невідповідних вимогам саме стереотипів, прагнув загальної лібералізації та демократизації суспільства, що, поряд з іншим, потребувало переосмислення ролі і місця у ньому жінки.

Започатковані Дж. Ст. Міллом суспільні зрушення набули яскравого політичного забарвлення у суфражизмі, прихильниці якого розпочали активну боротьбу за надання жінкам виборчого права. Попри неоднозначне ставлення тогочасного суспільства до ідей суфражизму, його прихильниці зуміли привернути суспільну увагу до цього питання, внаслідок чого протягом перших двох десятиліть ХХ ст. в основній частині Європи і в Північній Америці жінки отримали виборчі права [25, с. 106–109; 34, с. 79–85].

Актуалізації жіночого питання у ХІХ ст. певною мірою сприяв і марксизм. Його теоретики вважали, що головною причиною поневоленого становища жінки є класова нерівність, а тому вважали, що його вирішення має відбуватися в контексті інтернаціональної за своєю природою боротьби пролетаріату. Інакше кажучи, для марксистів, проблема жіночої нерівності буде вирішена завдяки утвердженню принципу соціальної рівності. Саме таку позицію поділяла широко відома у часи становлення радянської влади феміністка О. Коллонтай [43; 44]. Попри щире внутрішнє прагнення до особистої свободи, у своїх агітаційних промовах та наукових працях воно нерідко акцентувала увагу на тому, що жінки не повинні боротися за свій статус і права, бо основна боротьба, це боротьба за нове суспільство, в якому буде реалізована ідея рівності прав жінок і чоловіків. Такі переконання стали основною причиною того, що невтомна активістка так і залишилася «чужою серед своїх», не знайшовши підтримки ні серед європейських феміністок, котрі приклали чимало зусиль для отримання виборчого права, ні серед радянського революційного оточення, у зв'язку з другорядністю питання прав жінок для прихильників марксистської ідеології. Знецінивши жіноче питання, вони на довгі роки прирекли радянських жінок на нерівність зумовлену непомірною експлуатацією, попри формальне визнання рівноправності жінок. Цікаво, що подібну стратегію нерідко визнавали доцільною та підтримували й жінки, які входили до складу організованих при органах влади жінвідділів. З жіночих трудових ресурсів вони виховували цілу армію робітниць/селянок заради нівелювання соціокультурних відмінностей між чоловіком та жінкою, що однак не завжди супроводжувалося встановлення гендерного паритету на рівні сім'ї і всього суспільства [33, с. 87–97].

Вказуючи на чималий вплив марксистської ідеології на розвиток жіночого руху та своєрідність розуміння гендерної рівності українською інтелектуальною традицією не можна ігнорувати світоглядних підходів, які, з огляду на політичні обставини ХХ ст., не змогли отримати широкого суспільного резонансу, проте залишаються ваговою складовою колективної пам'яті. Слід зазначити, що спектр сформованих на українському інтелектуальному тлі феміністичних підходів був надзвичайно широким – від ортодоксально-клерикальних до радикально-соціалістичних. Усі вони більшою чи меншою мірою відобразилися у оформленому організаційно у 1884 р. жіночому русі, речниками котрого у цей час стали жіноче товариство у Станіславі (сьогодні – Івано-Франківськ) та жіноче товариство О. Доброграєвої (Київ). Дещо згодом було засновано «Клуб русинок», «Гурток українських дівчат», «Жіноча громада», «Союз українок» тощо.

Попри те, що теоретичні підвалини українського феміністичного руху були закладені у ХІХ ст. такими відомими поборницями жіночих свобод як Наталя Кобринська, Софія Русова, Христя Алчевська, Ольга Кобилянська, його активізація розпочалася тільки на початку ХХ ст. [15, с. 258–277]. В цей час великими тиражами почали виходили жіночі газети та журнали, розвивалися жіночі організації. Це сприяло знайомству жіноцтва з провідними ідеями тогочасного жіночого руху, що у підсумку своєму призвело до гострих дискусій між прихильниками ліберальних та марксистських поглядів. Тези лібералів про емансипацію, моральне перевиховання суспільства марксистки кваліфікували як прояв «буржуазного фемінізму», пропонуючи не тільки змінити засадниче для ліберального фемінізму поняття «емансипація» на «жіноче питання», а й перейти до дієвої політичної боротьби.

Спалах суспільної уваги до проблеми рівноправності чоловіків і жінок, ідеї рівності статей на початку ХХ ст. супроводжувався помітним знеціненням патріархальних принципів. Це, стало головною підставою для надання жінкам права голосу у Фінляндії, Норвегії, Данії, Бельгії, Германії, Польщі, Канаді, США тощо [127, с. 149–159], однак не давало підстав говорити про становлення гендерної рівності. Більшість жінок і надалі знаходилася у підлеглому становищі

зазвичай через відсутність можливості для отримання відповідної для соціальної репрезентації себе освіти. Наші висновки цілком і повністю суголосні заувагам Дж. Донован, котра, аналізуючи причини виникнення суфражизму, приходить до висновку, що він став своєрідною відповіддю на соціальний дарвінізм, як домінуючої методологічної ідеології у ХІХ і навіть першій половині ХХ ст. Її засадничі принципи, як стверджує дослідниця у роботі «Теорії фемінізму», не були знеціненні у процесі демократизації суспільства, внаслідок чого жінка залишилася не тільки залежною, а нерідко й зовсім безправною [122].

Зауважимо, що у першій половині ХХ ст., вищеописана ситуація вже не вважалася нормою, свідченням чого є робота А. М. Фуллер «Жінка в ХІХ столітті». У цій праці, громадська активістка, письменниця та ревний поборник усезагальних свободи та рівності, закликає жінок відкрити для світу свою справжню природу, продемонструвати йому свій потенціал у різних сферах суспільного життя. Це, на думку дослідниці, сприятиме гармонізації суспільного буття [125, с. 37]. Утім, простір для реалізації соціального потенціалу жіноцтва з'явився тільки у часи Другої світової війни через нестачу трудових ресурсів, що призвело до різкого зростання соціально-економічного статусу жінки та демократизації гендерно детермінованої рольової поведінки.

Перемога «союзників» супроводжувалася амбівалентними світоглядними тенденціями. З одного боку, одразу після війни спостерігалася суспільна ейфорія, пов'язана з щирою і непохитною вірою у можливість реалізації ідеалів світського гуманізму, що призвело до зменшення політичної активності жіноцтва та зміцнення патріархальних порядків, котрі почали безроздільно панувати аж до 60-х рр. ХХ ст. З іншого боку, одразу після війни почалося усвідомлення того, що ідеали світського гуманізму у процесі своєї практичної реалізації породжують форми поневолення значно страшніші від тих, що коли-небудь знало людство. З огляду на це, у суспільній свідомості проявилися перші паростки усвідомлення того, що свобода людини може реалізуватися тільки за умови відмови від «метанаративу».

Осмислення причин довготривалої війни супроводжувалося помітним зростанням уваги інтелектуального дискурсу до проблем соціальної нерівності.

Вона, як свідчить Преамбула прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року «Загальної декларації прав людини», однією з головних причин «варварських актів, які обурюють совість людства», а відтак і головної загрозою для встановлення миру у світі. Причиною нерівності у суспільстві, як свідчить ст. 2 згаданої Декларації, могли слугувати «раса, колір шкіри, стать, мова, релігія, політичні чи інші переконань, національне або соціальне походження, майнове, станове або інше положення» [26]. З огляду на це, вимагалось визнання рівноправності та свободи усіх без винятку членів людського роду, у тому числі і жінок. Таким чином, «Декларація прав людини» (1948 р.) стала першим правовим документом, який наділяв чоловіків і жінок однаковими правами.

Визнання гендерної нерівності однією з форм соціальної нерівності, стало однією з причин актуалізації цього питання в інтелектуальному дискурсі. Так, невдовзі після проголошення декларації, а саме у 1949 році, побачила світ робота С. де Бовуар «Друга стать» [14] У цій праці дослідниця здійснила історичну ретроспекцію та культурологічний аналіз соціального становища жінки на різних стадіях соціокультурного розвитку суспільства та довела, що існують тільки біологічні відмінності між чоловіком і жінкою, а усі відмінності на рівні соціального буття створені штучно, а відтак повинні бути переосмислені.

Висловлені С. де Бовуар ідеї щодо соціальних наслідків жіночої здатності до дітонародження, цілком і повністю поділяє й українська дослідниця В. Агеєва. У вступі до книги «Друга стать» вона зауважує, що саме репродуктивна функція жінки є головною перешкодою на шляху її особистісного становлення та самовдосконалення. Тривалий час нею спекулювали прихильники патріархальної культури, що сприяло закріпленню у суспільній свідомості переконання у тому, що жінка не може стати повноправною господинею своєї долі. З огляду на це, українська дослідниця цілком і повністю поділяє твердження С. де Бовуар про те, що статеві ознаки вказують лише на біологічну різницю між чоловіком і жінкою, але не пояснюють, чому жінка приречена на вторинність, реалізуючи підлеглу, обслуговуючу роль. Анатомічні ознаки можуть сприяти привілейованому становищу лише за певних історичних умов, стверджує В. Агеєва апелюючи до висновків С. де Бовуар, тоді

як усе інше – соціокультурний продукт, який можливо і потрібно змінювати на основі ідей рівності, відносно нашого дослідження – гендерної рівності [14, с. 7].

Згідно з висновками В. Агеєвої, першим і головним аргументом С. де Бовуар щодо необхідності перегляду засадничих принципів патріархального світогляду є те, що тут жінка розглядається не просто як інша, а як проміжна опосередкована ланка між мертвою природою, котру підкорює, самотверджуючись, чоловік, і вищою духовною сутністю, носіями якої представники «сильної» статі визначають лише себе. Подолати вказане переконання, на думку С. де Бовуар, можна тільки шляхом самопізнання, у процесі якого відбувається вільне самовиявлення внутрішньої сутності людини, яка не передує існуванню індивіда, як вважають носії патріархального світогляду. Забезпечення жінці права на свободу вибору, виявить її здатність на самовираження, тим самим утвердивши її суверенність поряд з іншою статтю [14, с. 8].

Попри те, що плідність та своєчасність зроблених у «Другій статі» С. де Бовуар зауважень не викликає жодного сумніву, свій подальший розвиток вони отримали тільки після виникнення фемінізму, як суспільного руху, який постав за мету протидіяти дискримінації за ознакою статі, тобто сексизму, який, як стверджує Т. Марценюк, існував у культурі поряд з расизмом – дискримінацією за расовим, етнічним принципом і ейджізмом, тобто дискримінацією за віком [55, с. 16–21]. Звісно, від самого початку свого виникнення і до наших днів, фемінізм був суспільним рухом, прихильники якого домагалися рівноправності жінок і чоловіків, приділяючи заразом чимало уваги осмисленню причин підпорядкованого становища жінок. Зважаючи на подібне прагнення вони звернули увагу на те, що інтерпретація статевих розбіжностей залежить від прийнятої системи суспільних цінностей та ідеалів. Саме це, на думку феміністок, стало головною причиною відсутності «жіночого досвіду в історії». Поміж тим, така ситуація не дає можливості збагнути сутність історичного розвитку та багатство людської культури, тим самим актуалізуючи дослідження у яких жінка є повноцінним суб'єктом культурно-історичного процесу [82, с. 104]. Вказану прогалину намагалися подолати К. Естес у роботі

«Жіночі архетипи у міфах та легендах» [113], Р. Айслер у праці «Чаша та меч» [2]. Тенденції започатковані у американському інтелектуальному дискурсі знайшли своє відображення і в українському інтелектуальному дискурсі, свідченням чого є опублікована тільки у 2004 році робота Є. Сверстюка, П. Кононенка та В. Борисенко «Українки в історії» [93].

На відміну від України, де суспільна увага до проблем гендерної рівності почала помітно зростати на початку XXI ст., у зарубіжному інтелектуальному дискурсі вона почала активно обговорюватися вже у 70-х рр. XX ст. завдяки її актуалізації у США, де у цей час спостерігався активний демократичний рух проти різних типів дискримінації, у тому числі й за ознаками статі [34, с. 79–83]. Він постав завдяки суспільному резонансу зумовленому книгою Б. Фрідан «Містика жіночності» [99], в якій дослідниця-феміністка висвітлила інтерв'ю з 300 «домогосподарками» середнього класу, котре яскраво засвідчило надзвичайно згубні наслідки для суспільства тих обмежень, що існували у тогочасному американському суспільстві щодо жінок.

Робота Б. Фрідан зумовила чималий суспільний резонанс, проявом якого стали численні її переклади та перевидання. Окремі сюжети книги лягли в основу сценаріїв ряду художніх фільмів у яких піднімалися питання особистої кризи жінки через обмеженні можливості самореалізації та особистісного розвитку. Жінка опинилася як пташка у клітці, зануреною тільки у домашні справи, що стало однією з причин тотальної депресії серед домогосподарок. Чи не єдиним виходом з кризи, вважалася професійна реалізація, котра давала можливість вийти за «межі власного будинку» та розкрити свій соціальний потенціал.

Усвідомлення необхідності у самореалізації жінок, стало однією з причин заснування у 1966 році Національної Організації Жінок під керівництвом Б. Фрідан. Головним завданням цієї організації стало реформування американського законодавства і подолання концепції диференційованого громадянства. Її прихильниці вважали, що тільки завдяки правовому закріпленню гендерного паритету, можна покласти край дискусіям та аргументам щодо особливої природи жінок та подолати дискримінацію [127, с. 150–151]. Слід зазначити, що реформування гендерної політики США

розпочалося ще у 1963 році завдяки прийняттю федерального закону, який забороняв дискримінацію при оплаті праці за ознакою статі. Стверджуючи вагоме значення цього закону, водночас необхідно услід за С. Сторожук та І. Гояном закцентувати увагу на тому, що цей закон поширювався тільки на промислову сферу і не стосувався адміністративної, де гендерна рівність утвердилася тільки через десять років [32, с. 15].

Орієнтуючись на реформування існуючої владної системи, феміністки діяли традиційними для політичної культури США методами – подання судових позовів і лобіювання законопроектів. Не менше уваги приділяли вони й теоретичному обґрунтуванню цієї потреби, свідченням чого є роботи Е. Россі («Доповіді феміністів: від Адама до Бовуар») [136], Д. Річардс («Скептичний фемінізм») [135], С. Окин («Жінки в західній політичній думці») [133], Н. Блюстоун («Жінки і ідеальне суспільство: «Республіка» Платона і сучасні міфи про гендер») [117] та ін. Всі вони приділили чимало увагу висвітленню причин гендерної дискримінації та показали, що основним засобом вирішення цієї проблеми мають стати соціально-економічні і юридичні реформи. Незмінним ядром ліберального фемінізму залишалася ідея природної рівності жінок і чоловіків.

Усі прихильники ліберального фемінізму вважали статеvu нерівність результатом історично сформованих суспільних упереджень та неосвіченості. Саме тому реформування змісту освіти стало однією з засадничих вимог прибічників цього напрямку фемінізму. Вони вважали, стереотипи та патріархальні вимоги до поведінки, яка не сприяє ідеалам рівності можливостей статей, мають бути замінені прогресивними та відповідними часу світоглядними нормами та цінностями. Їх утвердження, як стверджувала Е. Оуклі, має сприяти подоланню нерівності в оплаті праці, освіті та професійній підготовці жінок, які з плином часу зможуть професійно реалізуватися на рівні з чоловіками. Поміж тим, головним завданням ліберально орієнтованого фемінізму й надалі залишалось подолання сексизму у всіх сферах життя соціуму [34, с. 82–83].

Не меншими значними здобутками на шляху подолання гендерної дискримінації та утвердження гендерної рівності, характеризувався вибудований

на концептуальному тлі марксизму, соціал-фемінізм (Марія Роза Дала Коста, Джуліет Мітчелл). Його прихильники вважали, що в основі гендерної нерівності лежить не тільки неосвіченість, а й своєрідність розподілу влади і ресурсів в суспільстві. На думку прихильниць соціал-фемінізму причини підлеглого становища жінок варто шукати у виробничих відносинах. Адже, розподіл праці за статевою ознакою покладає на жінок додаткову відповідальність за неоплачуваний догляд за дітьми і домашню роботу, забезпечуючи тим самим вільне відтворення і виховання майбутньої робочої сили для капіталістичного суспільства [25, с. 106–109; 36, с. 104–105]. З огляду на це, соціал-феміністки вважають, що дискримінація жінок вигідна капіталізму.

Розглядаючи жіночу працю як один з елементів гендерної дискримінації та нерівності, прихильниці соціалістичного фемінізму підняли питання про оплату праці домогосподарок, яких є усі підстави вважати окремим класом, який виробляє додаткову вартість у домашній праці. Знецінення домашньої праці, на думку Марії Рози Дала Коста, зумовлює підлегле становище жінки у суспільстві [47, с. 47]. Це, своєю чергою, дало підстави стверджувати, що стосунки в сім'ї, мають такий самих характер, що й виробничі відносини.

Досліджуючи причини та механізми подолання гендерної нерівності, прихильниці соціалістичного фемінізму не вважають статево дискримінацію чи нерівність за статевою ознакою чимось якісно відмінним від класової та расової нерівності. На їхню думку, встановлення соціальної рівності може відбутися тільки у шляхом подолання усіх форм нерівності. Цікаво, що рівність вони розглядають з позицій марксизму, тим самим визнаючи дієвою вкрай дискусійну розподільчу формулу К. Маркса «Від кожного за здібностями, кожному за потребами» [54]. Вона передбачає наявність деякого зовнішнього регулятора (в конкретно-історичному вимірі радянського буття – партійної номенклатури), котра буде оцінювати можливості та визначати потреби кожного члена суспільства. Як свідчить історичний досвід, це може сприяти утвердженню віри у можливість практичної реалізації соціальної рівності, поміж тим не зумовлюючи її реалізації у дійсності.

Поряд з критикою соціальної нерівності, прихильниці соціалістичного орієнтованого фемінізму другої половини ХХ століття чимало уваги приділили невіддільному від жіночої проблематики на усіх етапах її розвитку питанню сексуальної свободи. Вони, апелюючи до роботи С. Файєрстоун «Діалектика статі»[124] вважали, що відмова жінки від сім'ї та материнства, сприятиме утвердженню не тільки гендерної рівності, а і соціальної справедливості [47, с. 48].

Попри актуалізацію цілої низки значимих для забезпечення гендерної рівності прихильницями соціал-фемінізму питань, вони не здобули настільки широкої суспільної підтримки як ідеї прихильниць радикальної лінії у фемінізмі (К. Міллет, С. Файєрстоун, А. Дворкін, М. Дейлі, Е. Коедт, С. Гріффін). На нашу думку, така популярність була зумовлена тим, що у прихильниці цього напрямку першими почали обговорювати заборонені у суспільстві теми домашнього насильства, сексуальних домагань, жіночого сексуального задоволення тощо. Очевидно, що саме з огляду на це, Ю. Градскова, назвала радикальний фемінізм «найбільш яскравою і впливовою течією як по своєму теоретичному змісту, так і соціальному ефекту», адже саме його прихильниці – К. Міллет, С. Файєрстоун, А. Дворкин, К. Делфі, М. Дейлі та інші, – «звернулися до пошуків загальної, глибинної підстави пригноблення жінок» [34, с. 85–87].

Засадничою для розуміння своєрідності радикально орієнтованого фемінізму стала робота К. Міллет «Сексуальна політика» [62]. В цій праці дослідниця аргументовано показала, що однією з засадничих причин утвердження гендерної нерівності у суспільстві є патріархальний світогляд. Його панування забезпечує безумовний суспільний пріоритет чоловіків у всіх сферах суспільного буття, і навіть сфері сексуальності [62, с. 54] Жінка, згідно з висновками дослідниці, народжується у суспільстві, де безроздільно панує чоловік, який поширює свої цінності навіть на анатомію [62, с. 259]. Таку ситуацію постійно відтворює система виховання: вона орієнтована на розвиток у хлопців агресивних імпульсів, натомість виховання дівчат орієнтоване на пасивність. Саме тому, головним осередком патріархальності є родина, на рівні якої відбувається інфантилізація та підкорення жінок [62, с. 283].

Висвітлюючи умови формування та засоби відтворення патріархального устрою, К. Міллет заразом акцентує увагу на тому, що він є тією соціальною інституцією, завдячуючи якій «одна половина населення – жінки – перебуває під контролем другої половини – чоловіків» [62, с. 52]. На думку дослідниці таким чином утверджується патріархальна ієрархія, за якою чоловік має панувати над жінкою, а старший чоловік має панувати над молодшим. Започаткована ще на рівні родинного життя соціальна ієрархія, поступово поширюється на усе суспільство і пронизує його.

Загалом прихильниці радикального фемінізму приділяють чимало уваги вивченню основних механізмів трансляції гендерних стереотипів та найбільш дієвих засобів поневолення жінки у сучасному їм суспільстві. Вони переконані, що природні відмінності між чоловіками і жінками не настільки істотні, а відтак не мають впливати на особливості соціальної взаємодії. З їхнього погляду, гендерні відмінності та нерівність можна подолати законодавчо закріпивши гендерний паритет. Цікаво, що саме завдячуючи теоретичним напрацюванням радикального фемінізму, у багатьох країнах світу була запроваджена «політика подібності», прихильник якої різко критикують поки-що панівний у сучасному суспільстві образ жінки, орієнтованої на заміжжя та материнство [32, с. 17]. Очевидно, що подібні ідеї розвивали прихильниці інших феміністичних напрямків, які визнавали патріархат історично сформованою ціннісною системою, безроздільне панування якої зумовлює поневолення жінок. Поміж тим, саме розвиненні прихильницями радикального фемінізму (А. Дворкін [37], К. Дельфі [120; 121], К. Міллет [62], С. Файерстоун [124], ідеї, стали концептуальною основою гендерної теорії. Завдяки постанову останньої, відбувається перехід від вузької сфери жіночої проблематики до більш широкої – соціальної репрезентації статі. Внаслідок цього, як стверджує І. Головащенко, «науковці почали будувати аналіз, керуючись порівняльними характеристиками чоловічого та жіночого», а поняття «гендер» стало ключовим [29, с. 78]. Зауважимо, що його широке використання призвело до зміщення дослідницьких акцентів – відтепер головна увага приділялася не біологічним відмінностям, а соціальним проявам статі.

Слід зазначити, що започатковане ще фемінізмом зміщення дослідницьких акцентів, не варто вважати безумовним досягненням гендерної теорії. Навпаки, дистанціювавшись від статі та природничо наукових досліджень, гендерна теорія, так само як і фемінізм, значно обмежили свій пояснювальний потенціал, що стало причиною різкої і не безпідставної критики засадничих положень гендерної теорії з боку природничиків. Останні, нерідко акцентують увагу на реваншистському характері гендерних досліджень, що істотно знецінює їхній соціальний потенціал та можливість практичної реалізації.

Найбільш дискусійним елементом сучасної гендерної теорії є феномен сексуальності, який зазвичай тлумачиться як складна взаємодія біологічного та соціального. Так, приміром, прихильники фемінізму у вирішенні цього питання вказують на «примусовий гетер сексуальності», натомість патріархально орієнтовані теорії підкреслюють її визначений характер, апелюючи до репродуктивної функції жінки. Категоричність обох підходів нерідко стає ідейною основою політичних рухів та соціальних протистоянь, які, своєю чергою, зумовлюють пошук «золотої середини» у питаннях гендерної взаємодії.

Усвідомлюючи недоліки існуючих у сучасному інтелектуальному дискурсі підходів до статі, О. Гомілко акцентує увагу на тому, що прихильники фемінізму, так само як і прибічники патріархальних цінностей, зазвичай забувають про те, що «людська стать не зводиться до будови тіла. Можна сказати, з огляду на культурну значущість цієї якості, що з певною статтю не народжуються, а її набувають: стать – це життєва подія, котра відбувається з особистістю, визначаючи її сутнісні риси, а певною мірою – і долю взагалі. ... Характерно, що жодна з видатних культурно-історичних універсалізацій феномену людини не спромоглася повністю подолати асиметрію статевого визначення», «ті статові ознаки, які гендерно закріплюються як суттєві статові ознаки, не обов'язково є такими в природному контексті; можливі різноманітні гендерні «інтерпретації» статі»...» [30, с. 93–96]. О. Гомілко підкреслює значення процесу формування ідентичності, становлення особистості, шляхом засвоєння та демонстрації статових і гендерних ознак.

Цікавою та плідною у контексті нашого дослідження видається запропонована О. Березіною характеристика філософської складової фемінізму. Розглядаючи історико-філософський дискурс фемінізму, увагу дослідниці привертає незмінна для феміністичної теорії критика «чоловічої перспективи» традиційної філософії. Саме завдяки їй, як доводить дослідниця, модерний інтелектуальний дискурс майже до кінця ХХ ст. обмежився висвітлення тільки чоловічого досвіду, що зрештою стало причиною яскраво вираженої гендерної дискримінації та активізації жіночого руху. Переосмислення буттєвого та соціального статусу жінки, на думку О. Березіної, супроводжувалося істотними змінами світоглядних акцентів в етичній думці. Феміністки зосередили головну увагу на різкій критиці етики індивідуалізму у патріархальній культурі з її принципами автономії особи, права, свободи, рівності. Це було зумовлено тим, що головним суб'єктом індивідуалістичної етики був чоловік. На противагу індивідуалістичній етиці капіталізму, ліберально орієнтований фемінізм пропонує орієнтовану на світ людей «етику турботи», яка вимагає співпричетності та відповідальності за інших [12]. Вона покликана протидіяти суспільному осуду, який, виникає, з одного боку, у випадках патріархального пригнічення жінки засобами гетеросексуального шлюбу, практики проституції, порнографії, сексуальних домагань тощо, а з іншого – у часи жіночої емансипації, жінки змушені жити згідно з встановленими у суспільстві стандартами, оскільки у протилежному випадку вони приреченні на осуд [73, с. 254–279].

Зроблені зауваження дають всі підстави погодитися з висновком Е. Янчук про те, що філософія фемінізму має яскраво виражений соціоцентристський характер з цікавістю до проблем влади, нерівності, справедливості з прагненням ревізувати соціальні стереотипи [115, с. 1080]. Тому можемо говорити про фемінізм не тільки як про рух боротьби, а як про ще одну спробу зрозуміти витоки культури і її сенс.

Попри окремі недоліки феміністичної теорії, все ж мусимо визнати, що саме завдячуючи активності ідеологів фемінізму, сьогодні вже спостерігаються

поступові соціокультурні зміни, зумовлені знеціненням патріархальних відносин та утвердженням принципів соціального та гендерного паритету.

2.3. Соціальна взаємодія на засадах гендерного паритету

Історично у культурі склалася така соціальна конструкція, відповідно до якої «людськими» якостями володіють лише ті істоти, які не виконують репродуктивну функцію. Людина в традиційній культурі ототожнюється з «чоловіком», і у всіх філософських визначеннях людини як «політичної тварини» (Аристотель), «політичної істоти» (Гоббс), «істоти, що володіє свободою» (Руссо), «раціональної істоти» (Кант), «істоти, що само детермінує вільну волю» (Фіхте), що володіє, і так далі, фігурує саме чоловік. З огляду на це, О. Федик стверджує, що на відміну від чоловіка, жінка тривалий час була виключена з суспільного життя і вважалася носієм протилежних до «чоловічих» якостей [85, с. 43–48]. Зауваги дослідниці повністю підтверджується переконаннями Г. В. Ф. Гегеля, який обґрунтовував наявність докорінної відмінності між чоловіками і жінками [27, с. 216].

Вкрай упередженні оцінки жіночого потенціалу передусім у просвітницькому інтелектуальному дискурсі, на думку О. Вороніної, стали головною причиною визнання вторинності та неповноцінності жінки та усього жіночого буття [25, с. 38–39]. Звісно, певною мірою цьому сприяв релігійних світогляд та християнські соціальні ідеали та норми. Усупереч невинній секуляризації професійної культури, у середовищі західноєвропейського простонароддя, світоглядні уявлення якого визначало християнство, соціальний статус жінки залишався вкрай низьким. Певною мірою це зумовлено біблійними переказами про створення жінки з ребра Адама та гріхопадіння. З огляду на це, Єва, як показали середньовічні мислителі, – це інше Адама, «негатив» людини, спокуса до гріховності, а, часто, і сам гріх. Жінка – це «тварина, яка позбавлена твердості і постійності» (Августин), це «брами пекла» (Тертулліан), це «невдалий чоловік» (Тома Аквінський) [68, с. 76]. Зауважимо, що вкрай негативне ставлення до Єви, котре призвело до знецінення соціального статусу

жінки, її підпорядкування і навіть дискримінації на рівні простонароддя, не супроводжувалося однозначно негативною її оцінкою у релігійній думці. Тут тільки Єва вважалася уособленням гріха та зла, натомість Марія – символ непорочності та чистоти [51, с. 310]. Ця ідея набула особливої популярності посеред католицьких мислителів на початку XVI ст. й виражалася світоглядно-релігійною формулою «через Єву гріх прийшов у світ, а через Марію спасіння».

Культ Марії, котрий, після Триденського собору (1545–1569), у католицькому світі почав затьмарювати навіть пошану до Христа, не зумовив переосмислення соціального статусу жінки. Навпаки, його розвиток нерідко супроводжувався посиленням патріархальної позиції, що стало однією з причин поневолення жінок передусім у західній культурі. Не стали виключенням і країни, де у підсумку релігійних дебатів та жорстоких війн переміг протестантизм, етика якого «мала виразний патріархальний характер і позбавляла жінку права політичного самовизначатися. Водночас із цим, саме протестантська етика заклала підвалини для утвердження ідеї рівності між чоловіками та жінками, які у родинях реформаторів, нерідко користувалися щирою повагою» [85, с. 47].

Загалом визнаючи правомірність вище зроблених висновків, все ж хотілося би звернути увагу на те, що повагу до жінки у протестантських родинях, можна розглядати як певний здобуток протестантизму, проте не варто вважати якимось вагомим кроком на шляху утвердження гендерного паритету, як мінімум з огляду на відсутність у жінок права на вибір власного життя. Наше зауваження цілком і повністю підтверджують непоодинокі зауваги феміністок, котрі, аналізуючи вплив релігії на своєрідність соціальної взаємодії, подекуди вказували на потребу у створенні жіночої релігії. Її прихильниці, як зауважує О. Ворошилова, у поклонінні Богині, вважали витлумаченій не як трансцендентний природний початок, а як внутрішній досвід людського «Я». Інакше кажучи, жіноча Богиня – це своєрідний символ гармонії тіла і розуму, плоті і духу, теорії і практики, природи і людини [12].

Звісно, заклики прихильниць «спірітуального фемінізму» не отримали широкого резонансу та підтримки. Певною мірою це було зумовлене всебічним

вивчення впливу християнства та дохристиянських вірувань на особливості соціальної взаємодії та суспільні пріоритети. Свідченням цьому, на наш погляд, можуть стати праці М. Матоссян і Дж. Габбс, які аргументовано показали, що християнство – це «чоловіча» ідеологія, спрямована на придушення «жіночої» язичницької системи вірувань. Натомість дохристиянське суспільство, як наприклад на Русі, було орієнтованим на жінку: центром його релігії були великі жіночі богині, а його соціальна структура ґрунтувалася на матрилокальності і рівності [132, с. 337-338; 130.]. З огляду на це, були всі підстави припускати, що встановлення гендерного паритету можливе завдяки переосмисленню наявних суспільних ідеалів та не потребує радикальної зміни світоглядних уявлень чи уведення нових трансцендентних сутностей.

Слід зазначити, що феміністичні дослідження релігійної культури загалом та особливостей народного світобачення стали вагомим кроком на шляху утвердження гендерного паритету, як мінімум з огляду на те, що вони змогли показати механізми за допомогою яких християнство підпорядкувало та знецінило соціальний статус жінки. Завдяки таким дослідженням, надання жінкам тільки негативних характеристик (неповноцінна залежна істота, обмежена, слабка, весь сенс життя якої – слугувати чоловікові, надихати його – бути йому корисною; поза сферою сексуальності і материнства життя такої істоти безглузде і має другорядне значення) не могло вже сприйматися як норма. Це, своєю чергою, актуалізувало потребу у всебічному вивченні можливостей соціального самовизначення жінки та переосмисленні соціальних стандартів та програм передусім у західному світі.

Започатковані у західноєвропейському цивілізаційному просторі тенденції до зміни у ставленні до жінки, останнім часом яскраво проглядаються і на українських теренах. Все більше увагу дослідників привертають особливості соціальної взаємодії, невіддільним елементом якої є гендерні відносини. Певною мірою ця тенденція зумовлена становленням демократії, громадянського суспільства в Україні та євроінтеграційним процесом. Останній, є тим зовнішнім стимулом, який потребує від українців визнання та запровадження тих соціальних стандартів, згідно з якими живе усе європейське суспільство і які

лежать в основі його добробуту. Не меншою мірою українську політичну та гендерну систему визначають радянські стереотипи, традиції та соціальні практики, котрі, як було зазначено вище, нерідко мають вкрай неоднозначний вплив не тільки на суспільно-політичне, а і буденне життя людей.

Загалом не спростовуючи впливу колективної пам'яті та наукових досліджень на своєрідність гендерної системи, все ж необхідно визнати, що визнання рівноправності чоловіків і жінок є засадничою вимогою часу та запорукою миру та безпеки у світі. Свідченням цьому є численні міжнародні документи спрямовані на ліквідацію усіх форм нерівності у суспільстві. Слід зазначити, що подібні ініціативи були започатковані Загальною декларацією прав людини, прийнятою Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року. Стаття цього документу однозначно вимагає визнати рівноправність усіх людей, незалежно від їхньої статі, раси, релігії тощо [26]. Такі ж правові вимоги висувуються і Статутом Ради Європи (1949 р.), ст. 3. якого постановляла, що кожний «член Ради Європи обов'язково повинен визнати принципи верховенства права та здійснення прав людини і основних свобод всіма особами, які знаходяться під його юрисдикцією» [84].

Започаткована ООН діяльність та ратифікація Загальної декларації та впровадження її положень багатьма країнами світу, була вагомим кроком на шляху утвердження гендерної рівності, встановлення якої відбулося далеко не одразу. Так, приміром, у Греції жінки тільки у 1956 р. змогли прийняти участь у виборах до Парламенту, а конституційне утвердження рівноправності чоловіків та жінок було законодавчо закріплене у Конституції тільки у 1975 р. Не набагато кращою була ситуація у цей період і в Іспанії, Португалії, окремих районах Швейцарії і навіть Франції, де практично аж до травневих подій 1968 р. жінки не мали вільного доступу до вищої освіти, що, своєю чергою, істотно обмежувало можливості їхньої самореалізації [137, с. 71–83].

Некваліфікована реалізація започаткованих міжнародним співтовариством ініціатив, у тому числі й тих, що були спрямовані на забезпечення рівноправності всіх людей, була зумовлена безроздільним пануванням патріархальних цінностей зміна яких відбувалася вкрай повільно. Саме це стало причиною

цілого ряду інших міжнародних документів, ратифікація яких мала сприяти утвердження соціальної рівності та гендерного паритету. У даному контексті можна згадати ініційовану ООН «Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок» (1979 р.). Цей міжнародний документ, можна вважати знаковою подією в історії фемінізму як мінімум з огляду на те, що він став першим міжнародним документом, у якому розглядалася проблема рівноправності чоловіків і жінок, без властивого другій хвилі фемінізму знецінення соціальної ролі материнства. Підтримку останнього, згідно з вимогами цього документу, мали забезпечити різного роду соціальні програми, орієнтовані не тільки на матеріальну допомогу жінці у період вагітності та родів, а й створення умов для поєднання материнських обов'язків з трудовою діяльністю та участю в суспільному житті [32, с. 17].

Не менш плідною для встановлення гендерного паритету у суспільстві стали Пекінська декларація (1995 р.) та розроблена на основі її положень Платформа дій [69], реалізація котрої мала сприяти забезпеченню «рівності прав і відповідальності жінок і чоловіків у родині, на роботі і в більш широких національному та міжнародному контекстах», а у підсумку своєму й соціальної справедливості. Цікавим у контексті нашого дослідження, видається те, що цей документ визнає соціально-детерміновані відмінності між жінками і чоловіками, заразом спрямовуючи свої зусилля на забезпечення рівноправності чоловіків і жінок, без інтенції на фемініцид.

Започатковані європейською міжнародною спільнотою законодавчі ініціативи підтримала й Україна, котра, на рівні основного закону (стаття 24), визнала рівноправність усіх громадян та ратифікувала усі згадані нами міжнародні документи. Вони були доповнені рядом національних законодавчих документів та урядових постанов до яких належить Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» (2001), Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (2005 р.), Наказ Мінсоцполітики від 8.06.2012 № 345 «Про Експертну раду з питань розгляду звернень за фактами дискримінації за ознакою статі» є чинним, Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації» (2012 р.), Роз'яснення Міністерства

юстиції України «Про розгляд звернень громадян стосовно розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні та гендерної політики» від 22.03.2012 р та ін.) [90, с. 13–15]. Усі згадані нами законодавчі та нормативні документи, так само як і багато інших, мають сприяти забезпеченню гендерної рівності шляхом формування паритетних відносин у суспільстві.

Слід зазначити, що законодавчі ініціативи України, що спрямовані на формування гендерного паритету, зазвичай не супроводжуються розробкою відповідного часу концептуального підходу до тлумачення гендерної рівності. Це, своєю чергою, ускладнює розробку ефективної національної стратегії дій спрямованої на розвиток паритетних відносин у суспільстві. Вони, на наш погляд, мають вибудовуватися на основі принципів рівноправності, рівноцінності сторін соціальної взаємодії. Очевидно, що у контексті нашого дослідження такими сторонами виступають жінки і чоловіки, а також представники третьої статі. З огляду на це, вважаємо за доцільне переосмислити запропоновану Т. Мельник і Л. Кобилянською дефініцію «гендерного паритету», під яким дослідниці розуміють «гендерний принцип у відносинах між жінкою і чоловіком, а також реальне визнання ними рівноваги у праві вибору, використанні можливостей, взаємному сприянні у самотворенні вільного індивіда, гендерній самоідентифікації й особистісній самореалізації» [56, с. 153] та вказати, що «гендерний паритет», слід розглядати як принцип соціальної взаємодії, який передбачає врівноважене та неупереджене включення у всі сфери соціального життя жінок, чоловіків та представників третьої статі. Адже, згідно з Конституцією України та Загальною декларацією прав людини, кожна людина незалежно від статі має право на вільне самовиявлення, тобто на власну ідентичність. Усвідомлення цього сприятиме зростанню рівня толерантності у суспільстві, зарозом сприяючи формуванню горизонтального суспільства вільних людей.

Отже, соціальна взаємодія на засадах гендерного паритету не можлива за умови коли статева «інакшість» визначає можливості особистісної самореалізації. Слід зазначити, що саме цю ідею обґрунтовували ідеологи

фемінізму, серед яких вже неодноразово згадана нами С. Бем [116], К. Міллет [62], Б. Фрідан [99] та інші.

Цікавою у даному контексті видається позиція українських дослідників, котрі загалом визнаючи необхідність встановлення гендерного паритету у суспільстві, нерідко зосереджують свою увагу на дослідженні тих соціокультурних та світоглядних чинників, які сприятимуть його встановленню, або ж авторській його інтерпретації. Саме такими інтенціями характеризуються праці Т. Говорун [28], І. Гояна [86], О. Кікінежді [28], С. Крилової [49], С. Сторожук [137], Ю. Стребкової [87], Н. Хамітова [102; 103] та інших українських учених.

Попри те, що гендерні студії сучасності часто істотно різняться своїм проблемним полем, у них незмінно присутнє переконання у тому, що зростання уваги до проблем гендерного паритету починає спостерігатися у ХІХ ст., з одного боку, під впливом розвитку капіталізму, а з іншого – тих соціокультурних та політичних трансформацій, котрі спостерігаються у цей час. Руйнування великих монархічних держав та встановлення республіканського устрою у цілому ряду європейських країн, у єдності з розвитком ліберальної демократії, зумовлює поступове переосмислення суспільної ролі жінки, її можливостей і призначення. Поступово залучаючись у сферу економічних відносин та політичне життя, жінки проявляли громадянську активність, котра поставила під сумнів традиційні патріархальні уявлення щодо природного призначення жінки та можливостей жіночого потенціалу. Звісно, певною мірою це було зумовлено тим, що у ХІХ ст. жінки залишалися економічно залежними від чоловіків – батька, брата, дядька тощо. Відповідно, при втраті опікуна з будь-яких причин, вона могла залишитися без засобів для існування. Це, своєю чергою, вимагало від неї залучення до суспільного виробництва, однак не забезпечувало добробуту та стабільності. Обмежений простір соціальної реалізації, у єдності з помітно нижчою оплатою жіночої праці, робили життя жінок вразливим та вкрай складаним.

Очевидно, що визріла у європейському суспільстві жіноча тема, не могла залишитися поза увагою тогочасних інтелектуалів, свідченням чого є не тільки

робота Дж. Ст. Мілла «Поневолення жінок» [61], а й роман М. Чернишевського «Що робити?». У ньому письменник підняв тему жіночої емансипації, котру вважав вимогою часу, котра сприятиме гуманізації та демократизації суспільства [106]. Перерозподіл праці між статями, на думку М. Чернишевського, сприятиме розвитку партнерських відносин, зростанню довіри й поваги між чоловіком і жінкою.

Слід зазначити, що творчий спадок М. Чернишевського загалом та його роман «Що робити?», вважається вагомою теоретичною передумовою усвідомлення гендерної дискримінації відповідальність за яку, як стверджував сам письменник, лежить на чоловікові. Адже, М. Чернишевський та інші соціал-демократи (М. Пирогов, І. Сеченов, М. Костомаров), як стверджує А. Митрофанова, одними з перших у Російській імперії почали обговорювати проблему гендерної диференціації і стратифікації суспільства, її асиметрії, несправедливості та необхідність подолання цієї проблеми [60, с. 60–62]. На її думку, подібні ідеї є свідченням демократизації у розумінні та ставленні до існуючого тривалий час класичного (на основі патріархального світогляду) поділу на приватне/жіноче і суспільне/чоловіче життя та поштовх до розбудови відносин на нових, для того часу партнерських засадах.

Попри наявність раціонального зерна у висновках А. Митрофанової, на наш погляд, дослідниця гіперболізує роль тогочасних українських та російських соціал-демократів у розвитку жіночого питання. У працях усіх згаданих нею дослідників, і навіть самого М. Чернишевського, жіноче питання залишається другорядним. Так, приміром, у романі «Що робити?», окремі феміністичні ідеї розвиваються на тлі засадничих для тогочасного суспільства етичних проблем. Натомість більшість соціал-демократів, у тому числі й ідейно близький до них М. Костомаров, вели мову про звільнення посполитих народів, залишаючи жіночу тематику на маргінесі своєї уваги.

Певний вплив на переосмислення соціального статусу жінки насамперед у Російській імперії мала ідея «всеєдності» В. Соловйова. Мислитель розвивав філософсько-платонічні ідеї про Ерос, піднесення чуттєвості, підкреслював моральну цінність любові між жінкою і чоловіком, заперечував аскетизм у

відношенні між ними. У статті «Сенс любові» [83] він, по суті, вперше в історії християнської думки порушив питання про сенс любові між статями. Роз'яснюючи цю засадничу для християнства вимогу, мислитель прийшов до висновку, що вона слугує не для продовження роду шляхом дітонародження, а для вдосконалення особистості, котре відбувається завдяки «з'єднанню неба з землею», «духовного з тілесним», «божественного з людським». Саме з огляду на це, В. Соловйов називає любов «процесом боголюдським» [83].

Вчення В. Соловйова про «всеєдність» загалом та його тлумачення сенсу любові, на наш погляд, стало вагомим кроком на шляху емансипації людини з «рабства об'єктивності», з-під «влади загального, родового», оформленого в норми патріархату. Для тогочасної Росії і значної частини українського суспільства, такий поворот проблеми означав спробу вийти за межі її традиційної культури, знайти і теоретично подолати «межу», принаймні в тому, що стосувалося обґрунтування ролі і призначення жінки, осмислення «нових» паритетних стосунків між статями, оскільки традиційна російська культура прославляла жінку в першу чергу як силу родову – як матір. Мати-земля, Богородиця – ось набір архетипів цієї культури, що позначають місце і функцію жінки [60, с. 65–67].

Стверджуючи наявність теоретичних передумов для розвитку ідеї гендерного паритету у творчості В. Соловйова, ми все ж цілком свідомі того, що світоглядні уявлення традиційної культури, котра в основі своїй була християнською, мали вагомий вплив на становлення філософських поглядів мислителя. Так, приміром, у його працях Бог – це завжди Батько, Він, – чоловіче начало. Натомість «душа світу», як стверджують Н. Хамітов та С. Крилова, асоціюється у філософа з образом Вічної Жіночності, з Премудрістю, з Софією. Саме з огляду на це, дослідники вважають, що у творчості В. Соловйова, «істина людина у повноті ідеальної особистості ... не може бути тільки чоловіком або тільки жінкою, а повинна бути вищою єдністю обох», тим самим розв'язуючи «суперечності чоловічого і жіночого, а також життя і смерті» [104, с. 194].

Попри цілий ряд амбівалентних для розвитку гендерного паритету положення філософського вчення В. Соловйова про «всеєдність», на наш погляд,

воно може розглядатися як одна з важливих сходинок на шляху подолання гендерної нерівності, як мінімум з огляду на те, що мислитель прагнув подолати притаманний модерному інтелектуальному дискурсу дуалізм, котрий, як уже було зазначено був однією з причин знецінення соціальної ролі жінки. Подібні устремління проглядаються і у працях З. Гіппіус, котра, перебуваючи під ідейним впливом філософії В. Соловйова, чимало уваги приділила розробці теми андрогінії, нерозривно пов'язаній з прагненням поєднати в одній особі чоловічі та жіночі якості. Утім, говорити про якість особливі надбання дослідниці у розвитку гендерної теорії, ми, на жаль, не можемо. Певною мірою це зумовлено тим, що публікувалася вона під псевдонімами Антон Крайній або Лев Пушин [21, с. 107], що, на наш погляд, з одного боку, можна розглядати як закономірний наслідок обмежень, які стояли на шляху реалізації соціального потенціалу жінок на зламі XIX–XX ст., а з іншого – низький рівень самоусвідомлення у жіночому середовищі проблеми самовизначення.

Слід зазначити, що у російськомовному інтелектуальному дискурсі другої половини XIX – початку XX ст. проблема андрогінії займає непересічне місце. Так, приміром, розглядаючи антропологічну проблематику, М. Бердяєв приходять до висновку, що людина – це не чоловік і жінка, а андрогін («Сенс творчості» [11], «Метафізика статі та любові» [9]). З огляду на це. Мислитель розвиває цілком суголосну філософській позиції В. Соловйова, потребу у подоланні статі та народженні «нової людини», андрогіна, котрий поєднує у собі чоловічий і жіночий початок. Очевидно, що розвиток подібних ідей, за певних умов, міг мати плідні наслідки і сприяти розвитку паритетних відносин, утім навіть сам мислитель не зумів вийти за межі патріархальних уявлень, бо ж вважав, що андрогін – це передусім чоловік з жінкою всередині, ніж жінка, «що увібрала» в себе чоловіка» [60, с. 71–72].

Слід зазначити, що твердження М. Бердяєва щодо подолання статі та формування нової андрогінної людини, зумовлене не стільки усвідомленням потреби у переосмисленні патріархальних порядків у суспільстві, як своєрідністю та ідейним спрямуванням його філософської концепції. Мислителя цікавить шляхи реалізації свободи, яка, на його думку, виявляється повною

мірою тільки у творчому акті, який супроводжується народженням безсмертних ідей [10, с. 233–234].

Продовжуючи тему відносин між статями М. Бердяєв вважає, що результатом єдності чоловіка і жінки має бути творчий акт, внаслідок якого з'являються безсмертні ідеї [10, с. 233–234]. Вони, на думку мислителя, з'являються тільки за умови подолання того внутрішнього розколу, який спостерігається у людині у тому числі й завдяки статі. «Чоловік, – зауважує М. Бердяєв, – тільки стать, половина, він продукт світової розірваності... І жінка – стать, половина» [9, с. 25]. А тому, бути «Данте – це високе покликання, але не менш високе покликання – бути Беатріче» [10, с. 236].

Обґрунтована М. Бердяєва вимога подолання статі не відзначається простотою та однозначністю, проте привертає увагу багатьох мислителів. Так, приміром, С. Крилова, досліджуючи цю проблематику прийшла до висновку, що «подолання статевої розірваності М. Бердяєв вбачає в подоланні статі через утвердження нової цілісної індивідуальності. А після цього – з'єднання з іншою цілісною-індивідуальністю через любов-андрогінізм, що долає половинчастість через дух та в дусі» [49]. Сам мислитель відносно теми зазначав: «Любов – акт творчій, що створює інше життя, що долає рід та природну необхідність. В любові стверджується особистість, єдина, неповторна» [9, с. 25]. Загалом визнаючи раціональність зауважень С. Крилової, вважаємо за доцільне вказати, що зауваги М. Бердяєва дають усі підстави стверджувати, що він його андрогін-індивідуальність вже не потребує об'єднання з іншою індивідуальністю, оскільки реалізується в акті творчості.

На противагу російськомовній інтелектуальній традиції, де чи не єдиною умовою досягнення паритету була особистісна андрогінія, котра виявлялася у подоланні статті, у західному світі розвивалися прямо протилежні підходи. Так, приміром, Е. Фромм у роботі «Мистецтво любити» [100] зосереджує увагу на тому, що у сучасному йому світі відбувається стандартизація людей, котра називається рівністю. Це зумовлено тим, що «люди, які працюють на одних і тих же роботах, мають схожі розваги, читають одні й ті ж газети, мають одні і ті ж почуття і ідеї ... Жінка стає рівною, тому що вона більше не відрізняється від

чоловіка ... Чоловік і жінка стали схожими, а не рівними, як протилежні полюси» [100, с. 13.] Спільний знаменник чоловіки і жінки в сучасному суспільстві – це їхня функція працівника у сфері масового виробництва товарів і послуг. А працівник, як відомо, не має статі. У всякому разі, стать людини не має значення, оскільки він не грає ніякої ролі в функціональних обов'язках працівника. На своєму робочому місці чоловік і жінка рівні завдяки тому, що не мають статевих відмінностей їх службові і виробничі функції. Символом безстатевого працівника став комбінезон, який однаково пасує як чоловікам, так і жінкам.

Розмивання відмінностей між чоловіками та жінками, на думку Е. Фромма, зумовлює формування пересічних та самотніх особистостей. Подібні застороги висловлює й сучасний український вчений Н. Хамітов [103], який поміж тим чимало уваги приділив феномену андрогінії, котру, на наш погляд, можна розглядати як один з механізмів подолання статевої визначеності та особистісної унікальності.

Попри те, що з боку теоретиків гендерної теорії можуть виникати окремі критичні зауваження з приводу окремих ідей Е. Фромма, серед яких приміром може бути його ставлення щодо гомосексуалів, на наш погляд, думки вченого щодо необхідності рівноправного розвитку чоловічого і жіночого потенціалу є досить перспективними і сприяли усвідомленню потреби у розвитку паритетних відносин. Цьому певною мірою сприяла й запроваджена у США у 80- рр. ХХ ст. феміністична стратегія «різні, але рівні». Її запровадження, як доводять С. Сторожук та І. Гоян, було актуалізоване тією передуючою їй гендерно нейтральною політикою, котра сприяла активному залученню жінок в суспільну сферу, завдяки чому стала безсумнівним здобутком американського фемінізму, який сприяв постанню нових форм нерівності. Включаючись у суспільне виробництво, жінки зіткнулися з проблемою поєднання професійної і сімейної ролей. Ріст розлучень поступово формував нерівність зумовлену опікою над дітьми, які частіше за все залишалися із матір'ю. На жінку покладали такі самі обов'язки щодо матеріального забезпеченні дітей, як і на батька. Завдяки цьому, чоловіки були звільнені від значних аліментів на утримання дітей, натомість жінки були змушені поєднувати професійні і материнські обов'язки [137, с. 73].

Нові форми дискримінації призвели до зміни світоглядного вектору феміністичного руху. У його риторичі, як свідчить робота Б. Фрідан «Друга стаття» [126], з'являється проблема «специфічних прав» жінки, котрі досягнувши свободи на самореалізацію стали страждати від «феміністської містики». Таким чином, Б. Фрідан вказала на вже визрілу у американському суспільстві проблему збалансованих, паритетних відносин. На думку очільниці американського феміністичного руху, в нових світоглядних та політичних умовах, жінки мають заручитися підтримкою чоловіків та спрямувати свої зусилля на перебудову суспільних інститутів та розробку соціальних програм допомоги у вихованні дітей, оплачувані відпустки в разі хвороби дитини, гнучкий графік роботи тощо [137, с. 73].

Попри те, що висловлені у «Другій статті» ідеї, відображали реальні проблеми гендерної політики США, вони не знайшли підтримки, ані серед представниць феміністичного руху, ані широкої громадськості, що зумовило поступове вкорінення гендерно нейтральної політики, в межах якої повністю нівелювалися поділ на чоловічі та жіночі обов'язки та види діяльності. Очевидно, що така стратегія має право на існування, навіть усупереч численним критичним зауваженням щодо її спроможності забезпечити гендерний паритет.

Одним з найбільш авторитетних супротивників такого підходу став американсько-німецький психолог Е. Еріксон. У роботі «Ідентичність: юнацтво та криза» [112] мислитель аргументовано показав, що формування особистісної ідентичності у жінок відбувається набагато складніше, ніж у чоловіків. На думку вченого, це зумовлено тим, що жінки тривалий час вважалися другорядними істотами, що знаходяться за межами культурно-історичного процесу. Звісно, вчений свідомий того, що багато суспільних упереджень щодо соціального потенціалу жінок наразі вже зруйновані фемінізмом, завдяки якому жінки отримали можливість проявляти громадську активність та реалізувати свій потенціал у професійній сфері. Утім, на думку Е. Еріксона, це не призводить до встановлення гендерного паритету, бо сучасне суспільство зазвичай орієнтує особистість на розвиток лиш однієї грані: я-маскулінності чи я-фемінності.

Натомість справжній паритет можливий тільки за умови розвитку природою даною людині андрогінності.

Подібну позицію поділяла й згадана у попередньому розділі С. Бем. Дослідниця переконувала, що універсалізація гендерних ролей та образів – це вимога сучасності, котра руйнує традиційне домінування патріархальних цінностей, утверджуючи пріоритет андрогінної особистості, у якій поєднані і маскулінні і фемінні якості. Андрогінність, таким чином, постає своєрідною формою інтеграції кращих чоловічих і жіночих якостей, прояви яких залежать від ситуації й, що цікаво, не призводить до уніфікації соціальних ролей, разом сприяючи розвитку адаптативних здібностей особистості. Завдяки цьому андрогіни зазвичай виявляються найбільш успішними і з легкістю реалізують свій соціальний потенціал.

Згідно з висновками С. Бем, андрогіни здатні виходити за межі буденності, руйнувати усталені стереотипи й оминаючи гендерні конфлікти, залишатися у гармонії і з собою, і з суспільством. Реалізація їхнього соціального потенціалу здійснюється на конкурентній основі, а тому андрогіни – це той тип особистості, який орієнтований на розвиток суспільства рівних можливостей та паритетних відносин. Утім, дослідниця цілком свідома того, що для постання андрогінного типу особистості необхідно зруйнувати підвалини патріархальної ієрархії та визначити гендерну рівність. Тільки завдяки цьому будуть створені умови для вільного розвитку внутрішнього потенціалу людини, вершиною якого на думку дослідниці, є поєднання чоловічих і жіночих якостей, котре у підсумку своєму сприятиме розвитку гендерного партнерства.

Загалом поділяючи висновки С. Бем щодо соціальної респектабельності андрогінного типу особистості, все ж, на наш погляд, її твердження щодо гендерного партнерства андрогінів передусім на рівні сім'ї видаються досить сумнівними. Адже, сім'я – це історичний тип спільноти, своєрідність та тип якої обумовлений економічними чинниками [111]. Так, приміром, нуклеарна сім'я виникає у процесі переходу до індустріального виробництва, котре потребувало мобільних та взаємозалежних робітників. За тим же принципом, як показав Е. Тоффлер, формувалися і сімейні стосунки, які передбачали високий рівень

взаємозалежності чоловіка і жінки [91]. Це, на наш погляд, стало визначило головні інтенції модерного інтелектуального дискурсу. Він, як уже було зазначено, зосередив свою головну увагу на відмінності чоловічих і жіночих якостей, zarazом зацентрувавши увагу на тому, що подібний стан речей відповідає загальному інтересу [80]. Подібні переконання цілком і повністю відповідали потребам індустріального суспільства, формуючи відповідні суспільні стереотипи.

Зростання уваги до проблеми гендерної рівності відбувається паралельно з розвитком постіндустріального суспільства, котре потребує не взаємозалежних та слухняних робітників, а креативних та вільних особистостей, здатних створювати нетипові інтелектуальні продукти. Цілком очевидно, що утвердження нових суспільних пріоритетів супроводжується знеціненням модерних програм соціальної взаємодії, тим самим зумовлюючи переоцінку значення сімейних стосунків у житті людини. В нових умовах сім'я перестає бути необхідною умовою досягнення соціальної респектабельності: у постіндустріальному суспільстві немає ніяких економічних передумов для об'єднання у родини, адже креативна, цілком можливо андрогінна особистість здатна самотійно забезпечити свій добробут, залишаючись zarazом соціально респектабельною. Власне кажучи, андрогінний тип особистості – це вимога постіндустріального суспільства, яке реалізує гендерно нейтральну політику, недоліки котрої були висвітлені вище.

Очевидно, що загрози, які несе в собі розвиток особистісної андрогінії, стали головною причиною пошуку альтернативних шляхів для реалізації паритетних відносин. У цьому контексті, привабливою та ефективною може бути контрактно/договірною системою, котра останнім часом набуває чималої популярності у всьому світі. На наш погляд, це цілком закономірно, адже саме завдяки договору можна усунути згадані нами недоліки окреслених нами конкретно-історичних стратегій реалізації гендерного паритету у суспільстві. Наприклад, контракт може допомогти усунути несправедливість, зумовлену соціально - економічними, політичними, культурними чи іншими факторами, навіть у випадках коли особистісні пріоритети суперечать панівним суспільним

нормам, тим самим зумовлюючи відмову від реалізації особистісних ідеалів та потреб. Вирішення проблем, які нерозривно пов'язані з внутрішнім світом людини, не може допомогти навіть прогресивне законодавство, оскільки воно відображає тільки загальні тенденції та стандарти суспільного розвитку. Особливо гостро ця проблема проявляється у транзитивних суспільствах типу України, де законодавчі ініціативи не мають конструктивного результату, у тому числі й через відсутність суспільної підтримки.

Традиційно суспільний спротив українським законодавчим ініціативам, котрі нерідко зумовлені тільки зовнішнім тиском європейських цивілізаційних стандартів, пов'язують з низьким рівнем гендерної освіти та відсутністю фахівців здатних окреслити перспективи нових форм соціальної взаємодії, zarazом зруйнувавши підвалини усталених гендерних стереотипів. Поміж тим, на наш погляд, подібні підходи є поверховими, а відтак не спроможні повною мірою пояснити причини декларативності тих законодавчих та урядових ініціатив, котрі спрямовані забезпечити гендерний паритет в українському суспільстві. Для цього, як показав у своїй праці відомий американський вчений Дж. Гайдт, не достатньо мати знання про деякий цивілізаційний стандарт, а потрібно мати зовнішні умови для його утвердження. Зокрема, вчений стверджує, що у суспільствах з високим рівнем екзистенційного тиску, а це зазвичай традиційні (аграрні) суспільства, добробут яких нерідко залежить від зовнішніх щодо людини умов, та індустріальні суспільства, у яких добробут людини залежить від кількості вироблених нею продуктів, панують цінності виживання. У міру того, як суспільство стає багатшим, екзистенційний тиск зменшується, а цінності людей змінюються – вони починають піклуватися про права жінок, права тварин, права геїв, права людини і погіршення стану навколишнього середовища [128].

Власне кажучи, Дж. Гайдт веде мову про те, що утвердження паритетних відносин та поваги до іншого не можливе за умов високого екзистенційного тиску. Це, своє чергою, дає підстави стверджувати, що спротив українського населення багатьох гендерним ініціативам – це не просто суспільне упередження, яке може бути зруйноване засобами відповідної освіти, а цілком

закономірна ситуація, котра зумовлена цілим рядом економічних та політичних чинників. Це, своєю чергою, дає підстави говорити, що утвердження гендерного паритету – це не «містечкова» чи другорядна жіноча проблема, а стратегічна мета, реалізація котрої свідчитиме про зростання добробуту в усьому українському суспільстві.

Висновки до II розділу

- Ідейною основою гендерної програми патріархального світогляду є принцип доцільності, котрий передбачає наявність деякого наперед визначеного і, що важливо, гармонічного стану, відповідність якому сприяє формуванню найбільш ефективної соціальної взаємодії. У античній філософській традиції, він був виражений у концепті «згідно з природою», який продукував відмінні програми соціальної взаємодії.

- Ідеалізм Платона став ідейною основою зародження програми гендерної рівності з огляду на те, що мислитель вів мову про життя «згідно з природою» держави та «згідно з природою» людини як такої, що у підсумку своєму призвело до знецінення ним статевих відмінностей. Підкреслено, що Платон не ставив за мету спростовувати або знецінити звичаєві норми давньогрецького суспільства, а прагнув поглянути на державу, побудовану згідно з її власною «ідеальною» природою.

- Переосмислення Аристотелем онтології Платона, визначило напрям розвитку його соціально-філософських поглядів, проте не призвело до спростування панівного у цей час концепту «згідно з природою». Вчений вважав, що соціальна та гендерна нерівність має онтологічне підґрунтя і визначена якісними відмінностями природи чоловіків і жінок.

- Відсутність рівноправності чоловіків і жінок в античному суспільстві, не зумовила дискримінації жінки, соціальні функції якої були не менш важливі, ніж чоловічі.

- Знецінення соціального статусу жінки розпочалося у добу Середньовіччя, мислителі якої, послуговуючись концептуалізованою Аристотелем бінарною опозицією форми і матерії, вказували на згубний для

духовного зростання характер жіночих якостей, zarazом підкреслюючи жіночу гріховність.

- Посилення патріархальних позиції у новоєвропейському світогляді було зумовлене своєрідністю онтологічних уявлень та відповідних їм пізнавальних завдань. Останні, мали асоціативний зв'язок з попередньою інтелектуальною традицією, що цілком і повністю виявилось, з одного боку, у численних закликах до звільнення розуму від чуттєвості, а з іншого – у прагненні картезіанського в основі своїй суб'єкта оволодіти об'єктом, тобто природою, що асоціювалася з жінкою та жіночими рисами.

- Певні зрушення у ставлення до жінок намітилися у гуманістичній в основі своїй філософії Просвітництва, що, однак, не зумовило до знецінення позицій патріархату через те, що його принципи цілком і повністю відповідали загальному інтересу. Підпорядковане становище жінки – це вимога розуму, котра продиктована вихованими чи природними відмінностями чоловічих та жіночих якостей.

- Необхідність переосмислення наявної біполярної статевої моделі суспільства показав дещо епатажний австрійський мислитель О. Вейнінгер. Він спростував доцільність статевого поділу суспільства, що однак не стало підставою для визнання мислителем рівності та рівноправності усіх людей, у тому числі й жінок.

- Концептуальною основою патріархату у ХХ ст. стали напрацювання та теоретичні висновки З. Фрейда щодо своєрідності формування статевої ідентичності, окреслив вплив цього процесу на усе подальше життя людини та утвердив норми та відхилення у психічному розвитку людини й передусім жінки. Окремі положення його вчення лягли в основу гендерної дискримінації, котра була незмінним супутником життя та самовизначення жінок у ХХ ст.

- Незважаючи на панування патріархальних стереотипів майже до кінця ХХ ст., в інтелектуальному дискурсі робилися поодинокі спроби показати несправедливе ставлення до жінки, котра займає підпорядковане становище через зовнішній патріархальний тиск, а не відмінність природних задатків. Поміж тим, подібні спроби не мали особливого соціального резонансу, у тому

числі й через брак економічних та світоглядних передумов для переосмислення норм соціальної взаємодії.

- Перші зрушення у ставленні жінок до свого соціального становища намітилися після Великої Французької революції, програмові гасла котрої заклали підвалини для знецінення станових, а частково і майнових, привілеїв, тим самим сприяли утвердженню ідеї всезагальної рівності. Її утвердження у суспільному світогляді стало ідейною підвалиною переосмислення соціального потенціалу жінки, не зумовлюючи при цьому зміни її соціального статусу чи помітних суспільно-політичних трансформацій у напрямку утвердження гендерного паритету.

- Зміна соціального статусу жінки та активізація жіночого руху відбулася під впливом капіталізму, який зумовив залучення жінки у сферу суспільного виробництва, поміж тим не забезпечивши її конкурентоспроможність на ринку праці. Необхідність врівноваження соціальної дисгармонії стала причиною активізації першої хвилі жіночого руху проти дискримінації жінки у правовому, політичному та економічному житті.

- Започатковані у ряді європейських країн світоглядно-політичні трансформації, знайшли своє відображення на українських теренах, де однак жіночий рух першої хвилі не мав чітко визначеної специфіки. На противагу ліберально орієнтованим вимогам жіночому руху країн Заходу, він ставив більш широку мету – подолання класової нерівності та соціальної несправедливості, що призвело не тільки до знецінення жіночого питання, а й сприяло постанню нових форм поневолення жінки у радянський період.

- Головною світоглядною передумовою для актуалізації проблеми гендерної рівності стало переосмислення соціального потенціалу світського гуманізму після Другої світової війни та визнання свободи та рівності головними соціальними пріоритетами. Ці вимоги були закріплені міжнародним правом, проте не одразу отримали своє практичне впровадження, що й стало причиною постання другої хвилі фемінізму, прихильниці якої приділили чимало уваги осмисленню причин підпорядкованого становища жінки, заразом спрямувавши свої зусилля на подолання гендерної дискримінації.

- Незважаючи на загальну спорідненість загальних вимог, фемінізм другої хвилі не був однорідним напрямком і визначався різноманітністю політичних та економічних домагань. Зокрема, прихильники ліберально орієнтованого крила фемінізму вважали, що здолати історично сформовану гендерну дискримінацію можна завдяки ряду соціально-економічних і юридичних реформ. На противагу їм, прихильниці соціально орієнтованого фемінізму вважали гендерну нерівність одним з різновидом соціальної нерівності зумовленої капіталізмом й висували часто утопічні проекти соціальної перебудови. Третім, і що цікаво, найбільш впливовим напрямком другої хвилі фемінізму став радикальний фемінізм, прихильниці якого зосередили свою увагу на дослідженні механізмів утвердження патріархальної ієрархії та зацентували на важливих для суспільства темах гендерної дискримінації та сприяли впровадженню стратегії «гендерної подібності».

- Незмінна критика чоловічої перспективи традиційного світогляду стала однією з концептуальних передумов переосмислення та знецінення панівної у Європі доби Модерну етики індивідуалізму, котра була орієнтована на автономного та активного соціального суб'єкта представленого у цей час чоловіком та обґрунтування соціальної перспективи «етики турботи», покликаної протидіяти осуду «асоціальної» поведінки зумовленої зовнішнім тиском.

- Попри істотні інтелектуальні та суспільно-політичні здобутки фемінізму, його ідеї та соціальні програми не отримали безроздільної підтримки, що стало причиною пошуків нових соціальних стратегій забезпечення гендерної рівності у суспільстві, одним з варіантів якої може стати гендерний паритет. Його досягнення можливе завдяки частковому переосмисленню наявних суспільних ідеалів та не потребує радикальної зміни світоглядних уявлень чи уведення нових трансцендентних сутностей.

- Витоки ідеї гендерного паритету цілком сягають своїм корінням християнського світогляду, де поряд з цілим рядом дискримінаційних патріархальних положень були намічені тенденції до визнання жінки рівноцінним соціальним суб'єктом, який реалізує свій природний потенціал на

рівні родини. Попри те, що подібне світоглядне уявлення було цілком суголосне патріархальним ідеалам, його дискримінаційний характер нівелювався культом Марії католиків, та партнерськими стосунками у протестантських родинах.

- Усвідомлення потреби подолання нерівності у суспільстві, котре відбулося тільки після Другої світової війни, супроводжувалося появою цілого ряду міжнародних нормативно-правових документів спрямованих на подолання усіх форм дискримінації. Їх поява стала вагомим кроком для забезпечення гендерної рівності у тому числі й шляхом фемініциду, програма якого суперечила ідеалам та цінностям багатьох народів, у тому числі й українського.

- Однією з цікавих спроб подолання гендерної нерівності, в основі якої лежав картезіанський дуалізм, стала концепція «всеєдності» В. Соловйова, котра давала можливість реабілітувати знецінену християнством чуттєвість та показати засадничу роль любові у тому числі й плотської у процесі духовного вдосконалення людини. Цікаво, що реалізація подібного завдання супроводжувалася подоланням протиріччя між чоловічим і жіночим, а з ними й людської та гріховної в основі своїй природи.

- На противагу російській інтелектуальній традиції, де ідея андрогінії є вищим проявом духовного самовдосконалення, західноєвропейська наукова традиція позиціонує її як головну умову подолання самотності, досягнення соціальної респектабельності.

- Універсалізація гендерних ролей шляхом формування андрогінного типу особистості може сприяти утвердженню гендерного паритету у суспільстві, заразом розмиваючи підвалини нуклеарної сім'ї, що зумовило пошук альтернативних шляхів забезпечення гендерного паритету, одним з яких може стати контрактно/договірна система гендерної взаємодії, котра допомагає усунути несправедливість, зумовлену соціально-економічними, політичними, культурними чи іншими чинниками, навіть у випадках коли особистісні пріоритети суперечать панівним суспільним нормам, зумовлюючи відмову від реалізації особистісних ідеалів та потреб.

- Попри плідність і перспективність усіх розроблених в інтелектуальному дискурсі програм реалізації гендерного паритету, вони можуть

мати успіх тільки за умови максимального зниження екзистенційного тиску завдяки зростанню рівня загального добробуту у суспільстві. Це сприятиме знеціненню цінностей виживання та зростанню суспільної уваги до цінностей самовираження.

Література до II розділу

1. Августин Св. Сповідь / Пер. з латини. К.: Основи, 1996. 319 с.
2. Айслер Р. Чаша та меч: Наша історія, наше майбутнє / Пер. з англ. Н. Комарова. К.: Сфера, 2003. 355 с.
3. Аквинский, Фома. Сумма Теологии. Том 5. Вторая часть второй части. Вопросы 1- 46. Билингва латинско-русский. Пер. с лат. / По ред. Н. Лобковица, А. В. Апполонова. М.: Красанд, 2015. 560 с.
4. Антонова Н. В. Проблема личностной идентичности в интерпретации современного психоанализа, интерекционизма и когнитивной психологии. Вопросы психологии. 1996. №1. С. 131–143.
5. Аристотель О возникновении животных. Кн. 2. URL: <http://simposium.ru/ru/node/978> (дата звернення: 17.10.2017).
6. Арістотель. Політика. К.: Основи, 2000. 239 с.
7. Бальзак О. Блеск и нищета куртизанок М.: Смарт, 2010. 496 с.
8. Белл Х. Феминистская теория: от края к центру. (гл. II. Феминизм – движение против угнетения по признаку пола). Антология гендерных исследований. Сб. пер. / Сост. и комментарии Е. И. Гаповой и А. Р. Усмановой. Мн.: ПроPILEI, 2000. С. 236–253.
9. Бердяев Н. А. Метафизика пола и любви. Эрос и личность: Философия пола и любви. М.: Прометей, 1989. 10 с.
10. Бердяев Н. А. Новое религиозное сознание и общественность / Составление и комментарии В. Сапова. М.: Канон+, 1999. 464 с.
11. Бердяев Н. А. Смысл творчества: Опыт оправдания человека. М. : [б. и.], 1916. 358 с.
12. Березина О. В. Гендерный аспект бедности в современном российском обществе: Социально-философский анализ. URL: <http://www.dissercat.com>

/content/gendernyi-aspekt-bednosti-v-sovremennom-rossiiskom-obshchestve-sotsialno-filosofskii-analiz (дата обращения: 11.08.2018).

13. Білоцерківська Т. О. Антигуманні початки інквізиційного процесу за «молотом відьом». Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави: матеріали II Всеукраїнської наукової конференції молодих науковців, аспірантів і студентів (Одеса, 5-6 грудня 2003 р.). Одеса, 2004. С. 187–189.
14. Бовуар Симона де. Друга стаття/ Перекл. з франц./: У 2 т. К.: Основи, 1991. Т.1. 390 с.
15. Богачевська-Хом'як М. Організація жінок у Східній Україні на зламі XIX – XX століть. Записки НТШ: Т. 225: Праці іст.-філос.секції. Л., 1993. С. 258–277.
16. Брандт Г. А. Современный феминизм: переворот в историко-философской антропологической традиции Западной Европы. Адам и Ева. Альманах гендерной истории, 2003, №6. С. 148–198.
17. Брандт Г. А. Мужской и женский принцип пола в философии жизни Георга Зиммеля. URL: <https://studfiles.net/preview/460496/> (дата звернення: 2016.06.18).
18. Браун П. Тіло і суспільство. Чоловіки, жінки і сексуальне зречення в ранньому християнстві. Пер. з англ. В. Т. Тимофійчука. К.: Мегатайп, 2003. 520 с.
19. Бузескул В. П. Женский вопрос в древней Греции. Харьков, Кн. маг. П.А. Брейтигама, 1905. 42 с.
20. Бурдьє П. Мужское господство. Бурдьє П. Социальное пространство: поля и практики. СПб.: Алетейя, 2005. URL: <http://bourdieu.name/files/domination.pdf> (дата звернення: 09.03.2018.).
21. Бялик Б. А. Литературный процесс и русская журналистика конца XIX – начала XX века. 1890–1904. Социал-демократические и общедемократические издания. Москва: Наука, 1981. 391 с.
22. Вейнингер О. Пол и характер. Принципиальное исследование. М.: Академический Проект, 2012. 392 с.

23. Виттиг М. Прямое мышление и другие эссе. Пер. с англ. О. Липовской. М.: Идея-Пресс. 2002. 108 с.
24. Волынский А. Мадонна / Вейнинггер О. Пол и характер: Принципиальное исследование. Пер. с нем. М.: Академический проект, 2012. 392 с.
25. Воронина О. А. Феминизм и гендерное равенство. М.: Эдиториал УРСС, 2003. 320 с.
26. Всеобщая декларация прав человека. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 17.10.2017).
27. Гегель Г. В. Ф. Философия права. Пер. с нем.: М.: Мысль, 1990. 524 [2] с.
28. Говорун Т., Кікінежді О. Стать та сексуальність: психологічний ракурс. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 1999. 165 с.
29. Головашенко І. О. Становлення теорії гендеру / Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. К.: «К.І.С.», 2004. С. 78–109.
30. Гомілко О. Відмова від тіла: метафізична помилка сучасного фемінізму. Філософська думка. Український науково-теоретичний часопис. Інститут філософії НАН України. Центр практичної філософії, К., 2001. № 1. С. 91–100.
31. Городяненко В. Г. Соціологія. Підручник. Київ Видавничий центр «Академія». 2003. URL: http://www.ebk.net.ua/Book/sociology/gorodyanenko_sotsiologiya/part3/31404.htm (дата звернення: 17.10.2017).
32. Гоян И.Н., Сторожук С.В., Стратегии гендерного равенства как элемент социальной политики. Социальное воспитание. 2018. №1. С. 14–25.
33. Градскова Ю. В. Гендерная идеология в Советской России. Введение в гендерные исследования: учеб. пособие / Под ред. И. В. Костиковой. М.: Изд-во МГУ, 2000. С. 94–107.
34. Градскова Ю. В. Женские движения XIX-XX вв. и изменение гендерного сознания. Введение в гендерные исследования: учеб. пособие / Под ред. И. В. Костиковой. М.: Изд.-во МГУ, 2000. С. 73–94.
35. Гуж де О. Декларация прав женщины и гражданки. URL: http://read.newlibrary.ru/read/olimpija_de_guzh/deklaracija_prav_zhenshiny_i_grazhdanki.html (дата звернення: 11.02.2019).

36. Гусева Ю. Е., Румянцева П. В. Феминизм как предпосылка возникновения гендерных исследований в психологии. Гендерная психология. 2-е изд. / Под ред. И. С. Клециной. СПб.: Питер, 2009. С. 96–106.
37. Дворкин А. Порнография: новый терроризм. URL: <http://womention.org/dworkin-pornography-the-new-terrorism/> (дата звернення: 21.05.2017)
38. Джонсон Р. А. Он. Глубинные аспекты мужской психологии / Пер. В. Мершавка. Х. : Фолио ; М. : Ин-т общегуманитарных исследований, 1996. 190 с.
39. Дидро Д. Собрание сочинений в десяти томах. Том 08. / Под общей редакцией И.К. Луппола. Москва-Ленинград: Художественная литература, 1937. 416 с.
40. Женщины, познание реальность: Исследования по феминистской философии / Сост. Э. Гарри, М. Пирсел; Пер. с англ. М.: «Российская политическая энциклопедия» РОССПЭН, 2005. 440 с.
41. Історичні передумови сучасного жіночого руху. Інформаційний бюлетень Українського інституту соціальних досліджень. 2009. № 11 (36).
42. Кант И. Антропология с прагматической точки зрения. URL: http://www.bim-bad.ru/docs/kant_anthoropology.pdf (дата звернення: 11.02.2018)
43. Колонтай А. Брак и быт. Рабочий суд. 1926. № 5. С. 363–378.
44. Колонтай А. Дорогу крылатому Эросу. Молодая гвардия. № 3. (май).
45. Кон И. Мужчина в меняющемся мире. 2007. URL: http://www.e-reading.club/chapter.php/104262/2/Кон_-_Muzhchina_v_menyayushchemsya_mire.html (дата звернення: 17.10.2017)
46. Кондорсе Ж.А. О допущении женщин к избирательному праву. Женский весник. 1911. № 12. С. 256.
47. Королева Т. А. Женское движение: генезис и эволюция. Вестник Томского государственного университета. № 368. 2013. С. 44–50 с.
48. Королева Т. В. Женское движение в годы Великой французской революции. Метаморфозы истории. 2002. №. 2. С. 170-186.

49. Крилова С. А. Стать та любов: від гендерної рівності до гендерного партнерства URL: https://www.filosof.com.ua/Jornel/M_39/Krylova_1.htm (дата звернення: 2017.09.11).
50. Ксенофонт. Домострой. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Article/ksen_dom.php (дата звернення: 17.10.2017).
51. Лионский Иринея (святой). Против ересей. Доказательство апостольской проповеди. СПб.: Издательство Олега Абышко, 2008. 672 с.
52. Лосев А. Ф. Философия. Мифология. Культура. М.: Политиздат, 1991. 525 с.
53. Маланчук-Рибак О. З. Жіночий рух як ідеологія і практика суспільних змін. Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. К.: «К.І.С.», 2004. С. 182–218.
54. Маркс К. Критика Готской программы. URL: <https://www.marxists.org/russkij/marx/1875/gotha.htm> (дата звернення: 21.05.2018)
55. Марценюк Т. Гендерна рівність і недискримінація: посібник для експертів і експерток аналітичних центрів. К., 2014. 65 с.
56. Мельник Т., Кобилянська Л. 50/50: Сучасне гендерне мислення: Словник К.: «К.І.С.», 2005. 280 с.
57. Мироненко І. Сказано, «жінщина»: Жіночий Рух в Україні: погляд у минуле з надією на майбутнє. Березіль. 1994. №7. С. 127-131.
58. Митрофанова А. В. Проблема пола в европейской философии и общественно-политической мысли (Античность – Средние века и Возрождение). Введение в гендерные исследования: учеб. пособие / Под ред. И.В. Костиковой. М.: Изд-во МГУ, 2000. С. 27–44.
59. Митрофанова А. В. Проблема пола в европейской философии и общественно-политической мысли Нового времени. Введение в гендерные исследования: учеб. пособие / Под ред. И. В. Костиковой. М.: Изд-во МГУ, 2000. С. 44–60.
60. Митрофанова А. М. Мужчина и женщина в философской и общественно-политической мысли России XIX-XX вв. Введение в гендерные

- исследования: учеб. пособие / Под ред. И.В. Костиковой. М.: Изд.-во МГУ, 2000. С. 60–78.
61. Міл Дж. С. Про свободу: Есе / Пер. з англ. К: Основи, 2001. С. 365–393.
  62. Мілет К. Сексуальна політика. К.: Основи, 1998. 619 с.
  63. Монтескьє Ш. Л. О духе законов. М.: Мысль, 1999. 674 с.
  64. Наэм Дж. Зигмунд Фрейд: психиатрическое оправдание идеи превосходства мужчин. Психология и психиатрия в США. М.: Прогресс, 1984. URL: <http://psylib.org.ua/books/nahem01/txt09.htm> (дата обращения: 17.10.2017).
  65. Неттесгеймский, Агриппа (Генрих Корнелий). Речь о достоинстве и превосходстве женского пола. М.: Эннеагон Пресс, 2010. 64 с.
  66. Олійников О. А. Сучасні підходи до класифікації психологічного захисту особистості. Вісник Національного університету оборони України 3 (22) /2011 С. 152–156.
  67. Остен Дж. Гордость и предубеждение. М.: Мартин, 2015. 371 с.
  68. Палагнюк М. М. Гендерна проблематика: виклики сучасності. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2015. Вип. 60. С. 73-83.
  69. Пекинаская декларация и Платформа действий. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_507 (дата звернення: 12.06.2018)
  70. Пизанская К. Книга о Граде Женском. Пятнадцать радостей брака и другие сочинения французских авторов XIV–XV веков / Составитель и ответственный редактор Ю. Л. Бессмертный. М. : Наука, 1991. С. 218–256.
  71. Платон. Держава К.: Основи, 2000. 355 с.
  72. Пушкарева Н. Феминизм: идеи и лица. URL: <https://www.feminisnts.info/феминизм/феминизм-идеи-и-лица> (дата звернення: 21.09.2015).
  73. Рингельхайм Дж. Женщины и Холокост: переосмысление исследований. Антология гендерных исследований. Сб. пер. / Сост. и комментарии Е. Гаповой и А. Усмановой. Минск: Пропилеи, 2000. С.254-279.

74. Рубан О. В. Гендерно-рольовий баланс у бутті сучасної людини: екзистенціальний вимір. Філософські науки: традиції та інновації. Науковий журнал №2 (4), Суми, 2011. С.151–158.
75. Рубан О. В. Лівий фемінізм та гендерно-рольова проблематика. Марксизм та сучасність: Політекономічний, філософський та соціально-логічний виміри глобальної кризи (до 100-річчя виходу книги Рози Люксембург «Накопичені капітали»)(21-22 листопада 2013 р.; м. Київ Україна) / уклад.: Новіков Б.В., Піхорович В.Д., Дерев'янка А.В. К.: НТУУ «КПІ», 2013. С. 191–192.
76. Рубан О. В. Становлення гендерних досліджень на пострадянському просторі. Актуалізація проблеми гендерних ролей. Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. праць / Гол. ред. В. В. Лях. Вип. 65. К.: Академічний Центр «Аналітика», 2007. 256 с.
77. Рубан О. В. Традиційні і новітні ролі чоловіка і жінки як проблема філософії статі. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Дні науки 2005» (Дніпропетровськ, 2005). С. 38-39.
78. Рубан О. Реалії та перспективи гендерного партнерства в Україні на початку ХХІ століття (світоглядний аспект). Європейські цінності та українські реалії (до 80-ліття від дня народження О. Ш. Яценка): зб. наук. праць. Філософські діалоги 2012. К., 2012. С. 324–326.
79. Рубин Г. Обмен женщинами, заметки по политекономии пола. Антология гендерных исследований. Сб. пер. / Сост. и комментарии Е. И. Гаповой и А. Р. Усмановой. Мн.: Пропилеи, 2000. С. 99–113.
80. Руссо Ж.-Ж. Эмиль, или О воспитании. Педагогические сочинения : в 2 т. / под ред. Г. Н. Джибладзе; сост. А. Н. Джуринский. Москва: Педагогика, 1981. Т.1. 656 с.
81. Сексология и андрология / Бойко Н. И., Борисенко Ю. А., Быстров А. А., и др. К.: Абрис, 1997. 870 с.
82. Скотт Дж. Жіноча історія. Гендерний підхід: історія, культура, суспільство / Під редакцією Л. Гентош, О. Кісь. Львів ВНТЛ-Класика, 2003. С. 97–110.

83. Соловьев В. Смысл любви. URL: <https://iknigi.net/avtor-vladimir-solovev/105591-smysl-lyubvi-vladimir-solovev/read/page-1.html> (дата обращения: 2018.04.17).
84. Статут Ради Європи (Лондон, 5 травня 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001 (дата зверення: 12.06.2018)
85. Сторожук С. В. Гоян І. М., Федик О. В. Ідейні засади гендерної дискримінації. Науковий вісник НУБіП України. Серія: Гуманітарні студії. 2019. №. 295. С. 40–51.
86. Сторожук С. В., Гоян І. М. Гендерна рівність у транзитивних суспільствах: проблеми і перспективи. Науковий вісник НУБіП України. Серія: Гуманітарні студії. С. 18–29.
87. Стребкова Ю. Концептуалізація чоловічого та жіночого як соціально значимого у європейській філософській традиції». URL: http://novyn.kpi.ua/2006-3/14_Strebkova.pdf (дата звернення: 18.09.2018).
88. Сумцов Н. Ф. О свадебных обрядах, преимущественно русских. Харьков, 1881. 206 с.
89. Тертуллиан К. С. Ф. Избранные сочинения. М.: Прогресс-Культура, 1994. 448 с
90. Топ-10 гендерної політики, К. 2015, Програма РАДА, Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда-Україна» Міністерство соціальної політики України Гендерна стратегічна платформа Комітет Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин та міжнародних відносин, 49 с.
91. Тоффлер Э. Третья волна. М.: АСТ, 1999. 371 с.
92. Турен А. Возвращение человека действующего. Очерк социологии. М.: Научный мир, 1998. 204 с.
93. Українки в історії / С. Андрусів [та ін.] ; ред. В. Борисенко. К. : Либідь, 2004. 326 с.
94. Файерстоун С. Диалектика пола. Обоснование феминистской революции. URL: <https://genderlibrary.files.wordpress.com/2015/02/shulamith-firestone.pdf> (дата обращения: 21.05.2018)

95. Феминизм в общественной мысли и литературе / Ред. Р. Р. Оганян. М.: Грифон, 2006. 400 с.
96. Феминизм: перспективы социального знания. М.: ИНИОН, 1992. С. 56–76.
97. Филлипс Ч. Т. Феминизм и семья: историко-социологический анализ под ред. А. И. Антонова. М.: «Грааль», 2002. 176 с. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/antonov/01.php (дата обращения: 11.04.2018).
98. Фрейд З. Очерки по психологии сексуальности. К.:Здоровья, 1990. 144 с.
99. Фридан Б. Загадка женственности. М.: Прогресс; Литера, 1994. 496 с.
100. Фромм Э. Искусство любви: Исследование природы любви. Мн.: Полифакт 1990. 80 с.
101. Фуллер М. Женщина в девятнадцатом столетии. Феминизм: проза, мемуары, письма / Под ред. Мириам Шнейр. Пер. с англ. М., 1992. 99 с.
102. Хамітов Н. В. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. 2-е видання, виправлене і доповнене. К.: КНТ, 2018. 394 с.
103. Хамитов Н. Философия и психология пола. Серия «Проблемы человека». К.: Ника-Центр, 2001. Вип. 1. 224 с.
104. Хамітов Н., Гармаш Л., Крилова С. Історія філософії Проблема людини та її меж: Навчальний посібник / Під ред. Н. Хамітова. (2-е вид. перероб. та доп.) К.: КНТ, Центр навчальної літератури, 2006. 296 с.
105. Хорни К. Женская психология. СПб.: Вост.-Евр. ин-т психоанализа, 1993. 224 с. URL: http://www.pseudology.org/Psychology/Horney_GenskayaPsyho/01.htm (дата обращения: 11.04.2018).
106. Чернышевский Н. Г. Что делать? Л.: Художественная литература, 1971. 469 с.
107. Чухим Н. Візія жінки у західній філософській традиції (від античності до модерну). К.: Київський інститут гендерних досліджень, 2006. 192 с.
108. Чухим Н. Д. Проблематика статі: виникнення та генеза. Основи теорії гендеру: навчальний посібник. К.: «К.І.С.», 2004. С. 30–79.
109. Шалаева К. Экологический феминизм как политическая повестка дня. Женщины региона ЦВЕ/ННГ в контексте устойчивого развития (Путь от

- Йоханнесбурга-2002 к Киеву-2003). Отчет по проекту. К.: ТОВ «Арлекино», 2003. С. 41–51.
110. Шпренгер Я., Инститорис Г. Молот ведьм. М: Атеист, [1932]. 299 с.
  111. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/engels/index.php (дата обращения: 12.06.2018)
  112. Эрикссон Э. Идентичность: юность и кризис: пер. с англ. / Общ. ред. и предисл. А. В. Толстых. 2-е изд. М.: Флинта: МПСИ : Прогресс, 2006. 352 с.
  113. Эстес К. П. Бегущая с волками. Женский архетип в мифах и сказаниях. Пер. с англ. К.: София, М.: Гелиос, 2001. 496 с.
  114. Юнг К. Г. Либидо, его метаморфозы и символы: Пер. с нем. СПб.: Вост.-Евр. ин-т психоанализа, 1994. 416 с.
  115. Янчук Е. И. Феминизм. Новейший философский словарь: 3-е изд., исправл / ред. А. А. Грицанов. Мн.: Книжный Дом, 2003. С. 1080.
  116. Bem S.L. The measurement of psychological androgyny. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 1974, №42, P. 155–162.
  117. Bluestone N. H.. *Women and the Ideal Society: Plato's Republic and Modern Myths of Gender*. University of Massachusetts Press, 1987. p. 238.
  118. Bluestone N.H. *Women and the Ideal Society: Plato's Republic and Modern Myths of Gender*. Oxford: Berg, 1987. 238 p.
  119. Charles H. Kahn *Anaximander and the Origins of Greek Cosmology*. Columbia University Press, New York, 1960. URL: http://www.nsu.ru/classics/Wolf/Kahn_2.htm (Accessed: 17.05. 2017)
  120. Delphy C. and Leonard D. *Class Analysis, Gender Analysis and the Family. Gender and Stratification / Edited by Rosemary Crompton and Michael Mann*. Polity Press, 1986. Pp. 57–74.
  121. Delphy C. *Close to Home*. Amherst: University of Massachusetts Press. *Feminist Approaches to Nursing History Melchior West J Nurs Res*. 2004. Pp. 340–355.
  122. Donovan J. *Feminist Theory: The Intellectual Traditions* (3rd edition). Bloomsbury Academic, 2000. 304 p.

123. Fedyk O., Storozhuk S., Hoian I., Conceptual modern gender policy challenges. Cherkasy University Bulletin: Philosophy. 2019. 2. P. 15-23.
124. Firestone Sh. The Dialectic of Sex: The Case for Feminist Revolution (New York: William Morrow, 1970).
125. Fourier Ch. Théorie des quatre mouvements et des destinées générales: prospectus et annonce de la découverte. Oeuvres complètes de Charles Fourier. P.: Bureaux de la Phalange, 1841. V. 1. 484 p.
126. Friedan B. The Second Stage. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1998. 357 p.
127. Goian I., Storozhuk S. Socio-Cultural and Ideological Preconditions of Gender Equality. Future Human Image. 2017, Vol. 8, Pp. 149–159.
128. Haidt J. How Capitalism Changes Conscience. URL: <https://www.humansandnature.org/culture-how-capitalism-changes-conscience> (Accessed: 17.05. 2017)
129. Hippel Theodor Gottlieb Von, On Improving the Status of Women. Wayne State University Press; First English Edition, 1979. 232 p.
130. Hubbs J. Mother Russia: The Feminine Myth in Russian Culture. Bloomington, 1988. 123 p.
131. Lange L. Woman is Not a Rational Animal. Discovering Reality, N. Y. 1983. URL: https://doi.org/10.1007/0-306-48017-4_1 (Accessed: 17.05. 2017)
132. Matossian M. K. In the Beginning, God was a Woman. Journal of Social History. 1973. V. 6. № 3. Pp. 325-343.
133. Okin S. Women in western political thought. Princeton Academic Press. 1992. 416 p.
134. Philon. Question and Answers on Exodus, Loeb Classical Library, vol. 1.1. P. 15–16.
135. Richards J. The Sceptical Feminist (RLE Feminist Theory): A Philosophical Enquiry 1st Edition. Routledge; 1 edition (October 11, 2012). 320 p.
136. Rossi A. S. The Feminist Papers: From Adams to de Beauvoir. Northeastern University Press; Reprint edition (May 19, 1988). 716 p.

137. Storozhuk S., Hoian I., Gender equality as a modern phenomenon. Anthropological Measurements of Philosophical Research, 2017, Vol. 11, Pp. 71–83.
138. Storozhuk S., Goian I. Greek «Φyziz» as the basis of gender stereotypes. Anthropological Measurements of Philosophical Research. 2016. Vol. 10. Pp. 78–89.
139. Wollstonecraft M. A vindication of the rights of woman, with strictures on political and moral subjects. URL: <http://www.gutenberg.org/cache/epub/3420/pg3420.txt> (Accessed: 2018.08.18).

РОЗДІЛ 3. ГЕНДЕРНІ РОЛІ В КОНТЕКСТІ ІДЕНТИЧНОСТІ, СТЕРЕОТИПІВ ТА КОНФЛІКТІВ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ

3.1 Гендерні ролі та гендерна ідентичність

Вплив часу, обставин та критичних подій в житті людини сприяють змінам які впливають на «ядро» особистості – ідентичність. Ідентичність людини змінюється протягом її життя, завдяки знанням, які людина отримує у процесі життєдіяльності, й передусім спілкування з іншими людьми. Це призводить до видозміни стилю життя та модифікації гендерних ролей, проте не гендерної ідентичності. Вона, як відомо, є однією з тих констант людського життя, які мало піддаються докорінним змінам, проте можуть помітно варіюватися, як під впливом зовнішніх обставин, так і у процесі особистісного саморозвитку. Особливо яскраво подібні процеси проглядаються в останні десятиліття – жорстка заданість чоловічих і жіночих ролей характерних для патріархального суспільства руйнується завдяки активному залученню жінок у ті сфери суспільного виробництва, котрі традиційно вважалися чоловічими. Жінки, зазвичай під тиском зовнішніх обставин, не тільки швидко засвоюють «чоловічі» ролі, а й демонструють маскулінні якості – аналітичний розум, спрямованість, змагальність, агресивність, здатність бути лідером, активність, наполегливість тощо. Невідповідність належного та дійсного нерідко зумовлює когнітивний дисонанс, який виявляється, як на рівні усього суспільства, так і окремої особистості, тим самим актуалізуючи постійне звернення інтелектуального дискурсу не тільки до проблем формування гендерної ідентичності, а й проблем самовираження людини. Це, своєю чергою, зумовлює включення у контексті дослідження гендерно-рольової тематики.

Модерна культура не знала суперечності між статевою та гендерною ідентичністю завдяки пануючій у цей період тенденції до пояснення соціальних явищ біологічними чинниками. Це стало однією з причин історично сформованої ментальної відмінності між чоловіками і жінками, що цілком аргументовано показав австралійський письменник А. Піз, добре виражають поведінкові

особливості чоловіків і жінок [74, с. 92–106]. Поміж тим у дійсності, як доводить Г. Рубін, поміж чоловіками і жінками «більше спільного, аніж у кого-небудь з них з чимось іншим, наприклад, горами, кенгуру або кокосовими пальмами... Ідея, яка є протилежною цій, має виходити з іншого вихідного пункту, але не з природи» [89, с. 109]. Очевидно саме з огляду на це, П. Бурдье вбачає у подібних підходах концептуальне ядро сексизму, котрий зумовлює дискримінацію, тим самим сприяючи подальшому збереженню згубної для гармонійного розвитку окремої людини та усього суспільства соціальної нерівності [8, с. 21].

З огляду на зроблені зауваження, є усі підстави стверджувати, що відсутність дисонансу між статевою та гендерною ідентичністю у пронизаній патріархально орієнтованій культурі, не дає підстав говорити про співзвучність її ціннісної системи вимогам сьогодення. Ствердження нездоланної прірви між чоловічими та жіночими ролями з огляду на біологічну чи соціокультурну обумовленість їхніх особистісних якостей чи чеснот, не може сприяти сталому розвитку суспільства та забезпечувати загальне благо та мир, як мінімум з огляду на те, що не відповідає дійсності.

Слід зазначити, що переосмислення ролі біологічної складової у процесі формування особистісних якостей людини та відповідно її самопрезентації у суспільстві, не дає підстав маргіналізувати чи знецінювати значення статевої ідентичності, котра незмінно пов'язана з усвідомленням індивідом себе представником тієї чи іншої статі. Проблема з'являється тоді, коли виникає невідповідність реальної поведінки людини пануючим у суспільстві вимогам до статевої поведінки. Вона зумовлена соціальними чинниками, а не біологічною природою людини, що власне і стає причиною чіткого розмежування статевої та гендерної ідентичності, котра нерозривно пов'язана із засвоєнням гендерних установок у процесі первинної соціалізації. Інакше кажучи, гендерна ідентичність – це результат гендерно-схематизованої обробки інформації, пов'язаної з поняттям «чоловіче/маскулінне» і «жіноче/фемінне».

Очевидно, що у патріархальному суспільстві, завдяки обмеженню соціального самовизначення жінки родинним простором, суперечностей між статевою та гендерною ідентичністю не виникало. Поміж тим, у процесі

поступового залучення жінок до суспільного виробництва, виховні ідеали, а відтак і якості та поведінка жінок виявилися мало ефективними, що, й зумовило поступову трансформацію традиційних суспільних норм та гендерних ідеалів – смирення та пасивність все рідше вважаються жіночими чеснотами, котрі сприяють досягненню добробуту як окремої особистості, так і всього суспільства. Утім, не варто сподіватися на тотальну зміну гендерних ідеалів, адже навіть сьогодні, коли соціально респектабельною може стати кожна активна та креативна особистість, у суспільстві майже безроздільно панують традиційні, просвітницькі упередження щодо жіночих перспектив. Внаслідок цього, незмінним супутником самореалізації жінки, як свідчить згаданий нами у попередньому розділі приклад США, є, з одного боку, дискримінація, в основі якої лежить осуд за втрату властивої жінкам від природи «жіночності», а з іншої – фемініцид. Він виявляється у свідомому знеціненні усіляких проявів жіночності та орієнтації на чоловічі зразки поведінки з метою досягнення професійного успіху [34, с.17–18]. Головною причиною завищення жінками чоловічих досягнень та недооцінки жіночих є вплив патріархальних стереотипів, згідно з якими саме чоловіки представляють високо статусну групу [82, с. 31–33].

Звісно, не менш загрозливими видаються, особливо у випадках коли суспільство перебуває у стані транзиту, зміни ціннісної системи суспільства та гендерних стереотипів. Супротивники емансипації нерідко апелюють до того, що жінка розплачується за своє професійне зростання можливістю мати повноцінну сім'ю через 1) страх ставши мамою позбутися можливості подальшого кар'єрного зростання; 2) неспроможність сформувати збалансовані та гармонійні стосунки внаслідок девіантної поведінки 3) появу непривабливих для чоловіків маскулінних якостей тощо. Звісно, кожна з цих проблем незмінно обертається навколо проблеми виживання в умовах соціокультурних трансформацій сьогодення модерної нуклеарної сім'ї, утім для прихильників патріархату, у тому числі й у транзитивних суспільствах, такі глибокі проблеми залишаються знеціненими.

Панування цілого ряду гендерних стереотипів, зумовлює численні суперечності у процесі особистісного самовизначення, котрі стають причиною ряду особистісних конфліктів. Вони зумовлені тим, що чоловіки та жінки нерідко безапеляційно сприймаючи традиційні гендерні ідеали, здобувають суспільне схвалення, заразом втрачаючи самототожність. У таких випадках, особистість нерідко переживає внутрішній конфлікт, який є важливою перепорою для самопрезентації та досягнення соціальної респектабельності. Натомість у випадках, коли людина вибудовує свою поведінку згідно з власним самоусвідомленням і відкидає маску неприйнятої ролі, то внутрішній конфлікт здебільшого переходить у зовнішній, результатом чого можуть бути девіаційні форми поведінки, зумовлені тиском громадськості [33, с. 46].

Особливо репресивними видаються патріархальні вимоги у випадках, коли очікувані суспільством гендерні ідеали не співпадають з особистими потребами людини. Нагадаємо, що саме усвідомлення цієї суперечності активізувало розвиток феміністичного руху, представниці якого яскраво продемонстрували, що традиційне уявлення про природне покликання жінки нерідко суперечить її особистісним потребам [7, с. 124–128]. Показовим прикладом у даному контексті може бути традиційний патріархальний образ «жінки-матері». Практично безроздільне панування цього соціального ідеалу, накладає на жінку вимоги, крізь які визначається її соціальна респектабельність. Очевидно, що проблема вільного вибору материнства могла би виглядати перебільшеною за умови відсутності цілого ряду випадків, коли жінки через незалежні від них обставин не можуть народити дітей і піддаються суспільному осуду.

Звісно, наразі ми не можемо говорити про те, що від соціального тиску потерпають тільки жінки. Навпаки, чоловіки нерідко теж перебувають у стані фрустрації через невідповідність своєї поведінки утвердженому у їхньому соціальному оточенні «образу маскулінності» чи панівній системі цінностей [7, с. 185–189; 29, с. 135–136]. Пасуючи перед «жіночим наступом» у своїх традиційних сферах діяльності, чоловіки, зазвичай, уникають сфер жіночої активності, що нерідко визначає їхнє ставлення до дітей, визначає обов'язки чи їхню відсутність у домашньому господарстві, і навіть ставлення до оточуючих.

Поміж тим, сьогодні вже немає жодного сумніву у тому, що за наявності бажання, чоловіки легко справляються з так званими «жіночими обов'язками», і навіть можуть виконувати традиційно жіночі функції, прикладом яких є відпустка по догляду за дитиною.

Наведені та багато інших прикладів свідчать про те, що усвідомлення власної ідентичності та готовність до її демонстрації, незалежно від гендерних стереотипів існуючих у певному соціумі, може позитивно вплинути на розвиток особистості, а може й навпаки активізувати захисні механізми особистості, тим самим блокувати розвиток особистості. Традиційні ролі, які не співпадають з гендерною ідентичністю особистості, сприяють появі внутрішнього конфлікту. Зростання критичної частки подібних ситуацій, призводить до посилення гендерного конфлікту в суспільстві, а згодом і переосмислення норм гендерної взаємодії.

Особливо гостро усі вищезначені проблеми проявляються останнім роками, у тому числі й транзитивних суспільствах типу України. Зміни, котрі вони переживають виявляють нагальну потребу у коригуванні гендерно-рольових стосунків, тим самим актуалізуючи постійне звернення дослідників до вивчення сутності гендерної ідентичності, котра, як уже було зазначено, є переживанням власної відповідності панівним у суспільстві на певному конкретному історичному етапі образам чоловічого та жіночого [68, с. 99]. Цікаво, що за умови панування патріархального світогляду, подібний процес зазвичай може зумовлювати тільки внутрішній конфлікт, який зумовлений відчуттям неспроможності реалізувати свій соціальний потенціал. Певною мірою він зумовлений тим, що патріархальні суспільства знецінюють та засуджують невідповідну панівним стандартам девіантну поведінку, вважаючи її загрозою існуванню наявних та, що важливо, цілком відповідних ефективній соціальній взаємодії поведінкових норм та стандартів. Дещо складнішим та більш неоднозначним є процес формування гендерної ідентичності після знецінення біполярної моделі соціуму та визнання спроможності кожної особистості незалежно від статі набувати як маскулінні, так і фемінні риси. У таких умовах кожна людина має можливість свідомо обирати пропоновані

суспільством чи самотійно сконструйовані зразки поведінки, тим самим беручи на себе відповідальність за власну самототожність та самопрезентацію у суспільстві. Утім, подібна свобода поки-що далеко не завжди може захистити людину від суспільного тиску, а відтак і гендерного конфлікту.

Головною причиною дисгармонії, котра виникає у процесі формування гендерної ідентичності, згідно з висновками О. Кісь, зазвичай виступає розбіжність між зовнішньою, соціальною оцінкою, яку отримує особистість у процесі взаємодії з іншими людьми і внутрішнім переживанням себе, як носія гендерних характеристик і суб'єкта статево-специфічних ролей [48, с. 40, 51–53]. Так, приміром, в українському суспільному світогляді, усупереч соціокультурним трансформаціям сьогодення, домінують патріархальні нормативні еталони «справжнього чоловіка» і «справжньої жінки». Вони спонукають чоловіків і жінок самовизначатися у відповідності до цих еталонів, навіть попри їх невідповідність вимогам та соціальним запитам часу. Утім не кращою видається ситуація і тоді, коли люди усвідомлюють невідповідність соціальних стандартів та гендерних стереотипів запитам часу і видозмінюють свою гендерно-рольову поведінку, котра може активізувати явну чи приховану дискримінацію. Як приклад, можна згадати численні жарти з приводу української приказки «чоловік голова, а жінка – шия», або ж численні глузливі оцінки тих людей (і чоловіків, і жінок), що взаємодіють на засадах гендерного паритету.

Наше зауваження щодо своєрідності формування та наслідків репрезентації гендерної ідентичності, цілком суголосне висновкам І. Клециної. Вона стверджує, що «оцінки оточуючих щодо виразності у суб'єкта статево-специфічних характеристик, особливостей його поведінки, зовнішності, одягу як відповідного набору не відповідного до еталонів «чоловічого» і «жіночого» стимулюють рефлексію особистості у напрямі порівняння себе з еталонними моделями «справжньої» маскулінності та фемінності, існуючі і переважаючі у даному суспільстві. Результати порівняння себе як індивідуальності і себе як носія типових якостей, характерних для представників певної гендерної групи, можуть задовольняти або не задовольняти особистість, і

має відображення на ставленні особистості до самої себе» [53, с. 182–183]. Це ж, своєю чергою, впливає не тільки на самооцінку особистості, а й прояви її рольової активності. Адже, саме внаслідок порівняння своїх індивідуальних характеристик з нормативними моделями, що запропоновані суспільством, людина усвідомлює себе гармонійним та самодостатнім членом суспільства, або ж формує негативну оцінку про себе. Через невідповідність соціальним стандартам/еталонам зазвичай виникає внутрішньо особистісний гендерний конфлікт.

Звісно, реалії життя переповнені протиріччями, а тому сьогодні, поряд з патріархальними світоглядними орієнтирами все більшої популярності набувають паритетні [84, с. 107]. Певною мірою це зумовлено тим, що в останні десятиліття, риси «маскулінності» та «фемінності» все рідше співвідносяться зі статтю, про яку нерідко нагадують тільки граматичні закінчення. Утім, і вони останніми роками дещо нівелюють апеляцію до статі завдяки використанню фемінітивів [17; 87, с. 5]. Вони знецінюють традиційний поділ ролей на «чоловічі» та «жіночі», тим самим відображаючи у мові не тільки засадничу для модерну стандартизацію, а й властиву сьогоденню універсалізацію ролей та образів. Цей процес, як доводять І. Кон [55], Є. Ільїн [45], зумовлений спільним навчанням, трудовою діяльністю і навіть одягом чоловіків і жінок. Все це у єдності своїй зумовлює не тільки універсалізацію професій, а й самої особистості. Люди (як чоловіки, так і жінки) все менше уваги приділяють гендерним приписам та еталонам, зосереджуючи заразом чимало уваги формуванню необхідних для соціальної реалізації та самопрезентації компетенцій.

Вище зроблені висновки та теоретичні зауваження знецінюють надзвичайно популярну в українській інтелектуальній традиції еволюційну теорію В. Геодакяна [24; 25], згідно з якою, чоловіки і жінки істотно різняться за своєю поведінкою. Аналізуючи культурну своєрідність різних народів, учений прийшов до висновку, чоловіки зазвичай прагнуть до більшої агресивності та конкретності, натомість жінки більш миролюбні та менше переймаються своїм статусом у соціальній ієрархії. На думку В. Геодакяна, вказана відмінність

зумовлена тим, що люди, подібно до інших живих істот, мають внутрішнє прагнення до самовідтворення, котре спонукає чоловіків до пошуку різних сексуальних контактів, а жінок – стабільного партнера, здатного забезпечити сприятливі умови для розвитку дітей [26, с. 31]. Очевидно, що подібні твердження сприяють закріпленню патріархальної системи з огляду на її спрямування на виживання людського виду.

Очевидно, що аргументи В. Геодакяна з позиції буденного світогляду можуть видаватися цілком раціональними, поміж тим, як свідчать роботи І. Кона [55; 56], Є. Ільїна [45], Є. Азарова [2], В. Кагана [46], П. Горностаї [33] та багатьох ідеологів фемінізму, вони не відповідають дійсності, проте утверджують несправедливі гендерні стереотипи, котрі нерідко негативно впливають як на чоловіків, так і жінок. При цьому проблема пов'язана не тільки з суперечностями у формуванні гендерної ідентичності, а й відповідної гендерно-рольової поведінки. Наприклад, виправданий В. Геодакяном чоловічий пошук сексуальних контактів, не завжди супроводжується внутрішнім прагненням до «продовження роду». У транзитивних суспільствах, він нерідко перетворюється на свавільну, позбавлену будь-яких ціннісних орієнтацій чоловічу установку, котра нерідко призводить до лікування наслідків сексуального контакту, небажаної вагітності, безвідповідального батьківства тощо. У кожному з подібних випадків має негативний соціальний ефект, котрий відображає наявні на певному рівні соціокультурного розвитку проблеми. Їх вирішення, на наш погляд, можливе тільки у випадку створення сприятливих умов для гармонійного розвитку і реалізації чоловіків і жінок, які, почуваячись самодостатніми особистостями втрачять внутрішню потребу самостверджуватися за рахунок представників протилежної статі.

Розкриваючи загрозові для формування ідентичності людини чинники, не можна оминати увагою проблем, які підняла Н. Конопльова. У роботі «Обдарованість і гендер» [58], вона аргументовано показала, що орієнтація суспільства на традиційні уявлення про те, що є «чоловічим», а що «жіночим» та виховання згідно з ними нерідко стає причиною створення несприятливих і навіть загрозових умов для розвитку обдарованих певними природними

здатками дітей. У таких випадках, обдарованість сприймається зазвичай як порушення, відхід від стандартів рольової поведінки, приписаних певній біологічній статі [58, с. 27]. З огляду на це, дослідниця робить цілком закономірний та раціональний висновок про те, що у процесі виховання варто орієнтуватися на розвиток особистісних якостей та здібностей, а не гендерних стандартів.

З огляду на сказане, приходимо до висновку, що традиційний біполярний поділ суспільства, зумовлює постання цілого ряду суперечливих та загрозованих для розвитку як окремої людини, так і всього суспільства явищ. Суспільний тиск призводить до того, що люди у процесі формування гендерної ідентичності, тобто виборі відповідних поведінкових стандартів, орієнтуватися на певні еталони «маскулінного» та «фемінного». Поміж тим, цілком логічним видається питання: що робити людині, статева ідентичність якої не співпадає з гендерним стандартом? Як одночасно відповідати очікуванням оточуючих та зберігати внутрішній комфорт? Чи є і чи повинна бути у людини можливість бути собою?.

Очевидно, що відповіді на поставлені питання складані і неоднозначні, бо як цілком аргументовано показала І. Костікова, домінантні моделі відображають уявлення про ту чи іншу гендерну роль, які поділяє частина суспільства, об'єднана за расовими, соціальними, культурними ознаками. Ця форма у традиційному суспільстві вважається найбільше правильною та бажаною, при цьому вона також є найбільш жорстко структурованою моделлю. Так звані маргіналізовані моделі маскулінності й фемінності існують у групах, що поєднують національні, соціальні та сексуальні меншості. Тому ці моделі оцінюються більшістю суспільства як неповноцінні, сприймаються з різним рівнем толерантності, та часто стають об'єктами дискримінаційних дій; історичність маскулінності й фемінності відображається у змінах, внесених у її структуру в ході історичних процесів... Під впливом культурних, економічних факторів, технологічного розвитку суспільства змінюються соціальні практики чоловіків і жінок, що веде до зміни традиційних соціальних ролей [9, с. 22–25]. З огляду на це, дослідниця приходиться до висновку, що у процесі виховання варто

враховувати історичність та ситуативність гендерних еталонів, не забуваючи при цьому їх соціального ефекту.

Висновки І. Костікової цілком раціональні і, на наш погляд, повною мірою відображають загальну історію суспільного розвитку та реалії українського сьогодення. Останніми роками, в Україні спостерігається увага до суспільного та гендерного паритету, що, на наш погляд, цілком і повністю засвідчує правоцентричність українського світогляду [60, с. 215–216]. Завдяки їй, українці зберігають традиційну біполярну модель суспільства, котра поряд з іншим підтримується за рахунок високого рівня релігійності населення, разом залишаючись відкритими до світоглядних інновацій, що, сприяє переосмисленню соціального статусу жінок. Останніми роками, простір для їхньої соціальної реалізації помітно зростає, у тому числі й за рахунок воєнних дій. Вони стали причиною зростання активності жінок, котрі активно долучаються не тільки до волонтерського руху, а й беруть безпосередню участь у захисті держави, перебуваючи в епіцентрі військового конфлікту на Сході України.

Активна громадянська позиція українських жінок, зазвичай не зумовлює знецінення еталону «жіночності» та зростання уваги до «андрогінного» типу особистості. На наш погляд, це зумовлено своєрідністю української колективної пам'яті. З одного боку, в ній практично безроздільно панують радянські гендерні стереотипи, котрі перетворюють українських жінок на багатофункціональних соціальних суб'єктів. Поміж тим, з іншого – у ній поки-що залишаються живими і навіть відроджуються завдяки непересічній увазі до народної культури дорадянські гендерні ідеали та норми. Згідно з ними, українська жінка – це самодостатня та варта поваги особистість, авторитет котрої може, а часом і перевершує чоловічий авторитет. Очевидно, панування подібних ідеалів та суспільних норм зумовлює високі суспільні вимоги до українських жінок, котрі можуть і мають реалізувати свій потенціал на рівні з чоловіками, що дає підстави говорити про розвиток певних національних традицій соціальної взаємодії, котрі стають причиною постання різноманітних конкретно-історичних проєктів гендерної рівності.

3.2. Роль стереотипів у трансляції та узвичаєнні гендерних ролей

У сучасній повсякденній свідомості існують досить стійкі уявлення про поділ професійних занять та буденних обов'язків за ознакою статі. Так, приміром, нерідко у побутовому житті за жінкою закріплюється роль кухарки, прачки, прибиральниці та виховательки дітей. Натомість за чоловіком – годувальника родини, простір діяльності якого знаходиться поза домом, а відтак господарські справи його мало стосуються. Очевидно, що такий поділ господарських обов'язків міг би мати і навіть має повне право на життя, за умови, коли він є приватною та добровільною справою членів родини. Поміж тим, у випадках, коли сформований ще у традиційній культурі поділ домашніх господарських обов'язків екстраполюється у сферу сучасного суспільного виробництва, він не може залишатися поза суспільною увагою і потребує всебічного та ґрунтовного осмислення. Так, приміром, в умовах сучасних соціокультурних трансформацій не може не привертати увагу наявна, як мінімум в Україні, гендерна ідентифікація багатьох професій, серед яких можна згадати виконробів (у простонародді «прорабів»), водіїв, шахтарів, будівельників, барменів, інженерів, президента та багато інших професій, які незмінно вважаються чоловічими, а тому не мають відповідних жіночих аналогів. Теж саме можна сказати і про цілий ряд жіночих професій, серед яких швачка, посудомийниця, прибиральниця, няня, медична сестра та деякі інші професії, котрі наразі не мають чоловічих аналогів.

Професійна сегрегація за ознакою статі обумовлена перенесенням традиційних стереотипів на сферу зайнятості, внаслідок чого жіночі професії стають своєрідним продовженням жіночих домашніх обов'язків, котрі зазвичай були пов'язаними з захистом репродуктивної функції. Зазвичай такі професії менш оплачувані і не передбачають особливого кар'єрного зростання. Звісно, внаслідок істотних суспільних соціокультурних та економічних трансформацій, жінки все ж реалізуються у «чоловічих» сферах, проте не можуть вільно конкурувати з ними через пануючі у суспільстві упередження щодо їхнього

соціального потенціалу. Тенденційність у ставленні до жінок властива не тільки роботодавцям, а й працівникам та працівницям, які нерідко свідомо відмовляються від кар'єрного зростання, через відсутність віри у свої можливості або ж через інші виховані переконання.

Говорячи про вплив суспільних упереджень щодо соціального потенціалу жінок та особливості чоловічих професій, ми не будемо цілком об'єктивні, коли не визнаємо, що в Україні останніми роками гендерний поділ професій досить гнучкий – простір професійної самореалізації жінки постійно розширюється, що, однак, не дає підстав говорити про знецінення патріархальних гендерних стереотипів з огляду на те, що жінки зазвичай прикладають набагато більше зусиль для професійної самореалізації. Вони можуть конкурувати на ринку праці з чоловіками, зазвичай тільки у випадках, коли їхні професійні якості істотно перевершують чоловічі.

Наведені нами та багато інших прикладів, є прямим свідчення чималого впливу суспільних стереотипів на соціальну взаємодію, котра нерідко суперечить міжнародним та національним правовим вимогам, підтримуючи водночас несправедливе ставлення до значної частини суспільства. Суспільні стереотипи, як спрощене, заздалегідь прийняте уявлення, котре не впливає з власного досвіду людини, транслюються свідомо чи несвідомо у процесі соціалізації, проявляються у всіх сферах життя людини: у самосвідомості, у міжособистісному спілкуванні, у соціальній взаємодії. Вони визначають сприйняття оточуючих людей та впливають на конструювання соціальної реальності, в тому числі й на гендерне самовизначення людини та відповідні до гендеру соціальні ролі. Інакше кажучи, у випадках, коли стереотипи окреслюють місце та суспільну роль людини, заразом окреслюючи її соціальний потенціал, а відтак і простір професійної діяльності – вони набувають конкретного змісту і перетворюються на гендерні стереотипи. Останні, як доводить І. Костікова, окреслюють «набір очікуваних зразків поведінки чоловіків і жінок», або гендерні ролі [9, с. 14–15].

Панування гендерних стереотипів забезпечує колективна пам'ять, образи якої невпинно підживлюються різноманітними світоглядними ученнями,

спрямованими утримати панівну і в певний історичний період дієву соціальну систему. Прямим свідченням цього можуть стати філософські вчення просвітників, в яких було показано докорінну відмінність чоловічих та жіночих якостей та обґрунтовано раціональність біполярного поділу суспільства та підпорядкованого становища жінок. Цікаво, що подібні твердження були цілком раціональними та відповідали тогочасній дійсності, котра усіма можливими засобами, й передусім вихованням, формувала бажаний для суспільства образ жінки. Це, своєю чергою, стало причиною поступового утвердження віри у певні обумовлені природою жіночі якості та чесноти.

Визначені просвітниками ідеали світського гуманізму завдяки своєму безроздільному пануванню аж до середини ХХ ст., закріпили біполярну модель суспільства, визначили простір соціальної реалізації чоловіків і жінок та сприяли утвердженню у суспільній свідомості типових образів чоловіка та жінки. Вони, як показали у 50-х рр. ХХ ст. американські соціологи Дж. Маккі і А. Шеріффс, є очікуваними, соціально схваленими та мають універсальний характер, тобто виходять за рамки певного конкретного соціокультурного середовища. Так, згідно з висновками дослідників, типовими чоловічими рисами є компетентність, раціональність, активність і результативність, натомість жінкам властива душевність, емоційність, чутливість, здатність до соціальної комунікації тощо [112, с. 455–460].

На перший погляд, висновки та теоретичні зауваження Дж. Маккі і А. Шеріффса не виходять за межі гендерних стандартів світського гуманізму, а постають свого роду ремейком соціальної програми світського гуманізму. Поміж тим, вказане зауваження не відповідає дійсності: дослідники аналізуючи сучасні для них соціальні реалії, заразом зацентрували увагу на тому, що типові образи можуть бути дієвим регулятором соціальної взаємодії, позаяк вони чітко демонструють норми, тобто відповідність типовому образу та відхід від норми, який проявляється завдяки гіперболізації деяких типових характеристик притаманних представникам певної статі. Так, приміром, порушенням норми, згідно з висновками вчених, є грубість та авторитаризм чоловіків, або ж надмірна емоційність жінок.

Обґрунтовані Дж. Маккі і А. Шеріффом ідеї сприяли закріпленню патріархальних стереотипів, зумовлюючи zarazом гостру критику з боку феміністок. Вона була цілком закономірною з огляду на те, що у часи виникнення фемінізму як організованого хоча й неоднорідного руху, соціальні наслідки гендерних стереотипів, були очевидними й проявлялися у вигляді:

1) сексизму, тобто сукупності упереджень щодо соціального потенціалу та особистісних характеристик представників тієї чи іншої статі, котрі зумовлюють пряму чи приховану дискримінацією, zarazом підтримуючи патріархальну практику підпорядкування жінок;

2) фейсизму, який є одним з проявів сексизму у масовій культурі і виявляється у відмінності чоловічих і жіночих зображень, а саме: жінок зображують зосереджуючи головну увагу на тілові, або його частинах, натомість у зображеннях чоловіків на перших план виходить обличчя;

3) гендерної сегрегації – підкреслення гендерних відмінностей – акцентування уваги на потребі різного виховання, різних друзів, різних видів діяльності тощо, котре стає причиною упереджених оцінок соціального потенціалу представників своєї та чужої статі [14, с. 54–55].

Попри те, що гендерні стереотипи є одним з негативних факторів суспільного розвитку, все ж вони можуть істотно полегшувати формування індивідуальної гендерної ідентичності, відображаючи соціально значимі уявлення про: 1) фізіологічні, психологічні, поведінкові характеристики жінок і чоловіків; 2) сфер діяльності жінок і чоловіків; 3) професійні і сімейні ролі; 4) зовнішність жінок і чоловіків [20, с. 236–238]. Таким чином, гендерні стереотипи забезпечують трансляцію суспільного досвіду, zarazом сприяючи відтворенню очікуваних суспільством гендерних ролей, а як наслідок і соціальних стандартів та цінностей. За відсутності стереотипів, суспільство може потерпати від постійного зростання кількості людей, рольова поведінка яких помітно змінюється під впливом економічних факторів, тим самим формуючи підвалини для зростання рівня конфліктності в суспільстві [65, с. 10–13]. Як приклад, можна загадати Київпрайд-2019, який супроводжувався різко опозиційними настроями.

Загалом, гендерні стереотипи функціонують як стандартизовані, закріплені внаслідок тривалого історичного розвитку уявлення про моделі поведінки приписані носію певної гендерної ідентичності. Вони, як стверджує Л. Ожигова, «усвідомлюються та засвоюються індивідом у процесі соціалізації» [72, с. 257] та визначають своєрідність найбільш очікуваних та привабливих для певного соціокультурного середовища гендерних ролей. Саме завдяки цьому, гендерні стереотипи, мають виразну етнокультурну специфіку, що виражається не стільки в історично сформованих та соціально значимих для представників певного соціокультурного простору образах фемінного і маскулінного, а і у своєрідності гендерних ролей.

Акцентуючи увагу на тому, що етнокультурна своєрідність гендерних стереотипів, виявляється через гендерні ролі, ми хотіли зацентувати увагу на існуванні деяких універсальних та консервативних гендерних стереотипів, котрі вочевидь постали на ранній стадії історичного розвитку людства, і, попри цілий ряд соціокультурних нашарувань, не були істотно змінені чи знеціненні. До цього типу гендерних стереотипів належать стійкі та незмінні уявлення про маскулінні та фемінні якості, які визначали чоловічі і жіночі чесноти. Так, приміром, І. Клецина, аналізуючи гендерні стереотипи, наголошує на тому, що маскуліність у суспільній свідомості незмінно асоціюється з активно-творчими характеристиками, які проявляються у притаманній їхнім носіям активності, агресивності, логічності, раціональності, впевненості та здатності до лідерства тощо. Натомість жінкам практично незмінно усі культури приписували такі експресивні особистісні якості, як емоційність, тривожність, наслідком яких стали низька самооцінка і залежність [52, с. 188].

Другу велику, проте зазвичай соціокультурно та історично обумовлену групу гендерних стереотипів складають уявлення про розподіл сімейних і професійних ролей між чоловіками і жінками [36, с. 236–237; 52, с. 188]. Найбільш значущою, а відтак і найбільш універсальною, соціальною роллю жінок зазвичай вважається роль матері і домогосподарки, котра в українській культурі представлена міфологічним образом «берегині». З огляду на це, український народ зазвичай саме на жінку покладав відповідальність за

взаємовідносини у сім'ї. Нерідко подібні стереотипні твердження можна почути й сьогодні – на жінку українці покладають провину за непорозуміння у сім'ї чи розлучення, разом негативно її оцінюючи.

Очевидно, можна було би припустити, що дещо упереджене ставлення до жінок – це особливість української культури, поміж тим це зовсім не так. У даному контексті доречно згадати не тільки вкрай принизливе становище російських жінок протягом усієї історії [103, с. 76], а й німецьку народну приказку про чотири “К” (основні сфери інтересів жінки, основні сфери прояву гендерних ролей), котра стосується основних сфер жіночих інтересів: «кухні» (küche), «діти» (Kinder), «плаття» (Kleid), «церкви» (kirche) [115]. На противагу жінкам, чоловіки згідно з панівними гендерними стереотипами, включені у суспільне життя і реалізуються у професійній діяльності, несучи відповідальність за добробут сім'ї. Зауважимо, що подібні норми як було показано у попередніх розділах роботи, вперше були відображені у «Одіссеї» Гомера та обгрунтовані у «Нікомаховій етиці» [4] Аристотеля, що, однак не дає підстав говорити про можливість і доцільність їх збереження в умовах сьогодення. Античні та середньовічні мислителі, вели мову про підпорядковане становище жінки зазвичай визнаючи її особливим «соціальним суб'єктом», на противагу цілій когорті підпорядкованих соціальних прошарків. Натомість після правового закріплення свободи і рівності усіх людей, знецінення соціальної ролі жінки є відвертою дискримінацією, а може навіть розглядатися як посягання на честь і гідність.

Третю і, що важливо, найбільш соціокультурно обумовлену групу виокремлених І. Клециною гендерних стереотипів складають ті, що стосуються змісту праці [36, с. 238]. Так, приміром, згідно з традиційними уявленнями жіноча праця мала незмінний обслуговуючий характер, а відтак зазвичай належала до експресивної сфери діяльності. Для чоловіків можлива творча та керуюча робота, котра прямо чи опосередковано стосується інструментальної сфери діяльності.

На наш погляд, витоки такого розподілу закорінені у патріархальній культурі. Тут роль годувальника незмінно належала чоловікові завдяки істотній

його перевазі у фізичній силі. Істотних змін розподілі гендерних функцій не відбулося і з початком індустріалізації, котра, як надзвичайно патетично показав Е. Тоффлер, сприяла формуванню «сексуального розколу» та закріпленню патріархального розподілу гендерних ролей [96, с. 37]. Саме у цей час закріпився панівний сьогодні стереотип про об'єктивність чоловіка та суб'єктивність жінки. На думку американського соціолога, подібне упередження сформувалося через те, що індустріалізація не змогла зруйнувати децентралізованого характеру сім'ї, внаслідок чого домашня робота залишилася активністю з низьким рівнем взаємозалежності [96, с. 38]. Відповідно, жінка-домогосподарка навіть у часи індустріалізації незмінно виконувала значно старішу та більш відсталу, у порівнянні з орієнтованим на прогрес та зміни чоловіком, види діяльності.

Поряд з гендерними стереотипами, що сформувалися у підсумку тривалого історичного розвитку людства, існують конкретно-історичні та соціокультурно обумовлені стереотипи. До них, як стверджують Т. Говорун та О. Кікінежді належать упередження пов'язані із зовнішністю жінок і чоловіків [27]. Вони, як цілком аргументовано доводять дослідниці, пропагуються ЗМІ, які невпинно задають стандарти, взірці та образи для наслідування жінок і чоловіків. Створення таких образів цілком закономірне для споживацького суспільства, модниці та модники якого змушені невпинно слідувати заданим у сезоні модним стандартам. Прагнучі відповідати штучно сконструйованим модним образам, чоловіки і жінки нерідко прирікають себе на «вічне невдоволення» та внутрішній конфлікт, через неспроможність досягнути ідеалу.

Досліджуючи вплив гендерних стереотипів на своєрідність соціальної взаємодії, разом підкреслюючи чималу роль патріархального світогляду у процесі їхнього утвердження, не можна оминати увагою твердження Т. Виноградової про те, що хлопчики і чоловіки більш консервативні та схильні до стереотипних дій, ніж дівчатка і жінки [10, с. 64–69]. Вказана думка видається раціональною з огляду на українські реалії, де зазвичай у системі виховання помітним залишався вплив батька. На наш погляд, це стало однією з причин того, що хлопчики з дитинства часто виявляють значно більшу цікавість до іграшок, які мають стосунок до так званих чоловічих занять. Натомість дівчатка мають

значно більший простір для вибору і можуть обирати іграшки, що мають стосунок і до чоловічих, і до жіночих занять. На наш погляд, вказана особливість зумовлена особливостями соціалізації, у процесі якої все більш помітним стає фемініцид. Чоловічі якості та заняття вважаються запорукою соціальної респектабельності, а відтак саме на них орієнтується система виховання. Звісно, важко однозначно сказати, як це в майбутньому відобразиться на особистісних якостях людей і чи сприятиме формуванню паритетних відносин, передусім на рівні родини.

Прогнозовані зміни у соціальній взаємодії під впливом невпинної тенденції до загальної універсалізації людини та руйнування біполярної моделі суспільства, не завжди сприймаються з великим ентузіазмом, що стає причиною непересічної уваги дослідників до так званого позитивного ефекту гендерних стереотипів. Очевидно, що на перший погляд, очікування цього є своєрідним нерозумінням логіки історичного процесу, поміж тим у дійсності – це не завжди так. Адже, як цілком справедливо зауважує О. Вілкова, гендерні стереотипи зазвичай є основними трансляторами сформованих у процесі тривалого історичного розвитку традицій, бо саме завдяки їм «передається досвід як окремої людини, так і досвід цілих генерацій про взаємодію статей» [12, с. 29]. Це ж, як справедливо доводить дослідниця, забезпечує існування усталених уявлень щодо рольової поведінки, тим самим сприяючи забезпеченню єдності спільноти у конкретно-історичному вимірі.

Не менше сприяють, на думку О. Вілкової, гендерні стереотипи і відтворенню соціального організму [12, с. 29]. Вказана точка зору цілком раціональна і має певне право на життя, як мінімум з огляду на те, що більшість існуючих сьогодні гендерних стереотипів прямо чи опосередковано апелюють до репродуктивної функції суспільства і стосуються питань відтворення роду людського. Звісно, у конкретно-історичному вимірі вони мають чітко виражене етнокультурне забарвлення, котре однак ніколи не руйнує закладеного в них змісту. Саме з огляду на це, О. Вілкова наполягає на недоцільності насильницької руйнації гендерних стереотипів, котра нерідко призводить до посилення ентропії, котра не завжди сприяє формуванню нової та ефективної

гендерної картини суспільства, або ж веде до стагнації на тривалий період. Намагання уникнути хаосу та невизначеності, на думку дослідниці, є головною причиною постійного повернення суспільства до стереотипів, які найбільш ефективно забезпечують відтворення соціальної системи [12, с. 30].

Незважаючи на те, що висновки та теоретичні зауваги О. Вілкової можуть видаватися дещо дискусійними, немає жодного сумніву у їхній раціональності з огляду на ті світоглядні зміни, що спостерігаються останніми роками у всьому світі й подекуди окреслюються як метамодерн [109]. Зasadничою рисою цього періоду є постійні коливання між характерною постмодерну «смертю суб'єкта», котра виявилася у розмиванні модерних форм ідентичності [61, с. 6], й ностальгією за усталеними цінностями [109]. З огляду на це, у всьому світі спостерігається своєрідний ренесанс традиційних гендерних стереотипів, який супроводжується постійним зростанням нетерпимості щодо різного роду проявів свободи у процесі формування гендерної ідентичності.

Головною причиною сучасного протистояння між прихильниками та супротивниками патріархальних цінностей, на наш погляд, став невпинний занепад патріархальних відносин, а відтак і розмивання традиційних та звичних для суспільства гендерних ролей. Стереотипи пропонували наперед визначені схеми для дії, тим самим забезпечуючи людину стандартами та нормами, що сприяли формуванню гендерної ідентичності та відтворювали біполярну систему суспільства. Її руйнування внаслідок «смерті суб'єкта» актуалізувало захисні механізми етнокультурних спільнот, цінності та традиції яких невпинно зникали під «колесом історії». Це ж своєю чергою, дає нам підстави говорити, що гендерні стереотипи – це сформовані історично у певному суспільстві колективні уявлення про норми взаємодії представників різних гендерів, котрі визначають ментальну та етнокультурну своєрідність цієї спільноти. Саме завдяки цьому, гендерні стереотипи здатні сприяти відтворенню історичного і культурного досвіду спільноти.

Попри те, що гендерні стереотипи мають значимий для суспільства потенціал і відповідають ціннісним орієнтаціям більшості суспільства, все ж не варто забувати про те, що саме вони стають ідейною основою дискримінації

інакшої меншості. Вона зазвичай постає під впливом найбільш прогресивних суспільних тенденцій, заразом потерпаючи від утисків та упереджень некритичної у своїх поглядах більшості. Внаслідок цього у кожному суспільстві, зазвичай існують цілі групи маргіналів, які не мають можливості повноцінно реалізуватися у цьому суспільстві. Звісно, в окремих випадках, люди, чия гендерна ідентичність не відповідає усталеним гендерним ідеалам та панівним стереотипам, свідомо орієнтуються на типові гендерні образи, прирікаючи себе на постійний внутрішній конфлікт та внутрішню дисгармонію, котрі нерідко мають вкрай негативний вплив на розвиток особистісного потенціалу людини. Саме з огляду на це, Є. Здравомислова та А. Темкіна акцентують увагу на вкрай негативному соціальному ефекті гендерних стереотипів, котрі, на думку дослідниць, спрощують розуміння природи «людини» загалом, так і соціального потенціалу різних статей [43, с. 63–64].

Незважаючи на раціональне зерно у висновках Є. Здравомислової та А. Темкіної, на наш погляд, дослідниці не змогли вийти за межі ідеалів світського гуманізму, як мінімум з огляду на збереження в їхніх аргументах поняття «природа людини». Вона є одним з сформованих мислителями епохи Просвітництва антропологічних стереотипів, котрі сприяли закріпленню патріархальних цінностей та соціальних ідеалів. Досягнення останніх, в умовах сьогодення, залишається бажаним, проте недосяжним завданням і для чоловіків, і для жінок, а відтак подібні еталони стають причиною особистісних гендерних конфліктів. У чоловіків вони проявляються у різного роду компенсаторних реакціях, серед яких далеко не останнє місце посідає гомофобія, надмірна змагальність, гіперболізоване прагнення до успіху тощо. Не менш загрозливими для нормального розвитку особистості є компенсаторні функції жінок, котрі, як стверджують О. Вілкова та М. Скорик, проявляються не тільки у істотно заниженій самооцінці, а й надмірній увазі до окремих «жіночих ролей» – матері, домогосподарки, дружини тощо [12, с. 28; 92, с. 6]. Істотно завищена увага до чоловічих та жіночих ролей та функцій у періоди особистісних криз, зумовлена пануванням віри в існування деякої наперед визначеної природи людини,

соціальна та особистісна невідповідність якій призводить до внутрішньої дисгармонії.

Сформовані під впливом гендерних стереотипів та так званої природи людини особистісні конфлікти, нерідко зумовлюють вкрай негативні соціальні наслідки, серед яких далеко не останнє місце займає насильство в родині. Згідно зі офіційними даними ПРООН 2014 року, 22 % українських жінок віком від 15 до 49 років, хоча би раз у житті зазнавали насильства, натомість у 2017 році цей показник помітно збільшився і сягає 30% [102; 76, с. 15–43]. Частково така ситуація зумовлена тим, що у традиційній культурі поширеною та повчальною вважалася приказка «б'є – значить любить». Не менш вагоме значення відіграла й пануюча в українській традиційній культурі і сучасній суспільній свідомості повчальна настанова: «не варто виносити сміття з хати». Вона сприяла тому, що жінки побоюючись осуду з боку спільноти не бажають офіційного розголосу проблем своїх особистісних проблем, або ж кризових та асоціальних проявів чоловічої поведінки, навіть попри те, що вона нерідко негативно впливає на психічне здоров'я дітей. Звісно, не менш збереженню високого рівня родинного насильства сприяє той факт, що при зверненні до органів, що забезпечують охорону прав і свобод людини, процес супроводжується додатковим насильством, котре зумовлене низьким представництвом там жінок. Звісно, останніми роками ситуація щодо представництва жінок в органах виконавчої влади, й зокрема, поліції дещо змінюється, проте механізм доведення факту насильства наразі залишається невирішеним. В даному контексті звісно цілком доречно звернутися до світового досвіду – багато країн, зустрівшись з подібними проблемами намагалися розв'язати їх правовими, просвітницьким шляхами та громадськими заходами [102], котрі мають акцентувати увагу не тільки покараннях за злочин, а й розглядати причини насильства у родині.

Очевидно, що насильство та нерівність зумовлені гендерними стереотипами, значна частина яких, як було зауважено у попередніх розділах, постали в радянській період та видозмінили гендерну систему українського суспільства, не могли залишитися поза увагою громадськості, актуалізувавши цілу хвилю законодавчих ініціатив. Завдяки їм українці можуть пишатися своїм

прогресивним законодавством, котре забезпечує рівноправність чоловіків і жінок [18, с. 209]. Свідченням цьому, може стати Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків» (від 8 вересня 2005 року). Він, як цілком справедливо зауважують І. Єфанова, та Т. Марценюк, спрямований врегулювати рівні права і можливості жінок і чоловіків «у працевлаштуванні, просуванні по роботі, підвищенні кваліфікації та перепідготовці» [40, с. 72], а відтак вимагає від роботодавців «забезпечення дружнього до сім'ї середовища: створювати умови, що дозволятимуть жінкам і чоловікам поєднувати трудову діяльність та сімейні зобов'язання; гарантувати однакову оплату праці жінок та чоловіків за умов однакової кваліфікації та однакових умов праці; створювати безпечні умови праці для життя та здоров'я співробітників; вживати заходів, які б унеможливили виникнення ситуацій сексуального домагання; прописані заборони стосовно надання переваги певній статі при працевлаштуванні, формулювання запитань, що стосуються особистого життя аплікантів (сімейних планів тощо)» [40, с. 72]. Здавалося б цілком відповідні усім цивілізаційним стандартам законодавчі вимоги, мали сприяти встановленню гендерної рівності на ринку праці, однак у дійсності вони залишаються законодавчою ініціативою, що не спонукає до дії, й не передбачає жодного покарання. Завдяки цьому, у суспільному виробництві зберігається негласний поділ на «чоловічі» та «жіночі» професії, дискримінація жінок при влаштуванні на роботу – роботодавці зазвичай віддають перевагу жінкам без дітей чи з «дорослими» дітьми, нерідко прописуючи це в оголошенні вакантних посад тощо.

Попри високий рівень дискримінації жінок у сфері зайнятості, все ж не варто сприймати українську гендерну ситуацію вкрай песимістично. Адже, актуалізована різноманітними громадськими організаціями увага до проблем нерівності, призвела до знецінення крайніх упереджень щодо соціального потенціалу жінок, у тому числі й завдяки популяризації відомостей про роль жінки в українській традиційній культурі, сприяла зростанню жіночої освіченості, що стало однією з причин залучення жінок у так звані «чоловічі» професії. Цьому істотно сприяли й активна позиція окремих керівників

підприємств, котрі намагаючись йти в ногу зі світовими стандартами, сприяли організації відповідних для повноцінного соціального розвитку жінок умов. Показовим прикладом у даному контексті може стати організована при Сумському державному університеті кімната для молодих мам «Студентський Лелека», де студентки можуть залишити своїх дітей на час перебування на навчанні в аудиторії. Позитивне враження складає й пілотний проект Міністерства соціальної політики України «муніципальна няня» [38]. Звісно, наразі немає підстав говорити про широке поширення «муніципальних нянь» і «дитячих кімнат» при підприємствах, радше навпаки. Поміж тим, навіть поодинокі ініціативи української влади, можуть стати вагомим кроком на шляху утвердження гендерної рівності та сприяти знеціненню традиційних гендерних стереотипів.

3.3. Гендерні ролі і гендерні конфлікти

Соціокультурні та економічні трансформації сьогодення зумовили істотні видозміни структури суспільства, в тому числі й завдяки постанню нових прошарків та груп, пріоритетне місце серед яких поза будь-яким сумнівом займає когнітаріат [95, с. 45]. Його постання супроводжується знеціненням ролі фізичної сили у суспільному виробництві внаслідок різкого зростання потреби у робітниках, котрі можуть використовувати у своїй роботі не тільки інтелект, а й емоції, інтуїцію та уяву. Вказані зміни зумовлюють трансформацію усієї ціннісної системи суспільства, разом відображаючись на особливостях соціальної взаємодії. Характерні заснованому за зразком фабричної діяльності норми, постійно втрачають свій економічний ефект, тим самим відкриваючи простір для реалізації соціального потенціалу людини, без уваги на її статево приналежність. Креативність та здатність до нестандартного мислення, як головні професійні ресурси, не залежать від статі, що, своєю чергою, призводить до зміни патріархальних стереотипів. В нових умовах, чоловік вже не може завдяки своїй перевазі у фізичній силі займати привілейоване місце завдяки тому, що найбільші доходи приносить інтелектуальна діяльність, у той час коли

затребуваність мускульної праці різко знецінюється через невинну автоматизацію та інформатизацію виробництва [95, с. 45].

Очевидно, що докорінні зміни у системі суспільного виробництва, котрі зазвичай нерозривно пов'язані з інформатизацією суспільства, котра зумовлює трансформацію модерної антропологічної парадигми, зумовлюють необхідність у переосмисленні усієї системи соціальної взаємодії, у тому числі й патріархальних цінностей. Цей процес нерідко супроводжується переосмисленням особистісного та соціального потенціалу кожної особистості, що, своєю чергою, зумовлює зміною гендерно-рольової своєрідності суспільства. Так, приміром, помітною останнім часом виявилася інтенція до знецінення різного роду соціальних ієрархій та статусів та встановлення горизонтального суспільства, у якому всі соціальні статуси рівнозначні та рівноцінні. Очевидно, що подібні зміни супроводжуються й переосмисленням гендерних відносин у напрямку паритету, який подекуди проявляється і на рівні громадського життя, і в міжособистісній приватній сфері [80, с. 107; 82, с. 31–33].

Трансформаційні процеси у сучасному світі впливають на зміни усієї гендерної системи суспільства, у тому числі й завдяки новим соціальним запитам до рольової поведінки людини. Креативність, яка сьогодні є головним соціальним ресурсом людини, потребує високого рівня свободи, у тому числі й самовираження, що призводить до знецінення узвичаєних норм та цінностей. Це нерідко призводить до гласного чи негласного протистояння між патріархально орієнтованими супротивниками будь-яких інновацій та прихильниками конструктивних змін [6, с. 134; 13]. Зауважимо, що подібне протистояння зазвичай є наслідком «сліпого» спротиву людини чи групи людей змінам, які породжують необхідність прилаштовуватися до зумовлених незалежними від людини чинниками нормативних вимог та стандартів.

Слід зазначити, що гендерні конфлікти у сучасному інтелектуальному дискурсі розглядаються не тільки як закономірний наслідок властивого людині страху руйнування її ціннісної системи, а відтак і звичного способу життя, а передусім як наслідок ієрархічної та статево диференційованої системи

суспільства, свідченням чого є численні зауваження І. Клециної [53, с. 183]. Очевидно, що подібна точка зору мала би повне право на життя і вважалася би безсумнівною за умови, коли би гендерні конфлікти виразно проявлялися у традиційному і навіть ранньомодерному суспільствах, котрі, як відомо, характеризувалися високим рівнем статево-рольової диференціації та ієрархічності. Поміж тим, як свідчить вже зазначена нами у попередніх розділах Декларація прав жінки і громадянки [35], у цей час проблема гендерного конфлікту не поставала. Вочевидь не визріла вона й у кінці XIX ст., свідченням чому може бути загальновідомий сьогодні роман «Любий друг» Г. де Мопасана. У ньому автор на прикладі Мадлени Форестьє показав, що у кінці XIX ст., навіть освічені жінки, що прагнули самореалізації, використовували соціальний пріоритет чоловіків, не протестуючи проти цього. Це, своєю чергою, дає підстави припускати, що панівний у той час біполярний поділ суспільства і навіть розвиток суфражизму, не призвели до переосмислення соціальних стандартів та ролей, що, на наш погляд, було зумовлено безумовним пануванням відповідних запитам індустріального суспільства ідеалів світського гуманізму.

Попри ряд дискусійних висновків І. Клециної щодо витоків гендерного конфлікту, все ж окремі її роздуми мають досить високий пояснювальний потенціал і за умови реінтерпретації можуть сприяти усвідомленню витоків гендерного конфлікту. В цьому контексті цілком раціональними видаються виокремлені дослідницею критерії для оцінки соціального ефекту гендерної ролі. Зокрема, І. Клецина цілком справедливо зауважує, що гендерна поведінка, а відтак і гендерна роль стає прийнятною тільки завдяки наявності всебічних і ґрунтовних знань про дану роль. Фактично, мова йде про те, що ми сприймаємо тільки добре знайомі поведінкові норми та еталони, заразом враховуючи їхній соціальний потенціал. Утім, не менше значення, згідно з висновками І. Клециної, відіграє наше «вміння виконувати дану роль», котре зазвичай залежить від особливостей соціалізації. Так, приміром, у традиційному суспільстві гендерні ролі були добре зрозумілими завдяки практично безроздільному пануванню спадкового професіоналізму, натомість сьогодні соціалізація передбачає тільки «зовнішнє» ознайомлення з очікуваними суспільством гендерними ролями.

Вочевидь саме ця обставина відкриває можливість для рефлексії над власною рольовою поведінкою та її відповідністю соціальним запитам [20, с. 397–398]. Адже, саме нездатність до виконання тієї чи іншої ролі є однією з причин особистісного конфлікту, глибина і тривалість якого залежить від індивідуальної загартованості особистості до протидії стресам.

Звісно, внутрішнє невдоволення – це тільки одна з тих численних причин, які актуалізують особистісні конфлікти, а в окремих випадках можуть сприяти розвитку особистості. Більш складною є ситуація у випадках появи суперечностей між індивідуальними прагненнями та дійсними ролями, котрі зазвичай найбільше обмежують можливості нормативного функціонування особистості [20, с. 298–304]. Так, приміром, частенько зустрічаються ситуації, коли люди піддаючись суспільному тиску, змушені виконувати прийнятні та очікувані суспільством гендерні ролі, навіть попри те, що вони зовсім не відповідають їхнім особистісним потребам, що нерідко відображається на здоров'ї такої людини та оточуючих. Показовим прикладом у даному контексті може бути патріархальний стереотип жінки-домогосподарки, який накладає на жінок цю вимогу роль, навіть тоді, коли вони не виявляють найменшої цікавості до подібних справ. В українському суспільстві сьогодні досить гостро стоїть проблема «насильного» материнства – жінка, що не стала матір'ю вважається неповноцінною і нерідко потерпає від суспільних упереджень. Не кращою сьогодні є ситуація й у чоловіків, чиє прагнення до відповідності традиційним, а часто навіть штучно сконструйованим маскулінним стандартам, відображається на тривалості їхнього життя. Так, приміром, згідно з демографічними даними 2017 року, у Україні тривалість життя чоловіків, на 10% нижча тривалості життя жінок. Очевидно, що ці дані можна було би не враховувати досліджуючи гендерні конфлікти, коли б статистичні дані не фіксували, що смертність чоловіків перевершує рівень смертності жінок від зовнішніх причин у 4,5 раза, від хвороб органів дихання, а також деяких інфекційних та паразитарних хвороб – утричі, розладів психіки та поведінки, від хвороб органів травлення, хвороб нервової системи – удвічі, від новоутворень – у 1,5 рази [71, с. 113–116]. Цікавим разом виявляється той факт, що рівень смертності чоловіків у містиві

приблизно на 70% перевищує рівень смертності сільських чоловіків, що, своєю чергою, дає підстави говорити про чималий вплив внутрішньособистісних конфліктів, зумовлених розривом між бажаним і дійсним, на тривалість життя чоловіків.

Утім, від подібних криз не захищені і жінки, гендерні ролі яких не відповідають їхнім індивідуальним особливостям чи гендерній ідентичності. Так, приміром, наукові дослідження все частіше акцентують увагу на тому, що заміжні жінки страждають значно більшим числом фізичних і психічних розладів, ніж самотні. Привертає увагу й статистика самогубств, згідно з якою, рівень самогубств вище серед заміжніх жінок і самотніх чоловіків, ніж серед самотніх жінок і одружених чоловіків [98]. Відсутність альтернативи, жорстке дотримання традиційних правил і норм, прийнятних певною культурою, неможливість реалізувати свій особистісний потенціал призводить до гендерного конфлікту, котрий негативно впливає на стан здоров'я як чоловіків, так і жінок.

Вкрай негативний вплив гендерних конфліктів, на думку американського психолога Р. Мей, зумовлені тим, що різного роду «напруження всередині особистості блокують одне одного, як два борці на змаганні, що не можуть зсунути з місця. Людина втрачає здатність вільно говорити, думати і виражати свої почуття, щоб бути адекватно зрозумілою оточуючим» [67, с. 45]. У стані внутрішньо особистісного конфлікту типовими стають такі емоційні прояви, як деструктивні почуття, почуття самотності, депресія. Конструктивне розв'язання внутрішнього конфлікту веде до досягнення узгодження і між особистісними прагненнями, ролями, очікуваннями і вимогами. Цю думку цілком і повністю поділяє й І. Клецина зауважуючи, що «у стані внутрішньо особистісного конфлікту типовими стають такі емоційні прояви, як деструктивні почуття самотності, депресія, апатія...» [53, с. 184]. За таких умов, продовжує свою думку дослідниця, людина потребує підтримки та уваги, але – ненав'язливої, особливо, коли вона не усвідомлює глибину і руйнівність кризи. Допомога особі, яка перебуває у стані внутрішньоособистісного конфлікту має сприяти узгодженню між особистісними прагненнями, ролями, очікуваннями і вимогами.

Попри раціональність та аргументованість думок І. Клециної, все ж привертає увагу той факт, що дослідниця зосереджує свою увагу на вивченні особистісних конфліктах жінок, серед яких найбільш часто зустрічаються 1) рольові конфлікти працюючої жінки, 2) конфлікти зумовлені страхом успіху та 3) екзистенціально-гендерний конфлікти [53, с. 184].

Першим і найяскравішим особистісним конфліктом жінки, згідно з висновками І. Клециної, є «конфлікт працюючої жінки» [20, с. 305]. Він виникає у разі нераціонального розподілу рольової поведінки та численних настанов-вимог ролей, котрі жінка прагне виконати якомога краще, що нерідко призводить до т. зв. «вигорання», фізичної слабкості, котрі стають на перешкоді реалізації соціального потенціалу особистості. Подібні конфлікти, на наш погляд, нерідко зумовлені високим соціальним тиском та прагненням до соціальної респектабельності, що стає причиною непереможного бажання відповідати засадним суспільним еталонам у всіх без винятку сферах.

Другим, і, що важливо, не менш згубним для нормального психічного розвитку жінки, згідно з висновками І. Клециної, є особистісний конфлікт зумовлений «страхом успіху» [20, с. 237], описаний і досліджений ще у 60-х рр. ХХ ст. американським психологом М. Горнер [108]. У своїх працях дослідниця аргументовано показала, що «страх успіху» може істотно гальмувати розвиток соціального потенціалу кожної особистості, проте особливо гостро проявляється на рівні гендерної взаємодії. Найбільш яскраво, згідно з висновками М. Горнер, цей ефект проявляється у жінок, що орієнтовані на високі досягнення, і у ситуації, де досягнення жінок порівнюються з досягненнями значущих чоловіків – друзів або коханих, тобто там, де можна спостерігати реальні наслідки жіночих досягнень. Саме з огляду на це, як стверджує дослідниця, жінки зазвичай проявляють внутрішню готовність віддавати значущим чоловікам пальму першості заради збереження відносини.

Загалом поділяє аргументи М. Горнер й І. Клецина, разом указуючи, що «успіх викликає у жінки тривогу, оскільки асоціюється з небажаними наслідками, – втратою жіночності і значущих відносин та соціальним відторгненням. Внутрішній конфлікт породжується неспроможністю вибрати

поміж двома значущими сферами життєдіяльності: професійною і, наприклад, сімейною сферою значущих відносин» [53, с. 186]. З огляду на це, доходимо висновку, що жінки нерідко відчувають тривогу зазвичай не з приводу досягнень узагалі, а лише тоді, коли їхня діяльність та успіх потребують порушення гендерних стереотипів. Саме тому, досягнення професійного успіху нерідко асоціюється з небажаними для жінки наслідками в особистому житті. Особливо гостро подібні конфлікти, згідно з висновками І. Клециної, проявляються у транзитивних суспільствах пострадянського простору [50, с. 154–168].

Третім серед виокремлених І. Клециною, різновидом поширених у жіночому середовищі особистісних конфліктів, є екзистенційні кризи, що зумовлені пануванням уявлень про «про різну цінність і значущість професійних і сімейних ролей для чоловіків і жінок» [104, с. 305–307]. Такі конфлікти сягають своїм корінням основ людського існування, відображаючи відношення людини до світу та процес пошуку індивідом сенсу свого буття. Зауважимо, що саме уявлення про відмінну цінність гендерних ролей не зумовлює кризи, котра виникає тільки у випадках, коли особистість втрачає або переоцінює сенс свого буття, або світоглядні та ціннісні підвалини на основі яких будувалися рольові відносини у житті особистості. Їх знецінення зазвичай не супроводжується швидким формуванням нової світоглядної системи. Ще складнішою виявляється постання нових поведінкових норм, котрі відповідаючи внутрішнім запитам людини, можуть суперечити панівним у суспільстві стандартам та еталонам. Саме через це, на думку А. Крилова, екзистенційні конфлікти, можуть край негативно позначатися на психічному та фізичному стані людини [78, с. 243–256].

Очевидно, що екзистенційно-гендерний конфлікт не може розглядатися як суто жіноча проблема, а може стосуватися й чоловіків [22, с. 45]. Так, приміром, стресові ситуації виникають, у випадках, коли людина послуговується світоглядними орієнтирами, згідно з якими мають відповідну «їхній природі» функцію, яку, через деякі зовнішні обставини більше не можуть ефективно виконувати і стає суспільно незатребуваною. Яскравим прикладом таких ситуацій, можуть бути переживання жінок, у житті яких домінуюче значення

займала роль мами, яку вони не можуть виконувати коли діти стали дорослими і самостійними. Натомість у чоловіків екзистенційна криза зазвичай розпочинається після того, як вони перестали з певних причин виконувати значиму для себе функцію годувальника [20, с. 129–130].

Причиною вищенаведених екзистенційних криз нерідко стають особливості соціалізації, у процесі якої особистість набуває найбільш значимі з погляду зовнішніх авторитетів гендерні якості – маскулінні чи фемінні, реалізуючи їх в окремих добре знайомих чи привілейованих з певних причин соціальних ролях – дружини, матері, домогосподарки, годувальника, керівника абощо. Утім нерідко особистісні кризи супроводжують людей, які, у силу різних обставин, не засвоїли відповідних статі, а відтак і пріоритетних, гендерних якостей. Зазвичай такі ситуації виникають у суспільствах, які перебуваючи у транзиті, не мають прийнятної ціннісної системи та однозначних соціальних стандартів та еталонів через невинні зміни у суспільному виробництві. Вимоги та соціальні стандарти у період транзиту не усталені, а тому не можуть відображатися та транслюватися засобами освіти, котра у такі періоди може транслювати застарілі ідеали, тим самим гальмуючи прогресивні суспільні зміни.

Звісно, вище виокремлені різновиди гендерних конфліктів не вичерпують усього спектру проблем, з якими зустрічається людина у процесі формування гендерної ідентичності, котра на рівні соціальні взаємодії проявляється у вигляді сукупності значимих для людини гендерних ролей. Так, приміром, у процесі аналізу гендерних конфліктів, П. Горностай приділив чимало уваги вивченню гендерно-рольовому інфантилізму. Він, як стверджує відомий психолог, проявляються як «невідповідність гендерної ролі віковій стадії гендерного розвитку, зміна або компенсація одних ролей іншими, що відповідають більш ранньому періоду життя. Це проявляється у переважанні дитячих форм гендерно-рольової поведінки» [32, с. 16]. Власне кажучи, гендерно-рольовий інфантилізм – це невідповідність соціальної ролі віковим особливостям особистості, котра, як доводить П. Горностай, добре проявляється на сімейному рівні, коли роль «чоловіка» (чи «дружини») заміщається роллю «дитини», у

підсумку чого отримуємо «вічних дівчаток» та «вічних хлопчиків», навіть при наявності власних дітей і реалізованості у професійній сфері [31, с. 149].

Ще однією формою порушення «гендерно-рольової гармонії», на думку П. Горностая, є «гендерно-рольова недостатність», котра «проявляється у двох основних формах: гендерно-рольовий дефіцит та атрофія гендерної ролі. Гендерно-рольовий дефіцит – це затримка рольового розвитку, блокування важливих потреб в рольовому розвитку, в наслідок чого гендерна роль не формується або має неповний/незавершений вигляд. Рольовий дефіцит може розвиватися тоді, коли гендерні ролі прямо чи непрямо заборонялися в дитинстві, не заохочувались або зустрічали негативну оцінку значимого соціального оточення» [32, с. 17]. Показовим прикладом у даному випадку можуть бути випадки, коли у процесі виховання дівчинки не приділялася увага розвитку чуттєвої жіночності, що зазвичай є вагомою причиною знецінення нею не тільки ролі «коханки», а й сестри та матері. Натомість у випадках, коли хлопцям з дитинства нав'язують тільки маскулітні якості, заразом забороняючи гратися ляльками чи возити коляски, вони стають «черствими батьками» для дітей, залишаючись нездатними до емпатії близьким. Унаслідок цього, відбувається атрофія гендерної ролі, котра, як доводить П. Горностаї, проявляється як втрата «ролю її функціональних особливостей, скорочення сфер застосування у результаті обмеження рольової поведінки, тривалого перебування гендерної ролі у латентному вигляді тощо. Наприклад: після тривалого ув'язнення людина частково чи повністю може втратити таку гендерну роль, як "шлюбний партнер"» [32, с. 17]. Утім, це далеко не повний перелік можливих проявів атрофії гендерних ролей.

Говорячи про докорінні трансформації традиційних гендерних ролей та конфлікти, які супроводжують цей процес не можна оминати увагою тих проблем та особистісних конфліктів, які виникають у процесі руйнування біполярної моделі суспільства, зумовлюючи постання кроссгендерів [47, с. 189] та трансгендерів [16, с. 25–27], котрі неоднозначно сприймаються суспільством, у тому числі й через те, що згідно з Міжнародною класифікацією хвороб у редакції МКД-10, транссексуалізм визнаний розладом статевої ідентифікації

[66]. Поява такого діагнозу, вочевидь зумовлена численними дослідженнями, ставити під сумнівів які видається нераціональним. Поміж тим, цілком логічним за таких умов видається питання про те, чи має право т. зв. «здорова більшість» висловлювати своє часто упереджене ставлення до людей, які через зовнішні щодо них обставини – у даному випадку психічні розлади, мають нетрадиційну гендерну ідентичність. Особливо актуальним це питання видається за умови переосмислення парадигми інвалідності та різкого зростання суспільної уваги до проблем людей з обмеженими можливостями.

Незважаючи на визнання трансгендерності психічним відхиленням, сьогодні цей феномен привертає чимало суспільної уваги, нерідко зумовлюючи суспільні конфлікти та громадські протистояння. Люди, з відмінною від традиційних гендерною ідентичністю, потерпають від дискримінації, котра виявляється не тільки у громадському осуді та численних упередженнях, котрі стають на заваді реалізації соціального потенціалу представників т. зв. «третьої статі». Цікаво, що подібний осуд найбільш жорсткий у культурах, яким притаманне «приховування» сексуального життя шляхом «винесення його за дужки» культури у паралельний і водночас безмовний простір. Як приклад, можна згадати період Середньовіччя з притаманним йому культом аскези, або ж Модерну, у період якого, згідно з красномовним висловом М. Фуко, секс «оточують мовчанням. Закон вершить подружня пара, яка народжує потомство. Вона нав'язує себе як зразок, змушує цінувати норму, володіє істиною, залишає за собою право говорити, резервуючи за собою принцип таємності. І в соціальному просторі, і в серці кожного будинку є одне єдине – зате слугуюче користі і продовженню роду місце для визнаної сексуальності: батьківська спальня. Всього іншого треба засоромитися: пристойність манер спритно обходить тіла, пристойність слів відбілює мови» [99].

Слід зауважити, що поява «третьої статі» і особливо її домагання права на рівноправність стали причиною непересічної уваги науковців до цієї проблеми. Психологи, психіатри та багато інших фахівців, намагаючись виявити соціальні наслідки розладів статевої орієнтації, чимало уваги приділяють вивченню причин подібних відхилень, заразом вказуючи на ті проблеми з якими

зустрічається людина у разі їх виникнення. Так, приміром, американський соціолог Р. Труйден, відомий своїми дослідженнями гомосексуальної ідентичності, виокремив чотири основні стадії її становлення. Перша стадія – це передчуття, або підвищена чутливість стосується часу, коли хлопчики і дівчатка ще не замислюються про свою сексуальну орієнтацію або автоматично відносять себе до гетеросексуалів. Хоча багато хто вже можуть відчувати почуття невиразної тривоги, що визначається у поняттях фемінності-маскулінності, тобто відповідності себе «справжньому» хлопчикові чи дівчинці, а відтак і гендерним стереотипам. Подібна тривога, на думку вченого, виникає у випадках, коли діти вбачають у своїх інтересах, зовнішності і поведінці невідповідність наявних у їхньому середовищі стандартам. На другій стадії, тобто у підлітковому віці, діти зазвичай проявляють змішану ідентичність, котра є закономірним наслідком постійного осмислення власної ідентичності через відсутність її чіткого означення. Ця стадія, згідно з висновками Р. Труйдена, найбільш драматична. На третій стадії, як стверджує вчений, відбувається прийняття і визнання себе. Воно залежить від рівня терпимості навколишнього соціуму, особливості рис особистості тощо. Усі три стадії формування гомосексуальної ідентичності характеризуються високим рівнем внутрішнього конфлікту, котрий зазвичай розв'язується на четвертій стадії формування гомосексуальної ідентичності, котра, зазвичай припадає на пізню юність і нерідко навіть дорослий вік. На цій стадії, відбувається злиття сексуальності з емоційністю, внаслідок чого гомосексуальна ідентичність починає сприйматися як інтегральна частина власного Я, а відтак не викликає внутрішньоособистісних конфліктів. Індивід відчуває свою причетність до спільноти інших гомосексуалів, певного стилю життя, підтримка якого для нього важливіша і приємніша можливих альтернатив [114, с. 43–73].

Іншим нетрадиційним проявом гендерної ідентичності, що супроводжується і особистісними і міжособистісними конфліктами є трансвестизм. Його головною особливістю є запозичені рольових атрибутів протилежної статі, котре зазвичай не супроводжується повним усвідомленням себе особою протилежної статі. Слід наголосити, що трансвестизм не пов'язаний

з маскулінізацією жінок та фемінізацією чоловіків, навіть попри те, що загальні риси трансвеститів відповідають подібним характеристикам. Трансвестизм не публічна ідентичність, що однак не захищає її представників від дискримінації у випадках, коли подібні рольові прояви набувають розголосу. Більш проблематичними з огляду на внутрішньо особистісні конфлікти, видаються випадки часткового запозичення гендерних ролей, які не призводять до значної рольової інверсії. Вони, як стверджує В. Синицька, зазвичай виникають внаслідок певних особливостей статевого та гендерного виховання [47, с. 189–190; 90, с. 213]. Так, приміром, у випадках, коли батьки хотіли мати хлопчика, а народилася дівчинка, чи навпаки, або ж, коли тривалий час спілкування відбувалося у статево протилежному середовищі. У таких випадках, люди можуть демонструвати рольові прояви традиційно приписані протилежній статі, тим самим зумовлюючи осуд та тиск з боку суспільства.

Найсерйознішою інверсією особистісної ідентичності, сьогодні вважається транссексуалізм. Він проявляється у ідентифікації особистості з протилежною від даної при народженні статтю, зумовлюючи при цьому прагнення жити і сприйматися так само як інші його представники. Таке прагнення нерідко призводить до хірургічної зміни біологічної статі, навіть у випадках, коли з біологічної точки зору людина є цілком здоровою жінкою чи чоловіком. Досліджуючи причини таких прагнень, американський психолог Г. Келлі дійшов висновку, що прагнення фізично відповідати статевій Я-концепції є сильнішим за материнський чи батьківський інстинкт [47, с. 189].

Висновки Г. Келлі видаються цілком раціональними, як мінімум з огляду на те, що усі без винятку представники «третьої статі», потерпаючи від внутрішніх та зовнішніх конфліктів, домагаються визнання своєї гендерної унікальності та права на реалізацію свого соціального потенціалу. Утім, такі домагання не завжди досягають успіху, що, на наш погляд, нерідко зумовлено низьким рівнем обізнаності суспільства з причинами виникнення інверсій гендерних ролей та гендерної ідентичності, їх соціальними наслідками. Звісно, не останньою причиною суспільної нетерпимості щодо представників «третьої статі» є властивий традиційним групам страх перед руйнуванням усталених

цінностей, котре супроводжується розмиванням основ групової ідентичності, котре робить життя людини вкрай нестабільним через відсутність в ньому опори.

Висновки до III розділу

- Актуалізація проблеми гендерної ідентичності стала закономірним наслідком переосмислення ролі біологічної складової у процесі формування особистісних якостей людини та її самопрезентації в суспільстві, яке розпочалося під впливом розвитку гендерної теорії, прихильники якої розмежували статеву та гендерну ідентичність не знецінюючи при цьому жодної з них та показали вплив соціокультурних чинників на розвиток гендерної системи суспільства та статевого розподілу праці.

- Усвідомлення гендерної ідентичності та готовність до її демонстрації, незалежно від гендерних стереотипів існуючих у певному соціумі, може позитивно вплинути на розвиток особистості, а може й навпаки активізувати захисні механізми особистості, тим самим блокувати розвиток особистості. Традиційні ролі, які не співпадають з гендерною ідентичністю особистості, зазвичай стають головною причиною особистісного конфлікту. Зростання критичної частки подібних ситуацій, призводить до посилення конфліктності в суспільстві, тим самим сприяючи переосмисленню норм гендерної взаємодії.

- Формування гендерної ідентичності відбувається у процесі соціалізації, яка передбачає порівняння своїх індивідуальних характеристик з нормативними моделями, що запропоновані суспільством. Якщо людина вбачає розбіжність між зовнішньою, соціальною оцінкою і внутрішнім переживанням себе, як носія гендерних характеристик і суб'єкта статево-специфічних ролей, вона відчуває дискомфорт, що зумовлений гендерною дисгармонією, який може призводити до внутрішнього гендерного конфлікту, який гальмує можливості реалізації соціального потенціалу особистості.

- Головною перешкодою на шляху реалізації соціального потенціалу особистості незалежно від статі зазвичай стають гендерні стереотипи. Вони функціонують у суспільній свідомості як стандартизовані шаблони, які задають відповідні до суспільних очікувань моделі поведінки і риси характеру чоловіків

і жінок. Притаманна їм категоричність гальмує суспільних розвиток, обмежуючи можливості реалізації соціального потенціалу чоловіків і жінок, що однак не дає підстав розглядати стереотипи тільки як негативне явище. У часи нестабільності, задані ними стандарти та соціальні ідеали істотно полегшують формування гендерної ідентичності, тим самим сприяючи гармонізації суспільних взаємин.

- Панування гендерних стереотипів забезпечує колективна пам'ять, образи якої невпинно підживлюються різноманітними світоглядними ученнями, спрямованими утримати панівну в певний історичний період соціальну систему, навіть попри те, що вона вичерпала свій потенціал і більше не може забезпечити гармонійний розвиток суспільства, проте здатна забезпечити застій.

- Однією з головних причин протистояння між прихильниками та супротивниками патріархальних цінностей стало зумовлене соціокультурними та економічними трансформаціям сьогодні знецінення патріархальних цінностей та розмивання усталених гендерних ролей та образів. Вони забезпечували людину та суспільство стандартами та нормами, які полегшували формування гендерної ідентичності, пропонуючи чіткі орієнтири для статево-рольового визначення людини, котре сприяло формуванню наявного соціокультурного простору. З огляду на це, у переосмисленні норм і стандартів гендерної взаємодії вбачається загроза існуванню етнокультурної спільноти.

- Попри те, що гендерні стереотипи нерідко сприяють забезпеченню історичної та культурної тяглості спільноти, їх позитивний вплив не варто перебільшувати, оскільки за відсутності сприятливого для їхнього розвитку соціально-економічних умов, вони можуть зумовлювати цілий спектр компенсаторних реакцій з негативним соціальним ефектом.

- Серед вкрай загрозливих для розвитку внутрішнього потенціалу особистості та суспільних чинників, чільне місце посідають гендерні конфлікти, які, ставши цілком закономірним наслідком руйнування патріархальної гендерної системи з притаманним їй уявленням про природне призначення людини та фізіологічну обумовленість її особистісних якостей, зумовлені відносно вільним вибором гендерно-рольової поведінки.

- Дослідження гендерно-рольових конфліктів було започатковане теоретиками фемінізму, що, однак, не дає підстав вважати цю проблему суто жіночою, навіть попри те, що виникнення гендерних конфліктів зазвичай відбувається через тиск патріархальних стереотипів, котрі істотно обмежують можливості соціальної реалізації особистості через зовнішньо задану вимогу корегувати свою поведінку зважаючи на задані соціальні стандарти та наявні у різних соціокультурних середовищах шаблони фемінності чи маскулінності.

- Знецінення патріархальних стереотипів супроводжується численними гендерними конфліктами, найгострішим серед яких незмінно залишається питання «третьої статі» (кроссгендерів та трансгендерів), котре, попри зміну соціальних стандартів та антропологічних ідеалів, наразі залишається вкрай дискусійним, у тому числі й через неоднозначну і зазвичай тенденційну суспільну оцінку. Вона зумовлена нерозумінням причин подібних гендерно-рольових інверсій й призводить до порушення природних прав представників «третьої статі», позбавляючи тим самим частину людей можливості вільної професійної самореалізації.

Література до III розділу

1. Агеев В. С. Межгрупповое взаимодействие: социально-психологические проблемы. М.: Изд-во МГУ, 1990. 240 с.
2. Азарова Е. Психология зависимости. LAP Lambert Academic Publishing, 2012. 508 с.
3. Альошина Ю. Є., Лекторська Е. В. Рольовий конфлікт працюючої жінки. Питання психології. 1989. № 5. С. 80–88.
4. Арістотель Нікомахова етика / Переклав з давньогрецької Віктор Ставнюк. К.: «Аквілон-Плюс», 2002. 480 с.
5. Бега М. І. Вплив гендерних стереотипів на чоловічі і жіночі ролі у сучасній сім'ї. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія 2008. № 89-90 С. 6–9.
6. Бендас Т. С. Гендерная психология. Учебное пособие. СПб. : Питер, 2006. 431 с.

7. Берн Ш. Гендерная психология. СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. 320 с.
8. Бурдьє П. Мужское господство. Бурдьє П. Социальное пространство: поля и практики. СПб.: Алетейя, 2005. URL: <http://bourdieu.name/files/domination.pdf> (дата обращения: 2018.09.03).
9. Введение в гендерные исследования: учеб. пособие для студентов. М.: Аспект Пресс, 2005. 255 с.
10. Виноградова Т. В. Сравнительное исследование познавательных процессов у мужчин и женщин: роль биологических и социальных факторов. Вопр. психологии. 1993. № 2. С. 63–71.
11. Вілкова О. Ю. Процес формування та наслідки відтворення гендерних стереотипів. Нова парадигма: альманах наукових праць. Філософія. Соціологія. Політологія. Запоріжжя: Нова парадигма, 2003. Вип. 33. С. 185–190.
12. Вілкова О. Ю. Конструктивні та деструктивні вияви гендерних стереотипів. Український соціум. 2004. № 3 (5). С. 28–33.
13. Воронина О. А., Клименкова Т. А. Гендер и культура / под ред. З. А. Хоткиной. М.: ИСПЭН РАН, 1992. С. 10–22.
14. Воронцов Д. В. Гендерная психология общения. Ростов н/Д: Издво ЮФУ, 2008. 208 с.
15. Гаврилиця О. А. Почуття провини у працюючої жінки. Питання психології. 1998. № 4. С. 65–70.
16. Гендер для медій: Підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей: Видання третє, виправлене та доповнене / ред.: М. Маєрчик, О. Плахотнік, Г. Ярманової. Київ: Критика, 2017. 224 с.
17. Гендерна абетка для українських медіа. Видання друге / Котова-Олійник С., Стельмах Б., Ярош О. Луцьк: Волинська мистецька агенція «Терен», 2017. 108 с.
18. Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті європейської стратегії України. К.: Центр Разумкова, 2016. 244 с

19. Гендерна чутливість українських медіа. Порадник / Богдана Стельмах, Оксана Ярош. Луцьк: Волинська мистецька агенція «Терен», 2018. 76 с.
20. Гендерная психология. 2-е изд. / Под ред. И. С. Клециной. СПб.: Питер, 2009. 496 с.
21. Гендерний портрет українського суспільства. Аналітичне дослідження / За заг. ред. Н. Світайло, А. Костенко. Суми: Видавництво СумДУ, 2009. 58 с.
22. Гендерні дослідження: прикладні аспекти : монографія / В. П. Кравець, Т. В. Говорун, О. М. Кікінежді та ін.; за наук. ред. В. П. Кравця. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2013. 448 с.
23. Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві / Саєнко Ю. І. та ін. К.: Інститут соціології НАН України, 2007. С. 104–105.
24. Геодакян В. А. Мужчина и женщина. Эволюционно-биологическое предназначение. Женщина в аспекте физической антропологии. Материалы международной конференции «Женщина и свобода. Право выбора в мире традиций и перемен». Москва, 1-4 июня 1993 г. / Отв. ред. Г.А. Аксянова. М.: ИЭА, 1994. С. 8–17.
25. Геодакян В. А. Теория дифференциации полов в проблемах человека. Человек в системе наук, М., Наука, 1989. С. 171-189.
26. Геодакян В.А. Два пола. Зачем и почему? Эволюционная теория пола В.А. Геодакяна. М.: б.и., 2012. 262 с.
27. Говорун Т. В., Кікінежді О. М. Гендерна психологія: навчальний посібник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2004. 308 с.
28. Говорун Т. В., Шарган О. М. Батькам про статеve виховання дітей. К.: Рад. школа, 1990. 160 с.
29. Горлач М. Г. Гендерный аспект семейно-ролевого диссонанса. Соц. исслед. 2002. №1. С. 135–136.
30. Горностай П. П. Вимірювання параметрів рольового конфлікту: зарубіжний досвід. Конфліктологічна експертиза: теорія та методика. Вип. 1. К., 1997. С. 116–125.

31. Горноста́й П. П. Гендерна соціалізація та становлення гендерної ідентичності. Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. К.: «К.І.С.», 2004. С. 132–155.
32. Горноста́й П. П. Гендерний розвиток та гендерна ідентичність особистості, особливості чоловічої та жіночої соціалізації. Гендерні студії: освітні перспективи (навч.-метод. матеріали). К.: ПЦ «Фоліант», 2003. С. 5–21.
33. Горноста́й П. П. Диагностика и коррекция ролевых конфликтов. Журн. практик. психолога. 1999. №1. С. 44–51.
34. Гоян И.Н., Сторожук С.В., Стратегии гендерного равенства как элемент социальной политики. Социальное воспитание. 2018. №1. С. 14–25.
35. Гуж де О. Декларация прав женщины и гражданки. URL: http://read.newlibrary.ru/read/olimpija_de_guzh/deklaracija_prav_zhenshiny_i_grazhdanki.html (дата звернення: 11.02.2019).
36. Гусева Ю. Е., Сабунаева М. Л. Гендерные стереотипы: возрастной аспект // Гендерная психология. 2-е изд. / Под ред. И. С. Клециной. СПб.: Питер, 2009. С. 236–247.
37. Данильченко Т. В. Феномен гендерної ідентичності в психології. Вісник Чернігівського нац. педагогічного університету. Сер. : Психологічні науки. 2013. Вип. 114. С. 57–63.
38. Деякі питання відшкодування послуги з догляду за дитиною до трьох років «муніципальна няня». URL: <https://www.msp.gov.ua/projects/377/> (дата звернення: 03.22. 2019).
39. Етносфера народів Північної Таврії у світоглядно-ментальному вимірі та народній творчості : монографія / Аносов І. П., Арабаджі О. С., Афанасьєва Л. В. та ін.; за заг. ред. Аносова І.П. [3-е вид.]. Запоріжжя, 2006. 336 с.
40. Єфанова І. В., Марценюк Т. О. Гендерна сегрегація на ринку праці України у сфері інформаційних технологій. Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. 2014. Випуск 8 С. 69–81.
41. Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15> (дата звернення: 2018.11.15).

42. Звіт про гендерний аналіз результатів Всеукраїнського опитування щодо дотримання прав ВПО /За підтримки Програми розвитку ООН в Україні та Міністерства закордонних справ Данії. 27 вересня по 24 жовтня 2017 р.
43. Здравомыслова Е.А., Темкина А.А. Социальное конструирование гендера как феминистская теория. Женщина. Гендер. Культура / под ред. З. Хоткиной, Н. Пушкаревой, Е. Трофимовой. М.: МЦГИ, 1999. С. 46-65.
44. Ильин Е. П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины. СПб.: Питер, 2008. 544 с.
45. Ильин Е. П. Пол и гендер. СПб.: Питер, 2010. 688 с.
46. Каган В. Е. Половая идентичность и развитие личности. Обозрение психиатрии и медицинской психологии им. Бехтерева. 1991. №4. С. 25–33.
47. Келли Г. Основы современной сексологии. СПб.: Питер, 2000. 896 с.
48. Кісь О. Моделі конструювання гендерної ідентичності жінки в сучасній Україні. «І». Незалежний культурологічний часопис. 2003. № 27. С. 37–59.
49. Клецина И. С. Гендерная социализация. СПб.: РГПУ им. А. И. Герцена, 1998. 92 с.
50. Клецина И. С. Гендерные барьеры на пути личностной самореализации. Психологические проблемы самореализации личности. СПб., 1999. Вып. 3. С. 154–168.
51. Клецина И. С. Психология гендерных отношений. Теория и практика. СПб.: Алтейя, 2004. 408 с.
52. Клецина И. С. Самореализация и гендерные стереотипы. Психологические проблемы самореализации личности. СПб.: СПбГУ, 1998. Вып. 2. С. 188–202.
53. Клецина І. Гендерна ідентичність і права людини: психологічний аспект. Гендерна педагогіка: Хрестоматія / Переклад з англ. В. Гайденко, А. Предборської; За ред. Вікторії Гайденко, Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. С. 174-190.
54. Кодекс законів про працю України від 10.12.71 № 322-VIII // Верховна Рада України. URL: <http://portal.rada.gov.ua> (дата звернення: 07.05.2018).

55. Кон И. С. Плюсы и минусы отдельного и совместного обучения. Педагогика. 2006. № 9. С. 16–22.
56. Кон И. С. Психология половых различий. Вопросы психологии. 1981. № 2. С. 47–57.
57. Кон И. С. Социологическая психология. Воронеж: МОДЭК, 1999. 560 с.
58. Коноплева Н. А. Одаренность и гендер. Женщина в российском обществе. 2000. № 1. С. 24–30.
59. Конституція України: нормативні документи з урахуванням останніх змін в редакції станом на 07.12.2012 р. Суми: ТОВ «ВВП НОТІС», 2012. 48 с.
60. Кульчицький С., Міщенко М. Україна на порозі об'єднаної Європи. Київ, Центр Разумкова, 2018. 232 с.
61. Лекторский В.А. Христианские ценности, либерализм, тоталитаризм, постмодернизм. Вопросы философии. 2001. № 4. 3-9
62. Лушпай Л. Поняття маскуліності в дослідженнях британських вчених: педагогічний аспект. Культурологія в НаУОА. URL: <http://kulturolog.org.ua/publications/-p-article/345-2011-02-25-17-14-54.html> (дата звернення: 2.09.2017).
63. Майерс Д. Социальная психология. СПб.: Питер, 2008. 752 с.
64. Марценюк Т. Гендерна сегрегація ринку праці: яку роботу шукають жінки і чоловіки (на прикладі бази резюме і вакансій на hh.ua). Журнал соціальної критики «Спільне». 2013. № 6. С. 89–95.
65. Марценюк Т. Страх розмаїття: національні властивості толерантності і гомофобії. Критика. 2009 число 11–12 (145–146). С. 10–13.
66. Международная классификации болезней 10-го пересмотра (МКБ-10). URL: <http://med.rnx.ru/db/db-mkb10/diagnosis2782.html> (дата обращения: 03.22. 2018)
67. Мей Р. Мистецтво психологічного консультування / Пер. з англ. Т. К. Кругловой. М.: Незалежна фірма «Клас», 1994. 91 с.
68. Мельник Т., Кобилянська Л. 50/50: Сучасне гендерне мислення: Словник К.: «К.І.С.», 2005. 280 с.

69. Мид М. Мужское и женское. Исследование полового вопроса в меняющемся мире. Москва: РОССПЭН, 2004. 416 с.
70. Михеева А. Р. Мужчина в городской семье: Стереотипы и современные тенденции. Всероссийский экономический журнал 2008. № 11. С. 136-149.
71. Населення України за 2017 рік. Демографічний щорічник. Київ: Державна служба статистики України, 2018. 137 с.
72. Ожигова Л. Н. Исследование гендерной идентичности и гендерных стереотипов личности. Гендерная психология. 2-е изд. / Под ред. И. С. Клециной. СПб.: Питер, 2009. С. 256–263.
73. Оксамитна С. М. Гендерні ролі та стереотипи. Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. К.: «К.І.С.», 2004. С. 157–180.
74. Пиз А. и Б. Язык взаимоотношений. Мужчина и женщина. М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. 238 с.
75. Подольська Є. А., Лихвар В. Д., Іванова К. А. Культурологія: Навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури. 2003. 288 с.
76. Проблема насильства в українських сім'ях. Соціологічне опитування» / за ред. Павлиш С.О. К.: Запоріжжя: Друкарський світ, 2010. 52 с.
77. Психология: учебник / Под ред. А. А. Крылова. М.: ПРОСПЕКТ, 1998. 584 с.
78. Психология. Підручник / За ред. А. А. Крылова. М.: «ПРОСПЕКТ», 1998. 584 с.
79. Пушкирева Н. Л. Женщины Древней Руси. М.: Мысль, 1989. 286 с.
80. Рубан О. В. Актуалізація питання гендерно -паритетних стосунків в рольовій сфері в зв'язку з євро інтеграційними процесами в системі освіти України . Матеріали філософсько-антропологічних читань. Київ 2 жовтня 2010 р.
81. Рубан О. В. Гендерна рівність: реалії та перспективи. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. 2009. Випуск 91-93, С. 168–171.
82. Рубан О. В. Гендерні ролі в Україні, сучасний етап: зміна світоглядних стереотипів. Вісник національного технічного університету України

- «Київський політехнічний інститут»: філософія, педагогіка, психологія, № (23), 2008. С. 31–33.
83. Рубан О. В. Гендерно-паритетні відносини – крок до суспільства рівних можливостей. Молодь в освіті та науці як умова відродження українського суспільства (до 20-річчя незалежності Української держави). XIV науково-практична міжвузівська конференція студентів та аспірантів «Дні науки ФСП»: зб. Матеріалів / Уклад.: Б.В. Новіков, І.І. Федорова, В.Ю. Пряміцин, К.О. Стецюра. К.: НТУУ «КПІ», 2011. С.186–189.
84. Рубан О. В. Гендерно-рольове питання у сучасному українському суспільстві: світоглядний аспект. Актуальні проблеми філософії та соціології № 23 (2018), Одеса. С. 31–34.
85. Рубан О. В. Інформаційне суспільство: актуалізація питання гендерного паритету. Освіта в інформаційному суспільстві: філософські, психологічні та педагогічні аспекти: матеріали всеукраїнської наук.-практ. Конф.(м. Суми, 27-28 жовтня 2010 р.). Суми: Університетська книга, 2010. С. 24–25.
86. Рубан О. В. Теоретичне підґрунтя формування світоглядних основ у філософській літературі з гендерно-рольової тематики – патріархальний підхід. Materiály IX mezinárodní vědecko – praktická konference «Dny vědy – 2013». Díl 24. Filosofie: Praha. Publishing House «Education and Science» s.r.o. С. 70–74.
87. Рубан О. Гендер і мова. Сумщина № 31 від 03.08.2017 (20344). С. 5.
88. Рубан О. Гендерні стереотипи. Сумщина № 42 від 19.10.2017 (20355). С. 2.
89. Рубин Г. Обмен женщинами, заметки по политекономии пола. Антология гендерных исследований. Сб. пер. / Сост. и комментарии Е. И. Гаповой и А. Р. Усмановой. Мн.: Пропилеи, 2000. С. 99–113.
90. Синицька В. С. Гомосексуалізм і травестізм: історичний вимір. Гендерна політика очима української молоді: матеріали підсумкової конференції XI Регіонального конкурсу молодих вчених, Харків, 24 жовтня 2017 р. /за заг. ред.: Н. В. Бібік, Г. Г. Фесенко. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2018. С. 213–218.

91. Сірий Є. В. Трансформаційні зміни ціннісної системи українського суспільства у системі координат: «традиція–модерн». Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. 2014. Випуск 8. С. 3–12.
92. Скорик М. М. Гендерний аналіз соціополітичних процесів: Методична розробка. К.: Златограф, 2004. 32 с.
93. Слінчук В. В. Соціальна типізація гендерних стереотипів у мові ЗМІ. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1356> (дата звернення: 18.07.2017).
94. Сторожук С.В., Гоян І. М. Вплив віртуальної реальності на самоактуалізацію тинейджерів: антропологічний вимір. Антропологічні виміри філософських досліджень. 2016. № 9. С. 17–28.
95. Тоффлер Э. Метаморфозы власти. М.: АСТ, 2001. 669, [3] с.
96. Тоффлер Э. Третья волна. М.: АСТ, 1999. 371 с.
97. Турецька Г. В. Страх успіху: психологічне дослідження феномену. Психологічний журнал. Т. 19. 1998. № 1. С. 37–46.
98. Фонд Народонаселення ООН, Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту, Державна соціальна служба для Сім'ї, дітей та молоді. Репродуктивне та статеве здоров'я чоловіків в Україні (соціологічний аналіз) Київ, 2005. 59 с.
99. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. 1996. URL: http://royallib.com/book/fuko_mishel/volya_k_istine_po_tu_storonu_znaniya_vlasti_i_seksualnosti.html (дата обращения: 03.22. 2018)
100. Харари Ю. Н. Sapiens. Краткая история человечества. М.:Синдбад, 2016. 570 с.
101. Чекалина А. А. О влиянии родительских установок на формирование гендерной идентичности ребёнка. Мир психологии. Москва-Воронеж, 2004. № 2 (38). С. 106–113.
102. 16 днів активізму проти гендерно обумовленого насильства: #ПочуйМене. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/presscenter/press-releases/2018/16-days-of-activism-against-gender-based-violence.html> (дата звернення: 03.12. 2018).

103. Щербаківський В. Старовинний праукраїнський соціальний устрій (на основі аналізу українського весілля)//Літературно-науковий вісник. Кн. 1 (на чужині). Регенсбург, 1948. С. 57–78.
104. Юркова Е. В., Клецина И. В. Социально-психологический анализ гендерных ролей. Гендерная психология. 2-е изд. / Под ред. И. С. Клециной. СПб.: Питер, 2009. С. 295–315.
105. Aggleton P. Rebels without a Cause? Middle Class Youth and the Transition from School to Work. Lewes: Falmer Press.1987. 165 p.
106. Archer L., Francis B. Understanding minority ethnic achievement; race, gender, class and success. Routledge, 2007. 224 p
107. Dancanson N. Sexual Bullying: Gender Conflict and Pupil Culture in Secondary Schools. Routledge, 1999. 177 p.
108. Horner M., Fleming J. The Motive to Avoid Success. Motivation and Personality: Handbook of Thematic Content Analysis. N. Y. 1992.
109. Kirby, Alan. The Death of Postmodernism And Beyond (2006). URL: https://philosophynow.org/issues/58/The_Death_of_Postmodernism_And_Beyond (Accessed: 03.07.2018)
110. McKee J. P., Sheriffs A.C. The differential evaluation of males and females. Journal of Personality, 1957, 25. Pp. 356–371.
111. Rohall D. E., Milkie M. A., Lucas J. W. Socialization over the Life Course. Social Psychology: Sociological Perspectives. Boston, New York, San Francisco : Pearson Education, Inc., 2011. Pp. 150–187.
112. Sherriffs A. C., McKee J. P. Qualitative Aspects of Beliefs About Men and Women. Journal of Personality/ 1957. Vol. 25, Pp. 451-464.
113. Skelton C., Francis B. The Sage Handbook of gender and education. Sage, 2006. 91 p.
114. Troiden R. R. The formation of homosexual identities. Journall of Homosexuality. 1989. Vol. 17. Pp. 43–73.
115. Weisstein N. Kinder, Küche, Kirche as Scientific Law: Psychology Constructs the Female. Boston: New England Free Press, 1968. 7 p.

РОЗДІЛ 4. ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ БУТТІ УКРАЇНИ

4.1. Гендерна система українського суспільства: історія та сучасність

Зростання суспільної уваги до проблем гендерної рівності, як було показано у попередніх розділах дисертаційного дослідження, стало закономірним наслідком соціокультурних трансформацій, що відбулися у європейському цивілізаційному просторі після Другої світової війни, у тому числі й завдяки усвідомленню того, що раціональне управління соціальними процесами не сприяє реалізації ідеалів світського гуманізму. Це призвело до знецінення «метанаративів», а згодом і «смерті суб'єкта», яка, на рівні соціального, виявилася через розмивання усіх форм індивідуальної та групової ідентичності. За таких світоглядних змін соціальні еталони та стандарти не могли вважатися непогрішними, бо ж подібно до інших «метанаративів» призводили до поневолення людини.

Переосмислення ціннісної системи суспільства, яке розпочалося у другій половині ХХ ст., певною мірою пов'язане з розвитком «постіндустріального» (Д. Белл) суспільства та розвитком інформаційних та комунікативних технологій, котрі призвели до кардинальних змін у соціокультурному бутті людини, у тому числі й завдяки істотному розширенню сфери професійної самореалізації жінок. Вказані зміни мали б сприяти утвердженню гендерного паритету, поміж тим у дійсності нерідко призводять до посилення гендерної нерівності, особливо у суспільствах, що перебувають у транзиті. Така ситуація, згідно з висновками фахівців ЮНЕСКО, зумовлена впливом цілого ряду чинників, серед яких далеко не останню роль відіграють історично сформовані соціально-культурні бар'єри, котрі не дають жінкам та дівчатам розвивати свій соціальний потенціал [14, с. 43].

Підкреслюючи непересічну роль світоглядних та соціокультурних перепон на шляху самореалізації жінок, а відтак і досягнення гендерної рівності, експерти ЮНЕСКО тим самим сприяють зосередженню уваги наукової спільноти на

всєбічному вивченні особливостей національних традицій гендерної взаємодії, тим самим сприяючи виокремленню тих стереотипів, котрі можуть стояти на перешкодї досягнення гендерного паритету. Саме з огляду на це, дослідження історичної своєрідності гендерної системи в Україні, видається актуальним і своєчасним науковим дослідженням, котре покликане виявити ті соціокультурні бар'єри, котрі гальмують забезпечення гендерної рівності в Україні.

Особливо цікавими дослідження своєрідності гендерної системи українського традиційного суспільства видаються з огляду на те, що вона істотно відрізняється від її європейських аналогів. Адже, як відомо, в українській культурі жінка завжди займала особливе та неоднозначне місце. Так, приміром, у фольклорі (піснях, казках, міфах і легендах) нерідко зустрічається образ жінки з сильним характером – рішуча у прийнятті рішень, готова до дій, а для досягнення мети нерідко здатна на хитрощі та підступ. Як приклад, можна згадати не тільки народну пісню «Ти ж мене підманула», а й казку зі упорядкованого І. Франком збірника «Мала вдовиця їдного сина» [12, с. 13]. Дещо більш поширеним, у народній творчості був образ лагідної, турботливої, люблячої жінки та матері [33].

Попри неістотні коливання у характеристиці жінок в українському фольклорі, у народному світогляді жінка незмінно асоціювалася з певною владою, яку вона концентрувала у своїх руках корегуючи усі сфери господарської діяльності. В народі з цього приводу казали: «Чоловік – голова, а жінка – шия, куди шия поверне, те голова і зробить». Утім не варто думати, що в Україні сфера жіночої активності обмежувалася тільки домашнім господарством. Нерідко жінки шляхетного походження приймали активну участь у політичному та культурному житті свого народу. У даному контексті можна згадати не тільки княгиню Ольгу, політична діяльність котрої визначила напрям духовного розвитку Русі, а й матір князя Данила, Анну [24, с. 106]. Не менше українки впливали на культурний розвиток свого народу і згодом, свідченням чому може стати активна позиція Анни Гойської, Галшки Гулевичівни (Єлизавети Василівни Гулевич), Ганни Хмельницької та ін. Звісно, у період безроздільного панування традиційних патріархальних цінностей, не всі

жінки високого соціального статусу на рівні з чоловіками могли долучитися до політичної, адміністративної та культурної діяльності. Поміж тим, соціальний статус жінок в Україні традиційно був значно вищий, ніж в інших країнах Європи й тим паче Росії.

Вище окреслена унікальність гендерної системи традиційного українського суспільств, неодноразово привертала увагу широкого кола фахівців. Так, приміром, О. Козуля та А. Пашко, у процесі всебічного дослідження української традиційної гендерної системи, зацентували увагу на тому, що у середньовічній Русі суспільне становище жінок залежало не від суспільного статусу чоловіка, як це спостерігалось у Західній Європі, а від власного майнового становища. Саме через це, жінки-землевласниці не усувалися від сплати податків та політичної діяльності. Більш того, Литовським статутом у карних та цивільних постановах був закріплений принцип рівного права для чоловіків і жінок, що, вочевидь, було однією з причин активної громадянської позиції жінок-магнаток, котрі, як свідчать історичні відомості, нерідко долучалися до справ місцевого самоврядування, тим самим визначаючи суспільно-політичне життя українських міст [48; 75].

Слід зазначити, що активною життєвою позицією відрізнялися усі українські жінки незалежно від станового походження. Певною мірою цьому сприяло сформоване за незапам'ятних часів та під впливом різноманітних чинників звичаєве право, яке, поряд з іншим, регулювало невідомий багатьом іншим народам феномен материзни – частини приданого дівчини у вигляді нерухомості або земельного наділу, що не входила до загального сімейного майна, і передавалося у спадок лише по материнській лінії. Материзна, на думку Т. Говорун, уберегала жінок від економічної залежності від чоловіка, тим самим сприяючи утвердженню рівноправності чоловіка і жінки в родині. Вочевидь, саме на цій світоглядній основі постала українське слово «дружина», тобто «друг» та порадиця, а не рабиня чи російська «жена», покликана народжувати, бо ж за суттю своє «рожениця» [15, с. 95].

На перший погляд, підкреслені Т. Говорун лінгвістичні констатації не можуть визначати гендерну взаємодію у суспільстві, поміж тим у дійсності це

зовсім не так. Адже, несвідома трансляція засобами мови історично сформованих цінностей та ідеалів наразі є одним з найсильніших символічних бар'єрів на шляху утвердження гендерної рівності. Свідченням цьому можуть бути непоодинокі виступи та інтерв'ю відомих російських політиків, котрі оцінюючи власні жертви численних військових конфліктів, жартуючи промовляють «Бабы еще нарожают». Нерідко подібні висловлювання є лише «невдалою» спробою уникнути серйозних відповідей на суспільні запити, поміж тим у дійсності вони транслиють вкрай жорсткі патріархальні ідеали російського традиційного суспільства. У незамислуватому вислові «Бабы еще нарожают» відображено цінність людського життя у російській культурі, водночас розкрито функціональне призначення жінки.

Українські політики зазвичай більш стримані у своїх висловлюваннях стосовно жінок, що зумовлено не стільки і не тільки рівнем політичного культури українського суспільства, як традиційною активністю українських жінок. Вона була зумовлена наявністю у жінки власного майна, внаслідок чого жінки не були економічно залежними, а українська культура довгий час «не знала існування патріархальної сім'ї, яка була основним типом сімейного устрою як на Сході так і на Заході» [17, с. 177]. Вказана особливість несвідомо зберігається у колективній пам'яті народу завдяки численним обрядовим практикам, які не були дощенту зруйнованими навіть у радянські часи.

Суголосні нашим висновкам твердження знаходимо і у роботах О. Кісь, котра, беручи до уваги різноманітні історичні відомості, доходить висновку, що, високий рівень рівноправності жінок в українській традиційній культурі, поряд з іншим, забезпечувався обрядовою практикою. У даному контексті доречно згадати про виняткову роль жінок у весільній та родильній українській обрядовості, які, на думку дослідниці, можуть вказувати на те, що в історичному минулому українців міг бути період панування жіноцтва, виразні залишки якого збереглись в українській культурі навіть наприкінці XIX ст. [45, с. 12].

На наш погляд, гіпотетичний характер цілого ряду цілком раціональних висновків О. Кісь зумовлений обмеженим пояснювальним потенціалом історичного підходу. Саме він не дав можливості дослідниці врахувати наявні у

сучасному інтелектуальному дискурсі теоретичні напрацювання, показати «жіночий» характер дохристиянської системи вірувань [55, с. 18] та її вплив на розвиток руської, а згодом і української гендерної системи. Більш того, уникнувши всебічного дослідження впливу дохристиянських вірувань на соціальний статус українських жінок, дослідниця не змогла показати причини громадянської активності українських жінок та шанобливого ставлення до них. Цю прогалину зробив спробу подолати Б. Цимбалістий, котрий у процесі дослідження української ментальності, прийшов до висновку, що шанобливе ставлення українців до жінок, у передусім «жінки-матері», сприяло збереженню культурної ідентичності [118, с. 85–87]. Вказане твердження цілком справедливе, адже саме завдяки жінкам, які, зберегли чимало дохристиянських обрядових практик та звичаїв, зберігалася українська ідентичність, а з нею і властива дохристиянській культурі повага до жінки [100, с. 217-243].

Підкреслюючи високий соціальний статус жінок в українській традиційній культурі та непересічну роль колективної пам'яті у збереженні норм соціальної взаємодії, ми цілком закономірно порушуємо питання про витоки гендерної нерівності та дискримінації в українському суспільстві. Адже, цілком логічним видається питання про те, чому притаманний звичаєвій практиці українського народу гендерний паритет не може розвинутися в нових і, що важливо, більш сприятливих для його утвердження соціокультурних умовах. Де і коли відбулася трансформація традицій соціальної взаємодії, й що стало причиною зародження гендерної дискримінації в українському суспільстві?

Відповіді на вказані питання вже неодноразово ставали предметом наукових пошуків спрямованих розкрити колізії нашого історичного розвитку та виявити їх наслідки на сьогодні. У даному контекст можна згадати монографію М. Богачевська-Хом'як «Жінки в громадському житті України», у якій дослідниця досить аргументовано доводить, що ставлення українців до жінок дещо погіршилося після входження Наддніпрянщини до складу Російської імперії [121, с. 22]. Відтепер саме вона задавала культурні, світоглядні та соціальні стандарти, нерідко транслуючи їх за допомогою православ'я російського зразка. Від українського, воно відрізнялося більш чітко вираженою,

порівняно з православ'ям українським, патріархальною орієнтацією, що стало однією з причин обмеження соціального потенціалу українських жінок. Не меншою мірою закріпленню патріархату в Україні, на думку М. Богачевської-Хом'як, сприяло запровадження кріпацтва, котре сприяло поширенню російського жінконенависництва.

Започатковані на початку ХХІ ст. М. Богачевською-Хом'як роздуми про витоки патріархату в українській культурі, отримали свій подальший розвиток у роботах К. Воробець, котра досить красномовно висвітлила ті зміни в гендерній системі української традиційної культури, що були зумовлені кріпацтвом. Зокрема, дослідниці апелюючи до різного роду історичних фактів та джерел, прийшла до висновку, що у середині ХІХ ст., соціальний статус жінки був вкрай низьким. В цей час, тільки чоловіки мали можливість вирішувати «важливі сільські справи й представляти село в зовнішньому світі. Вони не допускали жінок до сільського політичного життя (за винятком тих випадків, коли хоч-не-хоч доводилося визнати вдову за голову родини), прирікаючи їх на підпорядковане існування.... Українські селяни зводили жіночі обов'язки до народження й виховання дітей, до звичайних обтяжливих [10, с. 64].

Посиленню патріархальних позицій в Україні та зростання рівня підпорядкування жінки, чималою мірою було зумовлене російським православ'ям та загальними державними порядками. Незламна віра у їхню непогрішність ґрунтувалася на незламній вірі у гріховну природу жінок, яку необхідно постійно загнздувати моральним кодексом та суворим контролем. Для закріпачення жінки нерідко використовували навіть образ Богоматері, котра, згідно з народними віруваннями, не могла правити світом по смерті Бога через те, що була жінкою [10, с. 64].

Зроблені нами зауваження та уточнення дають усі підстави погодитися з висновками О. Луценко про те, що патріархальні традиції і стереотипи сучасного українського суспільстві закорінені в минулому, мають яскраво виражену чоловічу домінанту [59, с. 127]. Більш того, вони дають підстави переосмислити панівні у сучасному інтелектуальному дискурсі легенди про гендерний паритет в українському традиційному суспільстві та особливий соціальний статус

українських жінок. Подібне переконання, на думку О. Кісь, сформувалося на основі міфу про особливу українську «Жінку-Берегиню» [45, с. 14], котрий, на наш погляд, постав на основі відібраного для презентації сценічного образу української культури етнографічного матеріалу.

Осмилення своєрідності українських традицій гендерної взаємодії та причин їхніх видозміни є вагомим кроком до зміни гендерної системи українського суспільства та повсякденної поведінки людини. Ціннісні пріоритети суспільства нерозривно пов'язані з історично сформованими символами та ідеалами, які визначають ціннісну систему суспільства. Вони відображаються в індивідуальній поведінці людини визначаючи панівні у певному етнокультурному середовищі норми гендерної взаємодії, завдяки тому, що гендерно-рольова поведінка індивіда формується не тільки під впливом соціалізації, а свідомого самовизначення в соціумі.

Необхідність переосмилення та відродження українських традицій гендерної взаємодії, проявилася у кінці ХХ ст. Перебудова, формування незалежної української держави, супроводжувалися відходом від сформованих на основі ідеалів світського гуманізму суспільних ідеалів, у єдності з докорінними цивілізаційними трансформаціями показали соціальну неспроможність патріархальних цінностей та норм взаємодії, що стало однією з головних причин зростання суспільної уваги до ідеології та практики фемінізму, спрямованої на забезпечення гендерної рівності в суспільстві [104, с. 168–176]. Поміж тим, ініційовані державою та громадськими організаціями гендерні ініціативи досить неоднозначно сприймаються українським суспільством, породжуючи гендерно-рольову дисгармонію в суспільстві, котра стає причиною внутрішніх і зовнішніх гендерних конфліктів.

Руйнування патріархальних гендерних ідеалів у суспільстві нерідко супроводжується прихованим, а подекуди й несвідомим спротивом змінам. Подекуди він проявляється у гіпермаскулінності та гіперфемінності, тобто прагненні до максимальної актуалізації тих якостей, які традиційно приписуються чоловікам та жінкам [43, с. 186–187]. Подібні випадки викликають насторогу, адже їх виникнення свідчить про порушення гендерної

ідентичності, котрі є головною причиною поведінкових девіацій з негативним соціальним ефектом [67; 69]. Як приклад у даному контексті доречно згадати відверту гендерну дискримінацію та домашнє насильство.

Звісно, у період зміни гендерної системи суспільства з необхідністю виникають періоди неусталеності норм гендерної взаємодії, що зазвичай стає однією з причин т. зв. «вигорання». Жінки, у прагненні довести свою соціальну респектабельність нерідко беруть на себе подвійні і потрійні обов'язки – старанне виконання професійних та родинних обов'язків, призводить до перевтоми та гендерної дисгармонії. Вона проявляється у неспроможності визначати життєві пріоритети та посильні для себе завдання. Власне кажучи, у часи трансформації гендерної системи в Україні, жінки, виконуючи численні професійні та родинні обов'язки, потерпають від такої ж нерівності, як і в радянський період.

Розвиток інформаційного суспільства в Україні, так само як і всьому світі, мав би стати вагомою передумовою встановлення гендерної рівності у суспільстві. Поміж тим, у дійсності нерідко спостерігається прямо протилежний процес: розвиток інформаційно комунікативних технологій не зумовив рівності, що, на думку експертів ЮНЕСКО, з одного боку, стало закономірним наслідком нерівності чоловічої і жіночої освіти, а з іншого – численних гендерних упереджень [14, с. 46]. Так, приміром, розвиток жіночого потенціалу нерідко істотно пригальмовує притаманний освітній системі поділ занять на чоловічі і жіночі. З огляду на це, реалізація жінок у сфері ІТ нерідко видається неможливою, бо асоціюється з чоловічими заняттями, котрі призводять до руйнування жіночності, а з нею й наперед визначеного природою жіночого потенціалу.

Окреслений нами «страх успіху» частенько стає причиною гендерно-рольового інфантилізму та гендерно-рольової недостатності [20; 21], котрі не сприяють гармонізації суспільних відносин та встановленню гендерної рівності в суспільстві, негативно позначаючись на особистісному бутті людини. Навпаки, неспроможність жінки реалізувати свій соціальний потенціал є однією з причин збереження патріархальних стереотипів, які зумовлюють гендерну

дискримінацію та гендерну напругу в суспільстві. Окрім того, гендерна нерівність у нових умовах є однією з причин економічної нерівності, котра, в свою чергу, є однією з причин невинного зростання рівня суспільної напруги та конфліктності в українському суспільстві.

Характеризуючи наявні у сучасному українському суспільстві гендерні конфлікти, не можна оминати увагою й проблем ЛГБТ спільноти. Її представники, з огляду на практично безроздільне панування патріархальних стереотипів, нерідко потерпають від дискримінації, котра добре проявляється у всіх сферах суспільного життя. Так, приміром, М. Лозова, А. Маркова та С. Грінь вивчаючи проблему гомосексуальності акцентують увагу на тому, що «на території України одностатеві відносини наразі ніяк не регламентуються законом. Подолано лише перший ступінь ЛГБТ емансипації – відмова від кримінального переслідування людей, які віддають перевагу різним сексуальним формам та виключення гомосексуальності з переліку хвороб. Це означає, що гомосексуальні люди можуть бути в будь-який момент репресовані з боку інших людей, які орієнтуються на патріархальні цінності, вони також не зможуть себе захистити законом, адже апарат, який чітко регламентує подібні норми, наразі не розроблений» [73, с. 26]. Крім того, гомосексуальність, за умови виявлення, нерідко стає причиною переслідувань у професійній сфері, у тому числі й через відсутність уваги до цієї теми в освітній сфері [73, с. 27].

Загалом представники «третьої» статі наразі в Україні не мають рівних з виразниками традиційних гендерів (чоловіків і жінок) можливостей для реалізації свого соціального потенціалу. Одруження, усиновлення дітей і навіть документальна фіксація гендерної ідентичності – все це, і ще багато іншого, для представників «третьої статі» наразі в Україні є недосяжним.

Звісно, останнім часом життя представників «третьої статі» в Україні дещо покращилося завдяки інституалізації ЛГБТ-спільноти. Її активісти привертають суспільну увагу до правової нерівності представників ЛГБТ, заразом приділяючи чимало уваги розвитку ЛГБТ-інфраструктури. Завдяки їй представники нетрадиційної сексуальної орієнтації можуть знайомитись і спілкуватись між собою, позбавивши себе почуття ізольованості та відокремленості від

суспільства. Існування даного середовища є важливим чинником забезпечення соціальної рівноваги та стабільності у суспільстві. Утім і його роль не варто перебільшувати, оскільки його діяльність подекуди стає причиною активізації борців за «традиційні цінності». Подібний конфлікт, на наш погляд, яскраво засвідчує неоднозначність у сприйнятті нетрадиційних вартостей. Частина українського суспільства надзвичайно толерантно ставиться до альтернативних гендерних груп, інші – байдуже ігнорують їх, натомість треті приділяють чимало уваги боротьбі з інакомисленням.

Не вдаючись до вивчення причин негативного ставлення значної частини українського суспільства до ЛГБТ-спільноти, вважаємо за необхідне погодитися М. Лозовою в тому, що «гомосексуальність – не новітнє модне явище, а цілий пласт історії. Поки ми прагнемо до цілісного і всеосяжного розуміння різноманіття людської сексуальності, яку не має ставити в безглузді рамки сучасне суспільство, час усвідомити, що пройшло вже не одне сторіччя, і люди мають прогресувати в своєму світобаченні, в своїх поглядах, думках. Нічий консерватизм не може ставати на заваді щастя і особистої безпеки іншої людини, якщо її поведінка не загрожує нікому» [73, с. 27].

Розкриваючи відображення соціокультурних та світоглядних трансформацій сьогодення та гендерно-рольової своєрідності українського суспільства, не можна оминати увагою сімейну сферу. У сімейній сфері подружні та батьківські ролі є важливими видами діяльності. Ролі пов'язані з процесом виховання, піклування про дітей, вважалися найбільш стійкими, бо ж уявлялися похідними від самої природи людини. Поміж тим, останніми роками все чіткіше проявляється розбіжність між панівними у суспільстві гендерно-рольовими уявленнями та реальним життям [14; 18; 22]. Так, приміром, чоловіки активніше включаються у процес виховання дітей, що призводить до зменшення материнської та зростання батьківської ролі. Такі зміни зумовлені залученням жінки до сфери суспільного виробництва, що нерідко стає причиною переосмислення сімейних взаємин. Слід зазначити, що ці зміни розпочалися у 90-х рр. ХХ ст., що стало однією з причин серйозного перегляду гендерно-рольової взаємодії в Україні, з одного боку, через визрілу потребу у

переосмисленні радянських патріархальних цінностей, а з іншого – необхідність врегулювання зумовлених перехідним періодом проблем [96, с. 105–108]. Залучення жінок у сферу суспільного виробництва та їх перетворення на основних годувальників родини, призвело до численних конфліктів, одним із наслідків котрих стало формування нових гендерних стереотипів та гендерних конфліктів [106, с. 88-87]

Загалом в українському суспільному світогляді незмінно присутнє дещо упереджене ставлення щодо соціального потенціалу жінок, зумовлене традиційною вірою у її «природне» призначення. Жінка, вважають українці – це передусім, мати, все інше – потім, а можливо навіть ніколи [26, с. 210; 98]. Всі інші ролі – другорядні, меншовагтісні, за певних умов ними можна знехтувати. На цій основі вибудовується своєрідний ціннісний ланцюг українського суспільства, основою якого стає віра у те, що жінка реалізується тільки у материнстві, паралельно роблячи свій внесок у сімейний дохід, працюючи не тільки вдома, а поза ним. Утім, робота українських жінок не повинна набувати вигляду кар'єри, бо дружина повинна дбати тільки про кар'єру чоловіка. Внаслідок цього, більшість українських жінок не усвідомлює, «що їхня ідентичність реконструюється в рамках чоловічих моделей влади задля того, аби посилити привілейовану чоловічу систему вартостей. Їхнє широке прийняття підлеглих ролей... засвідчує дієвість подібної соціалізації» [45, с. 12]. Змінити ж таку ситуацію можна тільки засобами освіти, бо, як справедливо зауважує, О. Кісь, «стереотипи процвітають там, де нема знань. Жити міфами – то дурити себе самих. Лише пізнавши справжній історичний досвід українського жіноцтва, ми розуміємо, що ніколи життя жінки в Україні не було (та й не могло бути) ідеальним» [45, с. 12].

Згадані нами та багато інших гендерних стереотипів відзначаються різною життєстійкістю. Їхнє місце укорінене у свідомості великої частини українського населення, що сприяє невпинному їхньому відтворенню з покоління в покоління. В Україні уявлення про роль жінки суперечать активному життєвому стилю, а тому значна кількість українських жінок навіть не прагне до самореалізації у сферах, що виходять за рамки пропоновані їм традицією. Жінка, що проявляє

свої здібності, що бажає реалізувати свій потенціал, доводить О. Кісь, часто приходиться до конфлікту з традиційними поглядами оточення на місце жінки в суспільстві [46, с. 52–53].

Поміж тим, не варто думати, що від впливу гендерних стереотипів застраховані чоловіки, навпаки, невпинне зростання суспільного спротиву до утвердження нової ціннісної системи суспільства нерозривно пов'язане зі зростанням гендерної дискримінації чоловіків. В її основі, зазвичай лежить традиційний образ маскулінного. У випадках, коли чоловіки з об'єктивних чи суб'єктивних причин не можуть відповідати йому, на їх нерідко чекає зневажливе суспільне тавро – «баба». Слід зазначити, що поява таких презирливих оцінок певною мірою зумовлена розвитком інформаційного суспільства та, відповідно, падінням соціального запиту на маскулінні види діяльності поза якими велика кількість чоловіків не може себе реалізувати. Звісно, чималий вплив на формування особистісних якостей чоловіків має система освіти та процес соціалізації.

Як би там не було, але тенденційна оцінка особистісних якостей чоловіків і жінок незмінно пов'язана з вкрай консервативними «оцінюванням норм поведінки за допомогою схематизованих спрощених уявлень про образи чоловіка і жінки, стандартизованими стійкими судженнями щодо моделей їхнього поводження та рис характеру, яким відповідає поняття “жіноче” і “чоловіче”» [61, с. 216]. Подібні норми закріплюються у свідомості й визначають особливості соціальної взаємодії, соціальний потенціал людей з огляду на їхню відповідність соціальним стандартам.

Попри цілий ряд існуючих у сучасному українському суспільстві проблем, останніми роками спостерігається тенденція до гендерного паритету шляхом зниження чоловічої домінанти передусім в українській родині [29; 105, с. 14-15]. Вона, на наш погляд, зумовлена насамперед зростанням соціальної активності жінок, які залучаються до професійної діяльності завдяки чому нерідко переймають на себе роль годувальниці. Це закладає основи для переосмислення основ гендерної взаємодії у родині в напрямку до паритету, або ж руйнування

самої родини. У таких випадках, діти частіше залишаються з матір'ю, котра стає осередком родини.

Як не дивно, але однією з непрямих передумов формування гендерного паритету в українських родинах є високий екзистенційний тиск, що зумовлений низьким рівнем життя значної частини українського суспільства. відповідно, молоді родини змушені користуватися допомогою батьків, що істотно гальмує утвердження безумовного авторитету та домінування чоловіка або дружини. Утім подібні явища не варто сприймати з надмірним ентузіазмом, оскільки частіше вони стають причиною цілого ряду особистісних гендерних криз, серед яких далеко не останню роль відіграє «страх успіху» гендерний інфантилізм тощо.

Попри зрушення української гендерної системи у напрямку паритету, наразі ознаки горизонтальної та вертикальної асиметрії чітко проявляються у сфері розподілу влади [9]. Так, приміром, жінки менш активно залучені у сферу прийняття важливих політичних рішень та політичної діяльності загалом, навіть попри те, що останніми роками ситуація помітно змінюється [111]. Встановленню гендерного паритету у даній сфері, як свідчить досвід ряду західних країн, може сприяти система гендерних квот [8]. Поміж тим, її запровадження зазвичай супроводжується цілим рядом негативних тенденцій, серед яких провідне значення набуває проблема забезпечення рівного представництва чоловіків і жінок за умови збереження пріоритетного значення професіоналізму.

«Скляна стеля» спостерігається сьогодні і в управлінській сфері, де досягнення гендерного паритету є найбільш проблематичним з огляду на панування гендерних стереотипів щодо соціального потенціалу жінок [4, с. 141–156]. Це, своєю чергою, дає всі підстави визнати правомірність тих підходів, котрі пов'язують своєрідність гендерної системи суспільства, як і патріархальні відносини, з розподілом влади, статусу і грошей [5, с. 346–351]. Утім постійний розвиток жіночих організацій сприяє руйнуванню усталених стереотипів, заразом приділяючи чимало уваги розвитку у жінок необхідних для соціальної

реалізація навичок. У даному контексті можна згадати гендерну журналістику, «курси лідерок» і навіть запровадження фемінітивів.

Незважаючи на значні досягнення борців за правову рівність в Україні, сьогодні залишається ще багато невирішених проблем через які жінки не можуть повноцінно реалізувати свій соціальний потенціал. Звісно, вагоме значення у даному контексті посідають гендерні стереотипи, котрі знаходять плідний ґрунт для свого розвитку у суспільстві, цінності якого не мають чітко визначеного осердя. Утім не менш гальмівним чинником на шляху до встановлення гендерного паритету видається радянська інтелектуальна, світоглядна та правова спадщина. Далеко не останню роль у цьому контексті відіграє радянська соціальна політика, згідно з нормами якої у СРСР 431 заборонена для жінок професія [56]. Звісно, подібна заборона була зумовлена цілком гуманним прагненням захистити жінок під важкої та шкідливої для їхнього здоров'я діяльності. Поміж тим, подібні заборони нерідко ставали причиною гендерної дискримінації та сексизму. Звісно, сьогодні ситуація дещо покращилася і список професій та інших обмежень професійної самореалізації жінок помітно скоротився [56, с. 25]. Однак, це призвело до оприявлення загрози надмірного навантаження жінок, котре сприятиме постанню нових форм нерівності.

Загалом висвітлення особливості гендерної взаємодії в українському суспільстві, чітко виявляє, що тут тільки розпочалося знецінення патріархальних цінностей і відповідних їм гендерних стереотипів. Поміж тим, навіть подекуди досить непомітні та повільні кроки закладають підвалини для формування паритетного світогляду, можливості переходу до суспільства рівних можливостей з новою гендерною системою, заснованою на паритетних відносинах, в якому відбулася зміна світоглядних установок у напрямі паритету. Можемо говорити, що у майбутньому, завдяки державним ініціативам, зростанню рівня освіти та доброти українців, є всі підстави досягнути гендерної рівності, що сприятиме гармонізації буття конкретної особистості.

4.2. Проблеми і перспективи реалізації гендерного паритету в Україні

У сучасному українському суспільстві відбуваються певні зрушення, викликані, як ми зазначали у попередньому параграфі, об'єктивними соціально-економічними та суспільно-політичними перетвореннями, які мають місце в країні останніми десятиліттями. Ці зміни можуть сприяти не тільки соціальному прогресу, а й вплинути на демократизацію стосунків у гендерній сфері, стиранню меж між «суто чоловічим» і «суто жіночим»: професіями, поведінковими нормами, також змінюючи нормативні уявлення про гендерні ролі, що є фундаментальним для патріархального світогляду, який тривалий час панує у світі та, незважаючи на вітчизняну історичну специфіку відносно рольової сфери, і в Україні. Відповідність гендерної поведінки цим змінам визначається як переорієнтацією індивідів зі стереотипно-традиційних маскулінно-фемінних на партнерські гендерні ролі. Взаємодія на принципах паритету, яка має потенціал сформованою в умовах перехідного суспільства, внаслідок його трансформації, є більш прогресивною та сприятиме формуванню демократичного суспільства, надаючи нових імпульсів суспільному розвитку, завдяки поцінуванню особистості в усій її неповторності. Реалізація гендерного паритету, може забезпечити гармонізацію буття людини шляхом формування цілісної самодостатньої особистості, яка незважаючи на стать ніколи не самостверджується шляхом приниження іншого.

Перманентні зміни та неусталеність ціннісної системи українського суспільства є однією з причин численних дискусій щодо відповідних часу антропологічних та гендерних ідеалів. Наразі немає однозначної відповіді з приводу того, чи спроможні традиційні стереотипи та образи маскулінного та фемінного забезпечити розвиток гармонійного суспільства, і наскільки їхня зміна, у тому числі у напрямку до паритету може сприяти розвитку суспільного добробуту та сталому розвитку суспільства. Звісно, останніми роками в інтелектуальному дискурсі, у тому числі й українському, все більшої популярності набуває паритетний підхід, в основі якого лежить принцип «різні, але рівні». Незважаючи на наявність у ньому раціонального зерна, його реалізація супроводжується численними проблемами, серед яких далеко не останнє місце займає притаманна українцям релігійність. Саме вона, набуваючи

вигляду патріотизму, стає однією з причин відтворення патріархальних цінностей.

Попри невпинний спротив прихильників гендерного традиціоналізму, останніми десятиріччями все виразніше проглядається поступовий відхід від патріархальних приписів у рольовій сфері – «слово і діло» різняться, межа патріархальної буденності долається свідомо, а іноді, – несвідомо, бо так «практичніше», «простіше», у нього/неї «краще виходить», у нього/неї «більше часу», так «зручніше»... Деякі ролі і заняття більше не розділяються на «чоловічі» та «жіночі» [49, с. 20]. Так, приміром, сьогодні вже ні для кого не дивина, чоловіки, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною (за даними Міністерства соціальної політики України на 2013 рік 2% чоловіків знаходилися у відпустці по догляду за дитиною). Хтось із чоловіків, жінок, інших представників сімей гордо констатує це, хтось не бажає оприлюднення (під впливом стереотипів), а виконує свою роботу.

Соціальні зрушення останнього часу супроводжуються процесом перманентного переосмислення гендерних стереотипів. Утім зумовлена цим процесом невизначеність рольових норм, подекуди зумовлює дискомфорт і тривогу, котрі подекуди стають підставою утвердження нових гендерних стереотипів, серед яких чи найбільш поширеними, як на рівні буденної свідомості, так і в інтелектуальному дискурсі є новостворені образи фемінних чоловіків і маскулінних жінок [4, с. 123–128, 185–189]. Вони стають цілком закономірним наслідком панівного в українському суспільстві стереотипу про жінку-домогосподарку або «матір-берегиню домашнього вогнища» та чоловіка – «здобувача-годувальника» [99]. Попри їх довготривалу відповідність соціокультурним запитам епохи Модерну, останніми десятиліттями вони, цілком закономірно згідно з висновками Є. Здравомислової, Т. Клименкової та цілого ряду інших дослідників гендерної взаємодії, [39, 47, 84], поступаються перед принципами рівних прав і можливостей для чоловіків і жінок, які можуть сприяти розвитку та гармонізації соціальної взаємодії у постіндустріальних суспільствах.

Зміни у напрямку паритету в українському суспільстві відбуваються еволюційно. Поступовий відхід від «радянської свідомості», де існували маркери на кшталт: «спеціалістка», «передовиця», «господиня», «мати», «дружина» і водночас «спеціаліст», «передовик», «сім'янин», «батько», «чоловік», втратив свій соціальний потенціал завдяки розвінчанню ідеалів світського гуманізму, а з ними і віри в «ідеальну людину» та її природне покликання. Утім, знецінення радянських ідеалів, котре відбулося у 90-ті рр. ХХ ст., призвело до появи в українській суспільній свідомості т. зв. «світоглядного вакууму», тобто відсутність «загальнонародної світоглядної концепції, що могла б стати основою державотворчого процесу, забезпечити єдність народу» [54, с. 117]. У цей час у суспільстві панували прямо протилежні погляди на мораль, реформи, історію, культуру, релігію тощо.

Відсутність чітких орієнтирів соціальної взаємодії у 90-ті рр. ХХ ст. стала однією з причин переосмислення усталених гендерних відносин і навіть значного посилення патріархальних цінностей. Ця тенденція була зумовлена потребою в нових світоглядних та ціннісних орієнтирах, котрі нерідко віднаходили завдяки відродженню та проникненню на терени України великої кількості різного роду релігійних конфесій, сект та релігійних об'єднань. Активна позиція місіонерів сприяла швидкому знайомству українців з їхніми віровченнями та популяризації засадничих для усіх релігій патріархальних цінностей. Згідно з ними, жінки і чоловіки мають деяке «природне» призначення, яке вони мають неухильно виконувати у процесі своєї життєдіяльності.

Слід зазначити, що поширені в українській суспільній свідомості у 90-ті рр. ХХ ст. релігійні ідеали та гендерні програми, цілком і повністю відповідали суспільно-політичним ідеалам, генетично пов'язаних з соціальною політикою періоду «перебудови». Стагнація в економіці та соціальній сфері зумовили необхідність переосмислення норм і цінностей соціальної взаємодії. Так, приміром, і генеральний секретар СРСР М. Горбачов у часи перебудови почав обґрунтовувати необхідність повернення жінки в родину. Така соціальна стратегія була спрямована подолати проблеми соціальної політики, зумовлені поступовим скороченням цілого ряду соціальних програм, та знизити частку

жіночої праці в суспільному виробництві через загрозу безробіття. Поміж тим, повернення жінки в родину та вибір адекватної для неї гендерної ролі після «подвійного навантаження» був надзвичайно складаним і супроводжувався чоловічим спротивом [32, с. 20]. Він нерідко ставав причиною посилення гендерної дискримінації, наслідки якої відчутні й сьогодні.

Утім, не тільки відсутність світоглядних передумов була причиною спротиву пропагованим державою соціальних програмам. Не менше цьому заважали й економічні чинники. Різкий спад виробництва, дефіцит, постійні черги, безробіття та нестача заробітної плати не давали можливості зробити вибір на користь родини, у тому числі й з огляду на високий рівень освіти жінок. Вони значно частіше, ніж позбавлена радянською номенклатурою гідності, маса чоловіків знаходили в собі сили для виживання, що стало однією з причин різкого занепаду інституту сім'ї в період перебудови, котрий зумовив порушення гендерної рівноваги.

Зміни соціальних стандартів, що розпочалися в часи перебудови довгий час визначали статусно-рольовий баланс в українському суспільстві у 90-ті рр. ХХ ст. У цей час відбулося падіння рівня життя людей, що зумовило актуалізацію цінностей виживання та моральну деградацію суспільства. Так, приміром, загальновідомо, що з початку 90 років надзвичайно затребуваним видом діяльності стала проституція. Роль проститутки стала пропагуватися як відхід від де сексуального життя у СРСР, в зв'язку з чим вона ідеалізувалася та романтизувалася. Саме явище сприймалося як спосіб індивідуальної ломки соціальних і рольових стереотипів [65].

Незважаючи на цілий ряд негативних тенденцій, «буремні» 90-ті заклали підвалини і для конструктивних зрушень на рівні соціального та родинного життя. Потреба у виживанні, знайомство з соціальними стандартами західного світу та розвиток демократії поступово закладали підвалини для переосмислення наявних гендерних стандартів та зміни ціннісної системи суспільства. Актуалізація цього процесу відбулася завдяки ратифікації усіх міжнародних документів, спрямованих забезпечити рівноправність українських громадян незалежно від статі. Певною мірою цьому сприяло й відродження культурної

спадщини українського народу та інтелектуальної спадщини заборонених в радянський період мислителів. Їхні праці стали вагомим альтернативним джерелом відомостей про своєрідність української ментальності та культури. Це, своєю чергою, сприяло знайомству та відродженню цілого ряду традиційних українських обрядових практик, які несвідомо утверджували ідею гендерного паритету.

Серед дослідників, які, на наш погляд, відіграли особливе значення у відродження української обрядової практики особливе місце займають праці І. Огієнка. У роботі «Дохристиянські вірування українського народу» вчений аргументовано показав не тільки важливу роль богинь у язичницькому світогляді та їх вплив на своєрідність українського народного християнства [63, с. 109, 112, 116, 119], а й висвітлив багато різноманітних обрядових практик українців у яких центральна роль відводилася жінці [63, с. 204–229]. Не менш плідними видається й висвітленні І. Огієнком в «Українській церкві» православні таїнства. Вони, подібно до багатьох інших обрядів, не тільки відображали гендерну систему українців, а й сприяли її постійному відтворенню [72, с. 20-214].

Не менш вагоме значення для переосмислення та усталення гендерної системи українського народу мало знайомство з роботою І. Нечуя-Левицького «Світогляд українського народу», у якій етнограф досить аргументовано показав, що «український народ любив творити собі богів в найлюбійшій формі сім'ї багатого господаря-хлібороба», а тому переніс «з землі на небо форму сімейного побуту» [71, с. 5]. Це здавалось би просте зауваження українського вченого, мало на меті показати причини сакралізації родинних взаємин у формі, як дещо згодом показав К. Ушинський паритету. «У простій селянській родині, – писав вчений, – де чоловік вибирав у дружині тільки робітницю, а вона шукала в ньому годувальника і хазяїна, ви знайдете часто далеко більше й почуття, і спільної подружньої прихильності... їх об'єднує праця, яка виникає щодня, і саме вона свято підтримує слабу іскру взаємного співчуття та проводить її безпечно крізь усі сварки й навіть пороки та злочини, які можуть бути зроблені подружжям одно проти одного, – проводить від вітваря до труни...» [112, с. 71]. Утім не варто ігнорувати й того, що життя українців протягом віків було нерозривно пов'язане

з землеробством, котре потребувало мирного та розважливого способу життя, що, як доводив Г. Ващенко, було однією з причин притаманної українцям поваги до жінки [6, с. 114].

Актуальним та своєчасним виявилось повернення в інтелектуальний дискурс та суспільну свідомості українців, праць присвячених висвітленню своєрідності української ментальності («духу народу»). У даному контексті доречно згадати роботу М. Костомарова «Дві руські народності» [51], В. Антоновича «Три національні типи народні» [2], Д. Чижевського [119], І. Мірчука [64] та інших українських вчених. Попри дещо відмінні методологічні програми, всі вони одногосно вказували, що індивідуалізм – це одна з головних особливостей української ментальності («духу народу»), котра повною мірою відобразилася у суспільному бутті. Бо ж, як справедливо зауважує І. Мірчук, народ, що «розуміє, що кожен громадянин є сам про себе людина незалежна... обов'язки його супроти громади не йдуть дальше поза сферу тих відносин, що їх устанавляє зв'язок її членів ради спільної безпечности й добра кожного» [64, с. 236]. Власне кажучи, мова йде про те, що українці на рівні ментальному визнавали рівноправність кожного члена спільноти. Не стали включенням і жінки, котрі, згідно з висновками І. Мірчука, займали привілейоване становище в родинах та усій громаді завдяки ментальній схильності українців до ідеалізму та ліризму. Саме завдяки цим світоглядним настановам, згідно з висновками І. Мірчука постала властива українцям схильність оспівувати та ідеалізувати навіть вади жіночі [64, с. 235].

Вказуючи на упривілейоване місце українських жінок, І. Мірчук наводить приклади з літератури, тим самим хибуючи на властиву українцям схильності до ідеалізації, у тому числі й образу жінки. З огляду на це, більш правомірними видається образ української гендерної системи, відтворений В. Антоновичем та І. Франком. Вони підходять до вирішення цього питання, використовуючи метод компаративного аналізу, що дає можливість дослідникам, не спростовуючи наявності патріархальних цінностей, показати особливості гендерної системи українців. Так, приміром, обидва мислителі вказують на високу, порівняно з сусідніми народами, повагу українців до жінок, з якими, як доводить І. Франко,

вони обходяться «далеко лагідніше, далеко гуманніше й свободніше, аніж їх сусіди. Свобідна воля жінчини знаходить тут далеко більше пошанування, ніж, напр., у великоросів; в родині жінка займає дуже поважне і почесне становище, ба, навіть веде своє окреме (жіноче, домашнє) хазяйство побіч мужичого, до котрого мужик рідко коли мішається. Ніякого важнішого діла мужик не робить без поради з жінкою, ба, дуже часто розумна і відважна жінка уміє у всім постати своєю волю супроти мужикової. Що вже й говорити о тім, що через таке чесне і людське держання жіноцтво руське мусило й само своїм характером вийти далеко краще, розвітше, ніж се бачимо у сусідніх племен. Се також признали трохи чи не всі етнографи, не кажучи вже о великій щирості і ніжності чуття, котре таким чистими перлами вилилося в незлічимих чудово гарних піснях жіночих; уже сама зверхня подоба руського жіноцтва – складна, свободна, гарна; само його сміле та певне виступування супроти чужих жінок серед людського народу» [114, с. 210].

Немає жодного сумніву, що знайомство українців з прадавніми традиціями та обрядовими практиками мало і має важливе значення для формування національного образу гендерної взаємодії на засадах паритету. Поміж тим, цей вплив наразі є опосередкованим – колективні спомини впливають на ціннісну систему суспільства за умови наявності відповідних для їхнього розвитку економічних передумов, що досить аргументовано показали такі широко відомі сьогодні американські вчені як Е. Тоффлер [109] та Дж. Гайт [122]. Зроблені ними висновки та теоретичні узагальнення, поряд з вказаним дають підстави зрозуміти та пояснити, чому започатковані на державному та громадянському рівні гендерні ініціативи не отримують належної суспільної підтримки, навіть попри те, що сприяють розвитку демократії. Більш того, реалізація подібних стратегій нерідко зумовлює приховану чи явну дискримінацію жінок. Остання, як відомо, досить чітко проглядається у політичній сфері. Наразі у світі є тільки кілька жінок, яких демократичним шляхом обрали на пост глави держави, навіть попри те, що жінки останнім часом все частіше починають обіймати керівні посади. Досить гостро вказана проблема проглядається і в українській політиці, навіть попри те, що експерти констатують наявність чітко означеної тенденції до

встановлення тут гендерного паритету. Поміж тим, на наш погляд, подібні висновки базуються на кількісних показниках, які, на жаль, не завжди відображають якісні зміни в українському суспільстві через відсутність прозорості у прийнятті не тільки кадрових, а й політичних рішень.

Згадані нами та цілий ряд інших неоднозначних феноменів української соціальної системи, не викликають особливих засторог у значної кількості населення. Певною мірою це зумовлено своєрідністю ціннісної системи українців, значна частина яких (згідно з офіційними даними 30,6% [11]) проживає у сільській місцевості, де населення зазвичай значно консервативніше. Певною мірою це зумовлено тим, що аграрний сектор України, індустріалізація торкнулася за радянських часів лише частково, що стало однією з причин збереження цілого ряду патріархальних традицій, серед яких провідну роль відіграв гендерний розподіл праці. Звісно, наразі розподіл трудових ресурсів у процесі невпинної індустріалізації аграрного сектору помітно змінюється, не зумовлюючи водночас руйнування ціннісної системи суспільства та гендерних стереотипів, які продовжують жити у колективній пам'яті сільського населення.

Причини збереження гендерних стереотипів привертають чимало уваги українських та зарубіжних дослідників. Так, приміром, неодноразово згаданий нами американський соціолог Дж. Гайдт, доводить, що консервативний характер сільського населення зумовлений його релігійністю. Причиною ж останньої у сучасному секуляризованому світі є невизначеність доходів, що зумовлена впливом природних чинників та сезонна активність. Вона забезпечує сприятливі умови для проведення різного роду релігійних практик, водночас зберігаючи потребу в апеляції людини до захисту сторонніх сил [122].

На відміну від Дж. Гайдта, котрий вивчає загальні закономірності соціальних процесів у світі, експерти центру Разумкова, констатуєючи значно вищий рівень гендерної нерівності у сільських регіонах, вважають, що головною причиною збереження патріархальних форм соціальної взаємодії на селі нерідко стає обмежений доступ до освіти. Він зумовлений постійною оптимізацією державних витрат, що стає причиною постійного скорочення навчальних закладів, лєвова частка яких знаходиться у сільській місцевості [13, с. 23].

Формальною причиною подібних скорочень зазвичай стають демографічні фактори, які, згідно з висновками експертів, в умовах постійного монетарного стимулювання народжуваності виступають тільки приводом подібних обмежень [13, с. 23]. Більш того, останніми роками, соціальні виплати, пов'язані з народженням дітей, стають передумовами гендерної нерівності і навіть дискримінації з огляду на те, що у багатьох сільських регіонах вони стають головним способом підвищення сімейних доходів [13, с. 27]. Поміж тим, за відсутності у сільських регіонах умов для здобуття освіти, діти, і особливо дівчатка, зазвичай змушені орієнтуватися на застарілі модерні ідеали та пропоновані батьками соціальні зразки, що своєю чергою, не сприяє гармонізації суспільних відносин.

Попри наявність цілого ряду чинників, які пригальмовують конструктивні зміни в українській гендерній системі, наразі немає підстав спростовувати чітко окресленої суспільної інтенції на розвиток гендерного паритету, у тому числі й у сільській місцевості. Їх подоланню сприяє постійне знайомство українців з цивілізаційними стандартами, яке забезпечують ЗМІ, котрі нерідко функціонують у режимі «творення моделей колективної поведінки», пропонуючи широку загалу певні поведінкові зразки [110, с. 79]. Знайомство з ними закладає підвалини для трансформації та переосмислення існуючих гендерних стандартів у наперед заданому ЗМІ напрямку. Так, приміром, останнім часом в українській суспільній свідомості, завдяки ЗМІ – і передусім кінематографу. Все більшої популярності набуває «західна модель» гендерних взаємин. Згідно з нею безумовним пріоритетом кожної людини стають професійна самореалізація та кар'єра, досягнення яких супроводжується знеціненням та трансформацією шлюбно-сімейних стосунків. Вони стають вільнішими та позбавляються чоловіків і жінок жорсткої рольової регламентації [25].

Звісно, консервативне українське населення деякий час досить скептично сприймало таку модель взаємин. Поміж тим останнім часом вона набуває все більшої популярності передусім серед індивідуалізованого міського населення. Частково, це зумовлено тим, що міське населення, як цілком аргументовано

показав ще Г. Зіммель, відзначається високим рівнем індивідуалізму, що став логічним наслідком постійно зростаючої потреби у збереженні ментальних ресурсів, вкрай необхідних для виживання. Останнє, особливо останніми роками, не можливе без здобуття «прибуткової професії» та здатності постійно конкурувати на ринку праці [40, с. 20-48]. Це, своєю чергою, породжує цілком об'єктивне прагнення свободи, реалізація якої нерідко гальмується сімейними зв'язками, що прекрасно показав ще Платон [77].

Попри вагоме значення ЗМІ у формуванні відповідних часу соціальних стандартів та гендерних ідеалів, їх значення у цьому процесі не варто гіперболізувати як мінімум з огляду на їхню здатність маніпулювати суспільною свідомістю шляхом трансляції групових ідеалів, котрі не мають стосунку до прогресу суспільства в цілому. Так, приміром, наразі є всі підстави говорити про те, що саме ЗМІ нерідко підтримують існуючу гендерну нерівність засобами сексизму та фейсизму та гендерної сегрегації [78]. Подібні гендерні стратегії зазвичай мають прихований характер і впливають на підсвідомість населення. У даному контексті можна згадати такі здавалось би непримітні явища як фейсизм, який зазвичай представлений у формі ідеалізованого та піднесеного еротизму, або гендерна орієнтація реклами – «мама посудомийка» («мама не посудомийка»), «для справжніх чоловіків» (нерідко автомобіль), «для кожної господині» (пральний порошок) тощо. Така реклама сприяє закріпленню у суспільній свідомості гендерному розподілу праці та гендерної сегрегації інтересів, закладаючи підстави для дискримінації і чоловіків, і жінок [30; 60].

Загалом у сучасній Україні, ЗМІ нерідко стають вагомим ресурсом у руках патріархально орієнтованої частини суспільства, котра невпинно толерує визначення жінки об'єктом, який сприяє збагаченню. Саме з цією метою створюється ціла сфера жіночої індустрії: індустрія краси, навчальна індустрія (жіночі школи, курси, тренінги) – де жінок навчають служінню чоловіку (сприяє реалізації четвертої групи гендерних стереотипів) [16]. Загалом переважна більшість стереотипів трансльованих медіа стосується жінок: зовнішність, емоційний стан, поведінка, функціональні обов'язки – все це результат роботи

ЗМІ. Утім, їхній тиск відчують і чоловіки, особливо у випадках, коли вони «не вписуються» у «традиційні» стандарти.

Важлива роль ЗМІ у формуванні гендерних стандартів, котрі не завжди сприяють розвитку гармонійного суспільства всезагального добробуту не могла оминати увагою міжнародної спільноти, котра, як свідчать рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи та Резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи, ініціювала розробку цілого ряду заходів спрямованих на боротьбу з сексистськими стереотипами у ЗМІ [101, с. 51]. Беручи їх до уваги, громадські активісти та гендерно свідомі медіа діячі (гендерна журналістика ІРРП) приділяють чимало уваги висвітленню подвійних стандартів сучасного українського суспільства, де, всупереч законодавчому закріпленню рівних прав і можливостей чоловіків і жінок, постійно підтримується існуючі та створюються нові гендерні стереотипи, що стають на перешкоді особистісної самореалізації представників різних гендерів [25]. Така діяльність може сприяти переосмисленню соціальної політики ЗМІ, в тому числі й завдяки зростанню гендерної освіти суспільства.

Очевидно, що якісні суспільні зміни, не можуть обійтися, і як свідчить приклад, сільського населення, потребують якісної освіти. З одного боку, вона відкриває можливості для професійної самореалізації чоловіків і жінок, тим самим виступаючи важливою передумовою гендерної рівності, що неодноразово констатували експерти ЮНЕСКО [14, с. 43–44]. Натомість з іншого, освіта забезпечує знайомство з історичним досвідом людства, пропонує важливі суспільні ідеали та образи значимих інших, котрі задають норми гендерно-рольової поведінки людини. Саме з огляду на це, так гостро у сучасному українському суспільстві постало питання про формування освітньо-виховної парадигми, котра може сприяти розумінню та становленню необхідних для ефективної соціальної взаємодії та гармонійного розвитку особистісних компетенцій та світоглядних ідеалів.

Не вдаючись до аналізу та оцінки реформ в українській освіті, позаяк подібні питання виходять за межі нашого дослідження, зацентруємо увагу на тому, що реагуючи на вимоги міжнародних організації метою яких є захист прав

людини, МОН України, запровадило стратегію реалізації гендерної рівності та недискримінації у сфері освіти: «Освіта: гендерний вимір – 2020», тим самим визначивши базові принципи, мету, стратегічні цілі, завдання, цільові групи, сфери впровадження та реалізації державної політики гендерної рівності [38; 79; 80; 81]. Запровадження подібної стратегії дає всі підстави вважати цей процес важливим кроком на шляху забезпечення гендерної рівності з огляду на те, що саме у процесі здобуття освіти відбувається утвердження ціннісної системи людини, котре нерідко супроводжується переосмислення гендерних норм трансльованих сім'єю.

Незважаючи на те, що сьогодні саме у системі освіти вбачають найбільше ресурсів для формування відповідних запитам часу суспільних цінностей, її вплив наразі залишається вкрай неоднозначним. Певною мірою це зумовлено тим, що сама освітня сфера наскрізь пронизана гендерними стереотипами. Вчитель – це зазвичай вчителька, котра обрала свою професію згідно з гендерним розподілом праці здійсненим на основі модерних принципів. Більш того, «свідомість вчителя, як і свідомість іншої людини, формується під тиском стереотипів, які пронизують усю систему його світогляду» [82]. Саме це нерідко стає однією з головних причин трансляції педагогом вкорінених у суспільній свідомості гендерних стереотипів, які істотно пригальмовують розвиток горизонтального суспільства через невпинну демонстрацію образів жіночого і чоловічого, влади і підкорення. Утім і самі педагоги нерідко стають заручниками патріархальних форм суспільної організації, які незмінно присутні в організації навчальних закладів та стосунків між членами освітньої спільноти, які постійно підкреслюють перевагу «чоловічого» над «жіночим» [28, с. 291–311; 57].

Утім не варто вважати, що задані суспільні стандарти є єдиною перепорою на шляху утвердження гендерної рівності у освітньому просторі. Навпаки, у більшості випадків це зумовлено своєрідністю процесу навчання, який нерідко зводиться до некритичного засвоєння певної інформації, тим самим перетворюючи суб'єкта навчання на об'єкт виховання, заданням котрого є несвідоме запам'ятовування результатів чужого інтелектуального, морального, культурного, соціального досвіду [107, с. 11]. Така модель, як свідчить досвід

новоєвропейських мислителів, закладає підвалини для утвердження певного владних відносин у системі освіти, тим самим впливаючи на всі сфери соціальної взаємодії.

Правомірність наших висновків щодо непересічного значення норм соціальної взаємодії у освітній сфері цілком і повністю підтверджують гендерні ініціативи Сумського національного аграрного університету, що спрямовані на забезпечення гендерної рівності у сфері освіти. Зокрема, в університеті наявні спеціальні програми навчання груп дівчат, переважно зі сільської місцевості (кожна третя жінка в Україні мешкає у сільській місцевості, а жінки складають 43% працівниць сільського господарства у світі) орієнтовані на підготовку спеціалістів з організації інформаційно-просвітницької діяльності та власної справи у різних напрямках: право, управлінська діяльність, підприємництво тощо. Ці ініціативи направлені на зменшення існуючої гендерної нерівності ринку праці шляхом формування необхідних для самореалізації у професійній діяльності компетенцій у дівчат.

З огляду на сказане, цілком раціональними видаються зауваги Л. Митіної та В. Піддячого про те, що подолання існуючої стереотипності мислення, у тому числі і вчителя, це складаний і суперечливий процес, котрий потребує створення сприятливих умов для розвитку критичного мислення та зростання самооцінки шляхом зростання соціального престижу педагогічної діяльності [62, с. 34–35; 76, с. 109]. Вона, на наш погляд, має здійснюватися на діалогічних засадах, котрі сприяють руйнуванню патріархальних стереотипів завдяки знеціненню ієрархічної системи знань, а відтак і професій та ролей. Функції, які виконує людина в суспільстві досить мінливі і залежить від ціннісної системи та життєвих пріоритетів кожної окремої особистості, а тому мають розглядатися як рівноцінні та сприяти загальному розвитку доброти суспільства [28, с. 291–311; 103].

Загалом окреслені нами проблеми формування гендерного паритету в українському суспільстві, дають підстави стверджувати наявність великої кількості гендерних ініціатив, що не дає підстав однозначно визначити перспективи та напрям розвитку українського соціуму. З огляду на панування

численних гендерних стереотипів, все ще залишається загроза повернення до тоталітаризму, зумовленого ренесансом патріархальних цінностей. Помітною залишається тенденція і до розвитку гендерного паритету та партнерства на основі принципу «різні, але рівні». Утім, тривай транзит української економіки, а з нею й усіх інших сфер соціального життя, дає підстави побоюватися рольової та цінності невизначеності, котра сприятиме деформації існуючих гендерних ролей та стереотипів, не сприяючи поміж тим встановленню певних гендерних ідеалів та зразків, негативно впливаючи на буття людини, суспільне буття.

Висновки до IV розділу

- Окреслено гендерну систему українського традиційного суспільства та виявлено, що українські жінки незалежно від станового походження мали активну соціальну позицію через відсутність економічної залежності від чоловіків. Завдяки наявності майна та земельних ресурсів жінки не звільнялися від податків та визнавалися рівноправними суб'єктами кримінального та цивільного права, що сприяло визнанню їхнього права на реалізацію соціального потенціалу як мінімум на рівні місцевого самоуправління та культурного розвитку краю.

- Підкреслено, що щире пошанування жінок та визнання їхньої рівноправності у традиційній українській культурі було зумовлено впливом, позбавленої чітко визначеної патріархальної орієнтації, дохристиянських вірувань та сприяло збереженню української етнокультурної самобутності.

- Формування патріархальних цінностей та підпорядкування жінок на рівні родини та громадського життя розпочалося після входження Наддніпрянщини до складу Російської імперії, котра задавала українцям культурні, світоглядні та ціннісні імперативи, транслуючи їх за допомогою православ'я російського зразка. Посиленню патріархальних позицій, яке чітко проглядається з кінця XVIII ст. стало закономірним наслідком запровадження кріпацтва, котре нерідко позиціонувалося як важливий засіб збереження існуючих соціальних стандартів та державного порядку від невпинного руйнування під впливом зовнішніх ворогів та гріховних жінок.

- Необхідність переосмислення патріархальних ідеалів, а з ними й усієї гендерної системи українського суспільства була усвідомлена в кінці ХХ ст. під впливом тогочасних політичних та світоглядних трансформацій, котрі зумовили зростання суспільної уваги до ідеології та практики фемінізму, ідеали якого будучи неоднозначно сприйняті суспільством заклали підвалини для постання нових форм гендерної нерівності.

- Неусталеність ціннісної системи транзитивних суспільств, є однією з причин гендерно-рольової дисгармонії та цілого ряду внутрішніх конфліктів особистості, котрі обмежують можливості реалізації соціального потенціалу жінки, тим самим сприяючи збереженню патріархальних стереотипів, які зумовлюють гендерну дискримінацію та гендерну напругу в суспільстві.

- Важливою перепорою на шляху утвердження гендерної рівності в Україні є відсутність уваги до проблем представників «третього гендеру». Вони не мають навіть формальної рівноправності, що є свідченням високого рівня нетолерантності українців до інакомислення, навіть у випадках, коли воно не несе в собі загрози існуванню соціально значимої системи вартостей.

- Незважаючи на збереження в українській суспільній свідомості цілого спектру патріархальних цінностей і стереотипів, котрі нерідко стають причиною дискримінації чоловіків і жінок на родинному та соціальному рівнях, інформатизація суспільства, котра помітно пришвидшилася останніми роками, знецінила мускульну працю, тим самим зумовивши переосмисленню стандартів та норм соціальної взаємодії. Це, своєю чергою, дає підстави припускати, що своєрідність гендерної системи суспільства, обумовлена особливостями соціального виробництва та рівнем добробуту населення.

- Соціокультурні, політичні та економічні зміни, що відбулися в Україні мали б зумовити переосмислення панівних у радянський період патріархальних гендерних стандартів, поміж тим цей процес розпочався не одразу і супроводжувався цілим рядом суперечностей, що були зумовлені, з одного боку, активізацію орієнтованого на подолання «світоглядного вакууму», патріархально орієнтованих, релігійних організацій, а з іншого – світоглядним впливом радянських соціальних стандартів, у тому числі й періоду перебудови.

- Зміни української гендерної системи та переосмислення патріархальних гендерних стандартів стали закономірним наслідком, з одного боку, демократизації усіх сфер суспільного життя, а з іншого – відродження колективної пам'яті українців, котра відбувалася паралельно з реабілітацією цілої плеяди українських вчених, спадщина яких була присвячена вивченню своєрідності та унікальності української традиційної культури у всьому розмаїтті її проявів.

- Виявлено, що однією з важливих перепон на шляху утвердження гендерної рівності та паритетних відносин в Україні є високий відсоток сільського населення. Його рівень життя значно нижчий, ніж у містах, що за умови численних обмежень у доступі до освіти, стає причиною орієнтації на патріархальні цінності та норми соціальної взаємодії, котрі за відсутності можливостей для професійної самореалізації стають ефективним засобом виживання.

- Показано неоднозначний вплив ЗМІ на зміни в українській гендерній системі, який виявляється в одночасному пропагуванні двох прямо протилежних соціальних стандартів, прагнення відповідати яким може зумовлювати внутрішні гендерні конфлікти та особистісні кризи у чоловіків та жінок.

- Проаналізовано роль освіти у процесі формування та трансляції гендерних стандартів в Україні та показано, що без якісної модернізації, котра сприятиме зростанню соціальної респектабельності професії педагога, котра зумовить зростання його самооцінки, освіта не може стати ефективним засобом формування відповідних запитам часу соціальних та гендерних стандартів.

Література до IV розділу

1. Алешина Ю. Е., Борисов И. Ю. Половая дифференциация как комплексный показатель межличностных отношений супругов. Вестник Моск. гос. ун-та. Сер. 14. Психология, 1989. №2. С. 44–56.
2. Антонович В. Три національні типи народні. Антонович В. Моя сповідь : вибрані іст. та публіцист. твори. К.: Либідь, 1995. URL: <http://litopys.org.ua/anton/ant03.htm>

3. Белинская Е. П. Исследования личности: традиция и перспективы. Социальная психология в современном мире / Под. ред. Г. Андреевой, А. Донцова. М.: Аспект Пресс, 2002. С. 42–56.
4. Берн Ш. Гендерная психология. СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. 320 с.
5. Близнюк В. Гендерні відносини в економічній сфері. Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. К.: “К.І.С.”, 2004. С. 324–357.
6. Ващенко Г. Виховний ідеал («Записки виховника»). Брюссель ; Торонто ; Нью-Йорк ; Лондон ; Мюнхен : Вид-во Центральної Управи Спілки Української Молоді, 1976. 209 с.
7. Введение в гендерные исследования. Учебные материалы к курсу открытого дистанционного обучения по гендерным исследованиям. Х.: Харьковский центр гендерных исследований, 2002. Часть I-II., С. 103–126.
8. Венгер О. Національні механізми впровадження ідей гендерної демократії: позитивний досвід західних країн. Нова парадигма: журнал наук. праць. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. Вип. 83. С. 177–188.
9. Венгер О. Особливості становлення гендерної демократії в Україні. Політичний менеджмент. 2009. №3 (36). С. 145–152.
10. Воробець К. Спокусниця чи цнотлива? Непевне статеве становище жінок у пореформеній українській селянській громаді. Гендерний підхід: історія, культура, суспільство / Під редакцією Л. Гентош, О. Кісь. Львів ВНТЛ-Класика, 2003. С. 62–73.
11. Всеукраїнський перепис населення. Офіційна сторінка. URL: <https://www.ukrcensus.gov.ua/>
12. Галицькі народні казки / В Берліні пов. Бродського із уст народа списав О. Роздольський, впоряд. і порівняння додав др. Іван Франко. Етнографічний збірник. Львів, 1895. Т. 1. 168 с.
13. Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті європейської стратегії України. К.: Центр Разумкова, 2016. 244 с.
14. Гендерные проблемы в информационном обществе. Материалы ЮНЕСКО для Всемирного Саммита по информационному обществу. СПб: типография «Экстрапринт», 2004. 102 с.

15. Говорун Т. В. Шлюбно-сімейна звичаєвість українців. Вісник Прикарпатського університету. Вип.: 6. Івано-Франківськ, 2001. С. 92–100.
16. Говорун Т., Кікінежді О. Гендерна психологія. Київ: Видавничий центр «Академія», 2004. 308 с.
17. Говорун Т., Кікінежді О. Стать та сексуальність: психологічний ракурс. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 1999. 165 с.
18. Головнева И. В. Изменение традиционных внутрисемейных ролей: новые модели поведения и конфликты. Практична психологія та соціальна робота. 2006. № 4, С. 12–16.
19. Головні проблеми державно-правового захисту жінок в Україні. Гендерні студії: матеріали Першої Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів та аспірантів (15 травня 2009 р., м. Суми). Суми, 2009. 244 с.
20. Горностай П. Гендерна соціалізація та становлення гендерної ідентичності. Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. К.: «К.І.С»., 2004. С. 132–155.
21. Горностай П. Гендерний розвиток та гендерна ідентичність особистості, особливості чоловічої та жіночої соціалізації. Гендерні студії: освітні перспективи (навч.-метод. матеріали). К.: ПЦ «Фоліант», 2003. С.5–21.
22. Горностай П. П. Диагностика и коррекция ролевых конфликтов. Журн. практик. психолога. 1999. №1. С. 44–51.
23. Горностай П., Васьковская С. Теория и практика психологического консультирования: проблемный подход. Киев: Наук. думка, 1995. 128 с.
24. Грицак П. Галицько-Волинська держава. Нью-Йорк : Наук. т-во ім. Шевченка : Основа, 1958. 176 с.
25. Гендер для медій: Підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей: Видання третє, виправлене та доповнене / Ред. М. Маєрчик та ін. Київ: Критика, 2017. 224 с.
26. Гендер і культура: зб. ст. / Упоряд. В. Агеєва та ін. К.: Факт, 2001. 224 с.
27. Гендерна абетка для українських медіа. Видання друге / Ред. С. Котова-Олійник та ін. Луцьк: Волинська мистецька агенція «Терен», 2017. 108 с.
28. Гендерна педагогіка: Хрестоматія / Переклад з англ. та ред. В. Гайденко. Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. 313 с.

29. Гендерний портрет українського суспільства. Аналітичне дослідження / Заг. ред. Н. Світайло. Суми: Видавництво СумДУ, 2009. 58 с.
30. Гендерний розвиток в Україні: реалії і перспективи. United Nations Development Programme, UN in Ukraine, 2003. С. 87–74.
31. Гендерні дослідження: прикладні аспекти: монографія / За наук. ред. В. Кравця. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2013. 448 с.
32. Гендерні революції: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (16 листопада 2012 року). Харків, Гендерний інформаційно-аналітичний центр «Крона», 2012. 64 с.
33. Демедюк М. Образ жінки у казковій прозі Західної України кінця ХІХ – початку ХХ століття (за матеріалами «Галицьких народних казок» в упорядкуванні Івана Франка). Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2011. Вип. 55. С. 130-135.
34. Джонсон Р. А. Он. Глубинные аспекты мужской психологии / Пер. В. Мершавка. Х.: Фолио; М.: Ин-т общегуманитарных исследований, 1996. 190 с.
35. Єфанова І., Марценюк Т. Гендерна сегрегація на ринку праці України у сфері інформаційних технологій. Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. 2014. Випуск 8. С. 69–81.
36. Загрійчук І. Д. Особистісне буття на межі національних культур. Вісник Національного авіаційного університету. Серія «Філософія. Культурологія»: збірник наукових праць. Київ: НАУ, 2013. № 1 (17). С. 101–105.
37. Загрійчук І. Д. На межі національних культур. Х.: УкрДАЗТ, 2006. 260 с.
38. Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15> (дата звернення: 2018.11.18).
39. Здравомыслова Е., Темкина А. Гендерный контракт. Словарь Гендерных терминов / Под ред. А. Денисовой. М.: Информация XXI век, 2002. URL: <http://www.owl.ru/gender/307.htm> (дата звернення: 2017.05.18).

40. Зиммель Г. Большие города и духовная жизнь. Москва: Логос. 2002. № 3-4. С. 20–48.
41. Карташова М. Женщина в бизнесе: участие в «мужской игре» или призвание? Формування гендерного паритету в контексті сучасної соціально економічної перспективи: Матеріали міжнародної наукової конференції (м. Київ, 5-7 грудня 2002 р.). К.: Український інститут соціальних досліджень, 2002. С. 86–88.
42. Кауненко И., Каунова Н., Иванова Н. Идентичность в системе этнопсихологического и этнологического знания в Республике Молдова. Акад. Наук Молдовы, Ин-т Культурного Наследия. Кишинев: Б. И., 2015. «Elan Poligraf». 268 с.
43. Келли Г. Основы современной сексологии. СПб.: Питер, 2000. 896 с.
44. Кісь О. Жінка в українській селянській сім'ї другої половини ХІХ – початку ХХ ст.: гендерні аспекти: Автореф. дис. канд. іст. наук / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2002. 16 с.
45. Кісь О. Кого оберігає берегиня, або матріархат як чоловічий винахід «Я» (Інформаційно-освітнє видання). Харків, 2006. № 4(16). С. 11–16.
46. Кісь О. Моделі конструювання гендерної ідентичності жінки в сучасній Україні. «І». Незалежний культурологічний часопис. № 27 2003 р. С. 37–59.
47. Клименкова Т. Феминизм. Современная западная философия: Словарь / Сост.: Малахов В., Филатов В. М.: Политиздат, 1991. С. 315–316.
48. Козуля О. Жінки в історії України К.: Український центр духовної культури, 1993. 256 с.
49. Кон И. С. Плюсы и минусы раздельного и совместного обучения. Педагогика. 2006. № 9. С. 16–22.
50. Конституція України: нормативні документи з урахуванням останніх змін у редакції станом на 07.12.2012 р. Суми: ТОВ «ВВП НОТІС», 2012. 48 с.
51. Костомаров Н. Две русские народности. Основа. 1861. № 3. С. 33–80.
52. Костюкевич Л., Костюкевич К., Докашенко Г. Соціально-політичний аспект жіночого руху в Україні: пробл. та тенденції. Жіночий рух в Україні: історія

- і сучасність: Міжнар. наук. - метод. конф.: Одеса, жовт. 2004 р.: Тез. доп. К., 2004.
53. Лавриненко Н. Женщина: самореализация в семье и обществе (гендерный аспект). К.: ВИПОЛ, 1999. 172 с.
  54. Левик Б. Християнська мораль у сучасному українському суспільстві. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2010. Вип. 19. С. 117–121
  55. Левин И. Двоеверие и народная религия в истории России. Москва : Индрик, 2004. 216 с.
  56. Луценко Є. Список професій, заборонених для жінок, спадщина радянської доби. Гендерний журнал «Я» 1-2017 (42). С. 25–29.
  57. Луценко О. А. Гендерна абетка для педагогів (методичні рекомендації для вчителів щодо реалізації гендерної складової в навчально-виховному процесі початкової школи). Суми: СумДПУ ім. А. Макаренка, 2010. 52 с.
  58. Луценко О. Гендерна освіта й педагогіка. Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. К.: «К.І.С.», 2004. С. 476–504.
  59. Луценко О. Гендерний аналіз конструктивів буденної свідомості сучасної молоді. Філософсько-антропологічні студії 2001. Спецвипуск. К.: Стилос, 2001. С. 127–129.
  60. Марушевська О., Шарова К. Образ жінки в українській пресі (на матеріалах газети – Факти і коментарі). Філософсько-антропологічні студії. 2001. Спецвипуск. К.: Стилос, 2001. С. 220–225.
  61. Мельник Т., Кобилянська Л. 50/50: Сучасне гендерне мислення: Словник К.: К.І.С., 2005. 280 с.
  62. Митина Л. Личностное и профессиональное развитие человека в новых социально-экономических условиях. Вопросы психологии. 1997. № 14. С. 29–38.
  63. Митрополит Іларіон (Огієнко). Дохристиянські вірування українського народу. Київ, Обереги, 1995. 424 с.

64. Мірчук І. Світогляд українського народу: (спроба характеристики). Науковий збірник Українського вільного університету в Празі. Т. 3. Прага, 1942, С. 225–243.
65. Моніторинг поведінки жінок, які надають сексуальні послуги за плату як компонент егіднагляду другого покоління / Артюх О., Балакірева О., Бочкова Л. та ін. Київ: МБФ «Міжнародний Альянс з ВІЛ/СНІД в Україні», 2005. 60 с.
66. Моніторинг поведінки споживачів ін'єкційних як компонент егіднагляду другого покоління / Артюх О., Балакірева О., Бочкова Л. та ін. Київ МБФ «Міжнародний Альянс з ВІЛ/СНІД в Україні», 2005. 67 с.
67. Моніторинг поведінки чоловіків, які мають секс з чоловіками як компонент егіднагляду другого покоління/ Амджадін Л., Кащенко К., Конплицька Т. та ін. Київ МБФ «Міжнародний Альянс з ВІЛ/СНІД в Україні», 2005. 59 с.
68. Наговицын А. Трансформация гендерных ролей в мифологических система. М: МПСИ: Флінта, 2005. 440 с.
69. Насильство у соціокультурному вимірі сьогодення: Стан, причини та механізми подолання / Заг. ред. О. Луценко, О. Полянничко. Суми: ФОП Цьома С. П., 2016. 296 с.
70. Нечипоренко Л., Руденко М., О. Сулова Запобігання гендерній дискримінації в рекламі. Київ: СПД Москаленко О.М., 2011. 88 с.
71. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу : ескіз укр. міфології. Київ : Обереги, 1992. 88 с.
72. Огієнко І. Українська церква. В 2-х тт. Т.2. Прага: Видавництво Юрія Тищенка, 1942. 224 с.
73. Пазюк М. Гомофобія на ринку праці в Україні. Гендерний журнал «Я». Харків, 2017 (42). С. 26–28.
74. Пачи П. Гендерные проблемы в странах с переходной экономикой. М.: Весь мир, 2003. 188 с.
75. Пашко А. Жіночий рух в Україні: історичний аспект та сучасний розвиток. Час – Time. 2007. 4-10 верес.

76. Піддячий В. Обґрунтування моделі професійного саморозвитку майбутнього вчителя. Педагогічний процес: теорія і практика, №1, 2014. С. 108–114.
77. Платон. Держава. К.: Основи, 2000. 355 с.
78. Помазан О. Гендерні проблеми і мас-медіа. Гендерний аналіз українського суспільства / ПРООН, Представництво в Україні. К.: Златограф, 1999. С. 91–109.
79. Постанови Кабінету Міністрів України від 26 вересня 2013 р. № 717 «Про затвердження Державної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/717-2013-%D0%BF> (дата звернення: 2018.05.18).
80. Постанови Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2006 р. № 1834 «Про затвердження Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1834-2006-%D0%BF> (дата звернення: 2018.05.18).
81. Постанови Кабінету Міністрів України від 5 вересня 2007 р. № 1087 «Про консультативно-дорадчі органи з питань сім'ї, гендерної рівності, демографічного розвитку, запобігання насильству в сім'ї та протидії торгівлі людьми». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1087-2007-%D0%BF> (дата звернення: 01.12. 2018).
82. Присяжнюк М. Особливості проявів гендерних стереотипів у системі викладач – студент. Матеріали конференції «XLVI Науково-технічна конференція підрозділів Вінницького національного технічного університету (2017). Вінниця, 2017. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-fm/index/pages/view/zbirn2017> (дата звернення: 23.05.2019).
83. Про рівність статей. Збірник / Під заг. ред. О. Хоми. Київ: Альтерпрес, 2007. 484 с.

84. Пушкарева Н. Гендерные исследования и исторические науки. Гендерные исследования, №3 (2/1999): Харьковский центр гендерных исследований. С. 66–187.
85. Пушкарева Н. Как заставить заговорить пол? (гендерная концепция как метод анализа в истории и этнологии). Этнографическое обозрение. 2000. №2. С. 27–42.
86. Рубан О. Актуалізація питання гендерної освіти в Україні. Збірник Науково-методичної конференції викладачів та студентів м. Конотоп, 23 квітня 2009. С. 80-82.
87. Рубан О. В. Вплив ЗМІ на буття людини в сучасному українському суспільстві в гендерно-рольовій сфері. Міжнародна науково-практична конференція «Проблеми та досягнення сучасної науки». Корк, Ірландія, 6 травня 2019 р., С. 69–71.
88. Рубан О. В. Гендерна освіта – крок до гармонізації буття сучасної людини. Матеріали VI Міжнародна науково-практична конференція кафедри філософської антропології НПУ імені М. Драгоманова «Майбутнє людини та людства: в контексті філософської антропології, психоаналізу та арт-терапії філософської публіцистики. Київ 22-23 травня 2019 р.
89. Рубан О. В. Гендерна складова сучасної філософії освіти // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Шевченка Вип. 95 . Треті Всеукраїнські Кулішеві читання з філософії етнокультури, присвячені пам'яті С. Кримського: «Феноменологія софійності в українській культурі. Запити філософських смислів у мові, культурі, літературі». За ред. проф. В. А. Личковаха / Чернігівського нац. пед. унів. ім. Т. Г. Шевченка. Чернігів: ЧНПУ, 2011. С. 138–141.
90. Рубан О. Гендерний аналіз взаємовідносин чоловіка і жінки в Україні: сучасний етап. Матеріали Науково-практичної конференції «Гендерна реконструкція українського суспільства». Луцьк, жовтень, 2006. С. 87-90.
91. Рубан О. Гендерний аспект проблеми зайнятості жінок з вищою освітою. Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Жінка в науці та освіті:

- минуле, сучасність, майбутнє» та II Міжнародної науково-практичної конференції «Гендерний компонент у структурі вищої технічної освіти і природничих наук», Україна, Київ, 3-5 листопада 2005. С. 91–94.
92. Рубан О. Гендерно-рольове питання у сучасному українському суспільстві: світоглядний аспект. Актуальні проблеми філософії та соціології № 23 (2018), Одеса. С. 31–34.
93. Рубан О. Зміна світоглядних установок у гендерній сфері в сучасному українському суспільстві: рольовий аспект. Гілея: Наук. вісник. Зб. наук. праць. Київ: «Видавництво «Гілея», 2018. вип. 136(9). С. 172–176.
94. Рубан О. Перспективи формування паритетних відносин у гендерно-рольовій сфері. Культура і цивілізація: традиції і новації. Матеріали міжнародної наук.-практ. конференції Полтава. 23.04.2009. С. 71–72.
95. Рубан О. Становлення гендерних досліджень на пострадянському просторі. Актуалізація проблеми гендерних ролей. Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. праць. К.: Академічний Центр «Аналітика», 2007. 256 с.
96. Рубан О. В. Трансформація гендерних ролей на території Центрально-Східної Європи в пострадянський період. Гендерна мапа Центрально-Східної Європи: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Суми, 21-22 квітня 2011 р.). Суми : СумДУ, 2011. С. 105–108.
97. Сірий Є. В. Трансформаційні зміни ціннісної системи українського суспільства у системі координат: «традиція–модерн». Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. 2014. Вип. 8. С. 3–12.
98. Слінчук В. В. Соціальна типізація гендерних стереотипів у мові ЗМІ. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1356> (дата звернення: 18.07. 2017).
99. Словарь гендерных терминов / Под ред. А. Денисовой. М.: Информация – XXI век, 2002. 256 с. URL: <http://www.owl.ru/gender/010.htm> (дата обращения: 18.04. 2018).
100. Смирнов С. Бабы богомерзкие. Сборник статей, посвященных Василию Осиповичу Ключевскому. М., 1909. Ч. 1. С. 217-243.

101. Стельмах Б., Ярош О. Гендерна чутливість українських медіа. Порадник. Луцьк: Волинська мистецька агенція «Терен», 2018. 76 с.
102. Сторожук, С., Гоян, І. Гендерна рівність у транзитивних суспільствах: проблеми і перспективи. Науковий вісник НУБіП України. Серія: Гуманітрані студії, 2018 (280), С. 18-29.
103. Стребкова Ю. Гендерні аспекти міфологізації світогляду мешканців сучасної України. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство. 2016. Вип. 1. С. 52-54.
104. Стребкова Ю. Патріархат та інформаційне суспільство: перетин політологом. Пошуки гендерної паритетності: український контекст. Монографія. / Упоряд. І. Грабовська. Ніжин: Вид. НДУ ім. М. Гоголя, ДС Міланік, 2007. 204 с.
105. Сучасна українська сім'я: гендерні проблеми та шляхи їх подолання. Матеріали обласної науково-практичної конференції. (4 лютого 2009 року, м. Чернігів). Чернігів, 2009. 139 с.
106. Танасов Г. Гендерный статус мужчины и женщины: взаимосвязи и «заострение» гендерных черт в переговорных ситуациях. Вісник Одеського національного ун-ту. Серія Психологія. 2011. Вип. 11, Ч. 1. С. 128–135.
107. Тихонова Т. Педагогічні умови професійного саморозвитку майбутнього вчителя інформатики : автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.04 / Інститут педагогіки АПН України. К., 2001. 20 с.
108. Тихонова Т. Теоретична модель процесу професійного саморозвитку майбутнього вчителя. Науковий вісник Миколаївського державного педагогічного університету. 2003. Вип. 5. С. 73–85 с.
109. Тоффлер Э. Третья волна. URL: http://royallib.com/read/toffler_elvin/tretya_volna.html#246738 (дата обращения 201.10.2018)
110. Турен А. Возвращение человека действующего. Очерк социологии. М.: Научный мир, 1998. 204 с.
111. Участь жінок у політиці та процесі прийняття рішень в Україні. Стратегії впливу. Київ: Український жіночий фонд, 2011. 40 с.
112. Ушинський К. Д. Про сімейне виховання. Київ: Рад. школа, 1974. 148с.

113. Федик О., Гоян І., Сторожук С. Ідейні засади гендерної дискримінації. Науковий вісник НУБіП України. Серія: Гуманітарні студії, [S.1.], Вип. 295, С. 40-51.
114. Франко І. Жіноча неволя в руських піснях народних. Зібрання творів: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1980 р., Т. 26, С. 210–253.
115. Фрицюк В. А. Теоретичні та методичні засади підготовки майбутніх педагогів до безперервного професійного саморозвитку: Дис. д-ра пед. наук: 13.00.04. Вінницький державний педагогічний університет імені М. Коцюбинського. Вінниця, 2017. 532 с.
116. Хамітов Н. В. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. 2-е видання, виправлене і доповнене. К.: КНТ, 2018. 394 с.
117. Хрестоматія педагогічних програм з проблем гендерного розвитку. К.: ПЦ «Фоліант», 2004. 387 с.
118. Цимбалістий Б. Родина і душа народу. Українська душа. К.: Фенікс, 1992. С. 66–96.
119. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. Київ, Вид-во «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. 230 с.
120. Юркова Е., Клецина И. Социально-психологический анализ гендерных ролей. Гендерная психология. 2-е изд. СПб.: Питер, 2009. С. 295–315.
121. Bohachevska-Chomiak M. Feminists Despite Themselves: Women in Ukrainian Community Life. Edmonton, 1988. 460 p.
122. Haidt J. How Capitalism Changes Conscience
URL: <https://www.humansandnature.org/culture-how-capitalism-changes-conscience> (Accessed: 20.08.2019).
123. Hofstede, Geert and Associates. Masculinity and Femininity. The Taboo Dimension of National Cultures. Sage Publications, 1998.
124. Storozhuk S., Goian I. Gender equality in the context of social relations. Cherkasy University Bulletin: Philosophy. 2018. №1. Pp. 3-16.

ВИСНОВКИ

Зростання суспільної уваги до проблем гендеру відбулося в кінці XIX ст. й було обумовлене усвідомленням того, що реалізація ідеалів світського гуманізму потребує звільнення жінок від патріархального поневолення. Поміж тим у дійсності цей процес супроводжувалося постійними спробами з нових позицій закріпити усталену гендерну взаємодію, показавши меншовартість жінок.

Становлення фемінізму відбувалося у той же час, що і зародженням гендерної теорії, котра на зорі свого виникнення не мала стосунку до жіночої проблематики і вивчала тільки проблеми транссексуалів, соціальні ролі яких не відповідали суспільним очікуванням через їхню біологічну стать. Всебічне вивчення розбіжностей між біологічною статтю та соціальними ролями стало однією з причин широкого використання «гендер» у феміністично орієнтованих теоріях, розробниці яких намагалися висвітлити та знецінити сформовані історично гендерні стереотипи.

Розвиток гендерної теорії супроводжується переосмисленням впливу статі на поведінку та особистісні якості, проте не зумовлює повного знецінення анатомічних особливостей на самовизначення людини, котре відбувається у процесі соціалізації шляхом наслідування привабливих соціальних зразків або засобами зовнішнього впливу у процесі реалізації владних відносин.

У сучасному інтелектуальному дискурсі наявні три основні підходи до тлумачення гендеру, який, в одних випадках розглядається як історично сформований соціальний конструкт, в інших – як стратифікаційна категорія або ж, як культурна метафора. Попри істотні відмінності у тлумаченні «гендеру», він незмінно розуміється як певний соціальний орієнтир, який визначає своєрідність та норми соціальної взаємодії.

Дослідження гендеру у синхронному вимірі нерозривно пов'язане з усебічним дослідженням гендерних ролей, під якими прийнято розуміти типові для певного соціокультурного середовища зразки чоловічої і жіночої поведінки, що відображують панівні світоглядні уявлення та забезпечують ефективну соціальну взаємодію. Дослідження своєрідності гендерних ролей відбувається у

відмінних, а подекуди навіть суперечливих світоглядних парадигмах, що призводить до амбівалентних висновків зазвичай тільки щодо соціальних перспектив жіноцтва, ментальна та соціальна активність якого знецінюється через їхні біологічні особливості та здатність до дітонародження.

Соціокультурна обумовленість, очікуваний та суспільно схвалений характер гендерних ролей призводять до утвердження стійких уявлень про своєрідність гендерної поведінки, або гендерних стереотипів, тобто сукупності емоційно забарвлених світоглядних уявлень щодо образу, мотивів поведінки, потреб та цінностей чоловіків і жінок, котрі цілком і повністю відображаються у відповідних гендерних ролях, закріплених гендерною системою кожного суспільства. Продемонстровано амбівалентний характер гендерних стереотипів, котрі нерідко виступають дієвим механізмом трансляції соціальних норм, цінностей та зразків поведінки, які полегшують соціальну взаємодію.

Виявлено, що гендерні стереотипи нерозривно пов'язані з патріархальним світоглядом, ідейною основою гендерної програми якого став домодерний принцип доцільності. Він передбачає наявність деякого наперед визначеного і, що важливо, гармонічного стану, відповідність якому сприяє формуванню найбільш ефективної соціальної взаємодії. У античній філософській традиції, він був виражений у концепті «згідно з природою», який продукував відмінні програми соціальної взаємодії. Показано, що попри чітко виражено підпорядкованість жінки в античній культурі, в цей час не було дискримінації – жінка вважалася підпорядкованим, проте важливим елементом соціального простору, головна функція якого полягає у відтворенні роду.

Знецінення соціального статусу жінки розпочалося у добу Середньовіччя, мислителі якої, послуговуючись концептуалізованою Аристотелем бінарною опозицією форми і матерії, вказували на згубний для духовного зростання характер жіночих якостей, zarazом підкреслюючи жіночу гріховність. Започатковані в цей час тенденції отримали свій подальший розвиток у ранньомодерній культурі через своєрідність тогочасних уявлень та відповідних їм пізнавальних завдань. Останні, як було показано, мали асоціативний зв'язок з попередньою інтелектуальною традицією, що цілком і повністю виявилось, з

одного боку, у численних закликах до звільнення розуму від чуттєвості, а з іншого – у прагненні картезіанського в основі своїй суб'єкта оволодіти об'єктом, тобто природою, що асоціювалася з жінкою та жіночими рисами.

Певні зрушення у ставлення до жінок намітилися в гуманістичній, в основі своїй, філософії Просвітництва, що, однак, не зумовило до знецінення позицій патріархату через те, що його принципи цілком і повністю відповідали загальному інтересу. Підпорядковане становище жінки – це вимога розуму, котра продиктована вихованими чи природними відмінностями чоловічих та жіночих якостей.

Концептуальною основою патріархату у ХХ ст. стали напрацювання та теоретичні висновки З. Фрейда щодо своєрідності формування статевої ідентичності, окреслив вплив цього процесу на усе подальше життя людини та утвердив норми та відхилення у психічному розвитку людини й передусім жінки. Окремі положення його вчення лягли в основу гендерної дискримінації, котра була незмінним супутником життя та самовизначення жінок у ХХ ст.

Незважаючи на панування патріархальних стереотипів майже до кінця ХХ ст., в інтелектуальному дискурсі робилися поодинокі спроби показати несправедливе ставлення до жінки, котра займає підпорядковане становище через зовнішній патріархальний тиск, а не відмінність природних задатків. Поміж тим, подібні спроби не мали особливого соціального резонансу, у тому числі й через брак економічних та світоглядних передумов для переосмислення норм соціальної взаємодії.

Зміна соціального статусу жінки та активізація жіночого руху відбулася під впливом капіталізму, який зумовив залучення жінки у сферу суспільного виробництва, поміж тим не забезпечивши її конкурентоспроможність на ринку праці. Необхідність врівноваження соціальної дисгармонії стала причиною активізації першої хвилі жіночого руху проти дискримінації жінки у правовому, політичному та економічному житті.

Започатковані у ряді європейських країн світоглядно-політичні трансформації, знайшли своє відображення на українських теренах, де однак жіночий рух першої хвилі мав чітко визначеної специфіки. На противагу

ліберально орієнтованим вимогам жіночому руху країн Заходу, він ставив більш широку мету – подолання класової нерівності та соціальної несправедливості, що призвело не тільки до знецінення жіночого питання, а й сприяло постанню нових форм поневолення жінки у радянський період.

Головною світоглядною передумовою для актуалізації проблеми гендерної рівності стало переосмислення соціального потенціалу світського гуманізму після Другої світової війни та визнання свободи та рівності головними соціальними пріоритетами. Ці вимоги були закріплені міжнародним правом, проте не одразу отримали своє практичне впровадження, що й стало причиною постання другої хвилі фемінізму, прихильниці якої приділили чимало уваги осмисленню причин підпорядкованого становища жінки, заразом спрямувавши свої зусилля на подолання гендерної дискримінації.

Незважаючи на загальну спорідненість загальних вимог, фемінізм другої хвилі не був однорідним напрямком і визначався різноманітністю політичних та економічних домагань. Зокрема, прихильники ліберально орієнтованого крила фемінізму вважали, що здолати історично сформовану гендерну дискримінацію можна завдяки ряду соціально-економічних і юридичних реформ. На противагу їм, прихильниці соціально орієнтованого фемінізму вважали гендерну нерівність одним з різновидів соціальної нерівності зумовленої капіталізмом й висували часто утопічні проекти соціальної перебудови. Третім, і що цікаво, найбільш впливовим напрямком другої хвилі фемінізму став радикальний фемінізм, прихильниці якого зосередили свою увагу на дослідженню механізмів утвердження патріархальної ієрархії та зацентували на важливих для суспільства темах гендерної дискримінації та сприяли впровадженню стратегії «гендерної подібності».

Попри істотні інтелектуальні та суспільно-політичні здобутки фемінізму, його ідеї та соціальні програми не отримали безроздільної підтримки, що стало причиною пошуків нових соціальних стратегій забезпечення гендерної рівності у суспільстві, одним з варіантів якої може стати гендерний паритет. Його досягнення можливе завдяки частковому переосмисленню наявних суспільних

ідеалів та не потребує радикальної зміни світоглядних уявлень чи уведення нових трансцендентних сутностей.

Сучасний інтелектуальний дискурс пропонує дві основні програми досягнення гендерного паритету у суспільстві, який, з одного боку, може реалізуватися у процесі подолання біполярної моделі світу шляхом формування андрогінного типу особистості, а з іншого – завдяки запровадженню контрактно-договірної системи гендерної взаємодії

Попри плідність і перспективність усіх розроблених в інтелектуальному дискурсі програм реалізації гендерного паритету, вони можуть мати успіх тільки за умови максимального зниження екзистенційного тиску завдяки зростанню рівня загального добробуту в суспільстві. Це сприятиме знеціненню цінностей виживання та зростанню суспільної уваги до цінностей самовираження.

Екстрапольовано окреслені положення у конкретно-історичний вимір українського буття та показано, що формування тут патріархальних цінностей та підпорядкування жінок на рівні родини та громадського життя розпочалося після входження Наддніпрянщини до складу Російської імперії, котра задавала українцям культурні, світоглядні та ціннісні імперативи, транслюючи їх за допомогою православ'я російського зразка. Посиленню патріархальних позицій, яке чітко проглядається з кінця XVIII ст. стало закономірним наслідком запровадження кріпацтва, котре нерідко позиціонувалося як важливий засіб збереження існуючих соціальних стандартів та державного порядку від невпинного руйнування під впливом зовнішніх ворогів та гріховних жінок.

Необхідність переосмислення патріархальних ідеалів, а з ними й усієї гендерної системи українського суспільства була усвідомлена в кінці XX ст. під впливом тогочасних політичних та світоглядних трансформацій, котрі зумовили зростання суспільної уваги до ідеології та практики фемінізму, ідеали якого будучи неоднозначно сприйняті суспільством заклали підвалини для постання нових форм гендерної нерівності.

Зміни української гендерної системи та переосмислення патріархальних гендерних стандартів стали закономірним наслідком, з одного боку, демократизації усіх сфер суспільного життя, а з іншого – відродження

колективної пам'яті українців, котра відбувалася паралельно з реабілітацією цілої плеяди українських вчених, спадщина яких була присвячена вивченню своєрідності та унікальності української традиційної культури у всьому розмаїтті її проявів.

Незважаючи на збереження в сучасній українській суспільній свідомості цілого спектру патріархальних стереотипів, котрі нерідко стають причиною дискримінації чоловіків і жінок на родинному та соціальному рівнях, інформатизація суспільства, котра помітно пришвидшилася останніми роками, знецінила мускульну працю, тим самим зумовивши переосмислення стандартів та норм соціальної взаємодії. Це, своєю чергою, дає підстави припускати, що своєрідність гендерної системи суспільства, обумовлена особливостями соціального виробництва та рівнем добробуту населення.

Соціокультурні, політичні та економічні зміни, що відбулися в Україні мали б зумовити переосмислення панівних у радянський період патріархальних гендерних стандартів, поміж тим цей процес розпочався не одразу і супроводжувався цілим рядом суперечностей, що були зумовлені, з одного боку, активізацією направленою на подолання «світоглядного вакууму», патріархально орієнтованих, релігійних організацій, а з іншого – світоглядним впливом радянських соціальних стандартів, у тому числі й періоду перебудови.

Однією з важливих перепон на шляху утвердження гендерної рівності та паритетних відносин в Україні є високий відсоток сільського населення. Його рівень життя значно нижчий, ніж у містах, що за умови численних обмежень у доступі до освіти, стає причиною орієнтації на патріархальні цінності та норми соціальної взаємодії, котрі за відсутності можливостей для професійної самореалізації стають ефективним засобом виживання.